

SIASI 'O SISU KALAIKI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAAHI 'AHO KIMUI NÍ • SIULAI 2019

Liahona

Ko e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá:
Ko Ha Uiui'i Fakamāmanilahi mo ha Ngāue
Fakafaifekau Fakataautaha, peesi 12

Kau Paioniá: Ko 'Enau Mo'ui
Lī'oa, Hotau Tukufakaholo
'o e Tuí, peesi 20, 28

Ikuna'i e 'Ikai Malú,
Ngāue Tokoni 'e Taha
he Taimi, peesi 22

'OKU 'I
HENI 'A E
SIASÍ

Pengakalulu 'Initia

Ko ha ngaahi mo'oni'i me'a 'eni fekau'aki mo e Siasí i 'Initia:

1

Temipale ke langa
'i Pengakalulu

Kāingalotu 'o e Siasí

13,570

43

Ngaahi uōtí mo e
koló (ko e falelotu
'o e Uooti Convent
Road 'oku hā 'i lalo i
lotomālie 'o e taá)

Ngaahi Misioná

2

5

Ngaahi lea faka-'Initia
'oku lava ke ma'u
atu ai e konga pe
ko e kotoa e Tohi 'a
Molomoná

Ngaahi lea
tefito 'oku lea
'aki i 'Initia

22

1851

'Oku tokolahi ha kakai kuo
papitasio pea kamata ha ki'i
kolo si'sisi' i Kolokata.

1993

'Oku fokotu'u e Misiona Pangaloa
'Initia, mo ha kau mēmipa e toko
1,150 i he ngaahi kolo e 13.

2007

Kuo fokotu'u 'a e Misiona Fo'ou
India New Delhi Mission.

2012

Ko e fuofua siteiki na'e
fokotu'u i Hyderabad, e'e
Palesiteni Dallin H. Oaks.

Te Tau Fokotu'u Fēfē
ha 'Ulungaanga 'o e
Fakakau Maí 'i he Siasi?

8

'Oku Kaunga Kotoa la ki he Langí

Ko ha faingamālie hāhāmolofia ia ke 'initaviu e kau mēmipa kotoa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o kau ki he lakanga fakae'apostolo mā'oni'oní (vakai, "Ko Ha Kau Fakamo'oni Kimautolu," peesi 12)

Hili 'eku talanoa mo Palesiteni M. Lāsolo Pālatí, ko e Palesiteni Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, na'a ku toe vakai atu ki hono 'ōfisi. Na'a ne 'i hono tesí, 'o tohi ha lea ki he konifele-nisi lahí. Ko e mēmipa fuoloa taha ia 'o e Kau Taki Mā'olunga 'o e Siasi—"ia ne hikinima'i ki he Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú 'i he 1976. Ne fotu mai 'oku ongosia mo fakaivia 'i he taimi tatau. Ne toki 'osi pē ha'ané fehu'i mai, "Okú ke fēfē hake?" pea muimui mai ai ha na'ina'i anga'ofa: "Oua te ke fu'u ngāue ke ke ongosia." Ne mahu'ingamālie kiate au e fepōpoak'iaki ko ení 'i he'ene ha'u mei ha taha kuó ne tali ha uiu'i ke fakaongosia mo'oni 'ene mo'u'i 'i he ngāue a e 'Eiki.

'Oku ui 'a e Toko Hongofulu Mā Uá ke "tokanga'i [e] ngaahi me'a kotoa pē ['a e Siasi] 'i he ngaahi pule'angá kotoa pē" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:33). Ka 'i ho'o feohi mo kinautolú, 'oku hiki 'enau tokangá mei he Siasi fakamāmanilahí ki he tokotaha fakafo'i-tuitui 'i mu'a 'i ate kinautolú. Ne nau omi ki honau ngaahi fatongiá mei he ngaahi lakanga 'oku mā'olunga 'i he lau 'a e māmaní, ka 'i he'eku mavahe mei honau ngaahi 'ōfisi, ko e ongo fo'i lea ke ne fakamatala'i kinautolú 'oku tatau ai pē—loto-fakatōkilalo mo e manava'ofa.

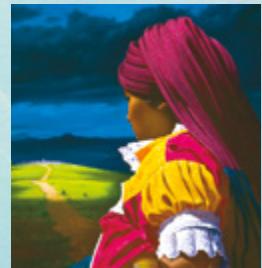
"Oku ou fa'a fehu'i pē kiate au, 'Na'e anga fēfē 'eku 'i hení mo e kau tangata ma'ongo'onga ko 'ení?'" Ko e fakamatala mai ia 'a Palesiteni Pālatí. Hili iá na'a ne fakamo'oni, "Oku kaunga kotoa ia ki he langí." 'Oku ou 'amanaki te ke fiefia 'i he ki'i vakai nounou ko 'eni ki he uiu'i 'o ha 'Apostolo.

Sarah Jane Weaver
'Ētita 'o e Church News

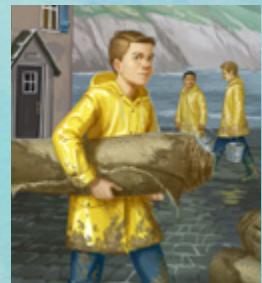
Ko Ha Kau Fakamo'oni Kimautolu:
Ko e Kau 'Apostolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá 'i he 'Ahó Ni
Sarah Jane Weaver mo Jason Swensen

12

Ko Hotau Tukufakaholo
Hokohoko 'o e Kau Paioniá

20

Ko Ha Sīpinga Mā'oni'oni
Ange 'o e Ngāue Tokoní
'Eletā Patrick Kearon

22

Fakahokohoko 'o e Tohí

5 **Tui Fakalotú: Ko Ha Tāpuaki ki He'etau Mo'uí mo e Tukui Koló** ☺
'Oku 'ikai ngata pē hono tokoni'i 'e he tui fakalotú hotau laumālié ka 'oku kau foki ai hotau koló, mo'ui lelei, mo e ngaahi vā fetu'utakí.

6 **Ngaahi 'Ata 'o e Tuí:**
'Aiona Uikaila—Kaikohe, Nu'u Sila ☺
Kuo mamata 'a 'Aiona ki

he mahu'inga 'o hono tauhi 'ene ngaahi tu'unga mo'ui. 'Okú ne lava 'o faka-kaukau lelei 'i he tukutaha 'ene tokangá 'i he Fakamo'uí.

8 **Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhí:**
Te Tau Fokotu'u Fēfē ha 'Ulungaanga 'o e Fakakau Maí 'i he Siasí?
'I he'etau fakatupulaki ha 'ulungaanga 'o e fakakau maí, te tau lava 'o liliu e mo'ui 'a kinautolu te nau ala ongo'i tuenoá.

12 **Ko Ha Kau Fakamo'oni Kimautolu: Ko e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá he 'Ahó Ni**

Fai 'e Sarah Jane Weaver mo Jason Swensen
'Oku vahevahe 'e he kau 'Apostolo 'o onopōnī 'enau ngaahi fakakaukau fekau'aki mo honau fatongia topupatú.

20 **Ko Hotau Tukufakaholo Hokohoko 'o e Kau Paioniá** ☺
Te ke fakalangilangi'i mo vahevahe fēfē ho'o tukufakaholo fakapaioniá?

22 **Ko Ha Sīpinga Mā'oni'oni Ange 'o e Ngāue Tokoní**

Fai 'e Eletā Patrick Kearon
Ko e taha 'o e ngaahi 'ulungaanga tefito 'o e kāingalotu 'o e Siasí ko e ngāue fakaetauhí. Vakai pe ko e hā ha founa te ke fakatupulaki ai ho'o malava 'o ngāue fakaetauhí ki he ni'ihi kehé.

28 **Fokotu'u ha Kulupu**
'I he tomu'a 'oatu 'o e konga ko 'eni mei he *Kau Mā'oni'on/* voliume 2, 'oku teuteu e kau fuofua mēmipa 'o e Siasi ke hiki ki he Hihifó.

32 **Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní** ☺
'Oku 'omi 'e he'ene palōmesi ki ha kī'i ta'ahine ha tāpuaki; 'oku 'omi 'e he lotú e melinó lolotonga 'o ha faingata'a fakafāmili; ko ha momeniti fakahoha'a na'a ne 'omi ha manatu melie; 'oku tataki 'e he'ene vilitakí ki he fakamāmá.

36 **Ko e Ngaahi Tāpuaki 'o e Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá:**
Ngaahi Sitepu 'e Ono ki Hono Ma'u 'o ha Ngāue
Fai 'e Bruno Vassel III
Ko ha ngaahi sitepu faingofua eni 'e ono ki hono kumi mo ma'u 'o ha ngāue 'oku fe'unga mo ho'o ngaahi taukeí.

Ngaahi Laukonga Nounouí

'I he Takaffi
Ko Hono Fakanofo 'e Kalaisi e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá,
tā 'e Harry Anderson

Ngaahi vahé

Kakai Lalahi Kei Talavoú

42

'Oku fakahaa'i 'e he ngaahi a'usia fakataautaha meiate kinautolu **kuo foki te'eki 'osi** mei he'enau ngāue fakafaifekaú te ke malava 'o foua e liliu ko 'ení 'aki e **tokoni 'a e Fakamo'uí**.

To'u Tupú

50

'Okú ne fie ma'u e tokoni 'a e 'Eikí ke ako he 'univēsití **ko ha me'a fakafiefia 'a e ngāué**, kae 'ikai ko ha ngafa; te ke lava 'o **hoko ko ha fakamo'oni 'o Kalaisi**; 'oku hoko ha toafa ko ha malu'anga fakalau-mālie; ko e me'a'ofa lelei tahá ko ha tohi; mo e **me'a te ke ma'u 'i he Tohi 'a Molomoná**.

Fānaú

Ko e Kaume'á

Ako e founa ke **vahevahe e ongoongoleleí** 'i he 'ofa. Lau fekau'aki mo e kāingalotu 'oku nau nofo 'i Kēmipoutiá. Fakakaukau pe **ko e hā e 'uhinga 'o e hoko ko e Kalisitiané** kiate koé.

NGAAHI TALANOA 'OKU MA'U FAKA'ILEKITULŌNIKA PEÉ

Ikuna'i 'o e Loto-fo'i

*Fai 'e he Ngaahi Ngāue Tokoni 'o e Mo'ui Fakafalala
Pē Kiate Kitā*

'Oku fonu 'a e mo'u'i 'i he ngaahi faingata'a. Ka 'oku 'i ai
ma'u pē ha founa ke toe ma'u e fiefiā mo e 'amanaki lelei.

Ko Hono Poupou'i e Kau Faifekau 'Oku Foki ki 'Api Te'eki 'Osí

Fai 'e Kevin Theriot PhD

'Oku fie ma'u 'e he kau faifekau foki te'eki 'osí 'etau
'ofā mo e mahinō.

SIUAI 2019 VOL. 43 FIKI 7
LIAHONA 18607 900

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni
'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'onīni
'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī
Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Russell M.
Nelson, Dallin H. Oaks, Henry B. Eyring
Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā: M. Russell Ballard,
Jeffrey R. Holland, Dieter F. Uchtdorf,
David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd
Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A.
Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G.
Renlund, Gerrit W. Gong, Ulisses Soares
'Etīta: Randy D. Funk

Kau 'Eitaivāsiā: Brian K. Ashton, Randall K.
Bennett, Becky Craven, Sharon Eubank,
Cristina B. Franco, Donald L. Hallstrom,
Larry S. Kacher, Erich W. Kopischke,
Lynn G. Robbins

Talekita Pulé: Richard I. Heaton
Talekita 'o e 'Ū Makasini 'a Siasi:
Allan R. Loyborg

Pule Pisiniñ: Garff Cannon
'Etīta Pulé: Adam C. Olson

Tokoni 'Etīta Pulé: Ryan Carr
Tokoni Faipākī: Camila Castrillón
Timi ki he Tohi mo e 'Etīta': Maryssa

Dennis, David Dickson, David A. Edwards,
Matthew D. Flinton, Garrett H. Garff,
Aaron Johnston, Jon Ryan Jensen,
Charlotte Larcabal, Michael R. Morris,
Eric B. Murdock, Joshua J. Perkey, Jan
Pinborough, Richard M. Romney, Mindy
Selu, Lori Fuller Sosa, Chakell Wardleigh,
Marissa Widdison

Talekita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talekita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Fokotu'utu': Jeanette Andrews, Fay P.
Andrus, Mandie Bentley, C. Kimball Bott,

Thomas Child, Joshua Dennis, David

Green, Coleen Hinckley, Eric P. Johnson,

Susan Logren, Scott M. Mooy, Emily

Chieko Remington, Mark W. Robison,

K. Nicole Walkenhorst

Kou'otineita 'o e Intellectual Property:

Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha'i 'o e Makasini:

Jane Ann Peters

Fakatahataha'i: Ira Glen Adair, Julie

Burdett, Thomas G. Cronin, Bryan W. Gygi,

Ginny J. Nilson, Marrissa M. Smith

Kimu'a pea Pāki: Joshua Dennis,

Ammon Harris

Talekita Faipākī: Steven T. Lewis

Talekita Tufakī: Troy R. Barker

Kau Ngāau ki he Liahonā 'i Tongā:

Tokoni 'Etīta: Patrick Tāufa

Tokoni 'Etīta: Heitonga Similai

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi
Liahona he ta'u 'oku TOP \$3.60. Ko e
tu'a-sila 'enī ke fai mai ki ai 'a e totongi mo
e ngaahi faka'ēke'ekē: Senītū Tufak'āngā
Nāunaū, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau
Mā'onīni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī, PO
Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga.
Telefoni (676) 29-176.

Ke māu 'a e ngaahi totongi ki ho'o maka-
sini' i he ngaahi founa mavaha mei he
'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he
store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā
tufak'āngā nāunaū 'a e Siasi pe takī
fakauooti pe fakakolō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e
ngaahi faka'ēke'ekē he 'initanetī i he
Liahona.lds.org 'i he meili ki he *Liahona*,

Rm. 2420, 50 E. North Temple St.,
Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe
'i meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a
Molomona 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa"
pe me'a "Fakahinohino") 'oku pulusi'a

e Makasini Fakavaha'a Pule'āngā 'i he
lea faka'Alapēnā, 'Amēnia, Pisilama,

Kemipoutia, Pulukālia, Sepuano, Siaina,

Siaina (faka'afaingofua), Koloesia, Seki,
Tenimāake, Holani, Pilitania, Esitonia, Fisi,
Finilani, Falanise, Siamané, Kalisi, Hungali,
'Aisileni, 'Irtonēsiā, 'Itali, Siapani, Kilipati,
Koleā, Letivā, Lifueñā, Malakasi, Maselisi,
Mongokoliā, Noaue, Pōlani, Potukali,
Lumeniā, Lusiā, Ha'amōa, Silovenia, Sipe-
ini, Suisanai, Suēteni, Suahili, Takalokā,
Tahiti, Taiteni, Tongā, 'Ukuleini, 'Eitu mo
e faka'Vinetiniem. ('Oku kehekehe pē 'a
tu'o haho pulusi, 'o fakatau mo e lea
fakafonuā.)

© 2019 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u
'a e ngaahi totonus fakalao kotoa pē. Paaki
'i he lunaiteti Siteiti 'o 'Ameliikā.

Fakamatala Ma'u Mafai Pulusī: 'E lava
'e ha ni'lhi fakafotu'u 'oku ha tatau
'o e *Liahona* ki ha'anau faka'aonga'i
fakatautaha 'oku 'i'ka'i fakakomésiale
(kau ai ki he ngaahi uiu'i faka-Siasi),

tuku kehe 'o ka tokī fakahā atu. 'E
malava ke fakata'e'aonga'i e totonus ko
'enī 'ha fā'ahinga taimi pē. He 'i'ka'i lava
ke hiki ha tatau 'o ha nāunaū fakatātā
'oku fakaha'a'i atu ai hano fakataputapu
'i he tafā'aki 'oku hā ai e tokotaha 'oku

'a'ana' e fakatātā. 'Oku totonus ke
fakatu'asila 'a e ngaahi fehu'i fakau'aki
mo e ma'u mafai pulusi ki he Intellectual

Property Office, 50 E. North Temple
St., FL 13, Salt Lake City, UT 84150,
USA; 'imeili: cor-intellectualproperty@
ldschurch.org.

For Readers in the United States and
Canada: July 2019 Vol. 43 No. 7. LIAHONA
(USPS 311-480) Tongan (ISSN 1522-9254)

is published monthly by The Church of
Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East
North Temple, Salt Lake City, UT 84150.
USA subscription price is \$10.00 per year;
Canada, \$12.00 plus applicable taxes.
Periodicals Postage Paid at Salt Lake
City, Utah. Sixty days' notice required for
change of address. Include address label
from a recent issue; old and new address
must be included. Send USA and Canadian
subscriptions to Salt Lake Distribution
Center at address below. Subscription
help line: 1-800-537-5971. Credit card
orders (Visa, MasterCard, American
Express) may be taken by phone. (Canada
Post Information: Publication Agreement
#40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see
DMM 507.1.5.2). NONPOSTAL AND
MILITARY FACILITIES: Send address
changes to Distribution Services, Church
Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City,
UT 84126-0368, USA.

KUMI KE LAHI ANGE

'I he Gospel Library app pea mo e liahona.lds.org,
te ke lava ai 'o:

- Ma'u 'a e makasini lolotongá.
- Ma'u e ngaahi me'a 'oku ma'u
faka'ilekitulōnika peé.
- Kumi e ngaahi makasini kimu'á.
- Fakahū ho'o ngaahi talanoá mo e fakamatalá.
- Totongi pe totongi ko ha me'a'ofa.
- Fakatupulaki e ako 'aki e ngaahi nāunau
faka'ilekitulōniká.
- Vahevahe e ngaahi talanoa mo e vitiō manakoá.
- Download pe paaki e ngaahi talanoá.
- Fanongo ki he ngaahi talanoa 'okú ke
manako aí.

FETU'UTAKI MAI KIATE KIMAUTOLU

'Imeili mai ho'o ngaahi fehu'i mo e fakamatalá
ki he liahona@ldschurch.org.

Fakahū mai ho'o ngaahi talanoa langaki tuí ki
he liahona.lds.org pe meili ki he:

Liahona, flr. 23

50 E. North Temple Street
Salt Lake City, UT 84150-0023, USA

Ko e tuí mo e tui fakalotú ko ha konga tefito ia 'i he vakai pe ko hai kitautolú. 'Oku tokoni'i 'e he tuí mo e tui fakalotú fakalukufua 'etau mo'ui faka'ahó. Kuo 'ilo'i 'i he fakatotolo lahi 'a e ngaahi siasi faka-Kalisitiané mo e ngaahi tui fakalotu kehé 'oku mo'ui lelei ange 'a e kakai tuí pea ngalingali te nau tokoni ki honau tukui koló. Ko e ola 'o e fakatotolo 'oku 'oatu ko 'ení ko ha konga si'i pē ia 'o e ngaahi founiga 'oku fakatupulaki ai 'e he tui fakalotú 'etau mo'ui:

Vā Fetu'utakí

NGAAHI MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Arthur C. Brooks, *Gross National Happiness: Why Happiness Matters for America—and How We Can Get More of It* (2008), 52.
2. Vakai, Rodney Stark, *America's Blessings: How Religion Benefits Everyone, Including Atheists* (2012), 4.
3. Vakai, Robert D. Putnam, *Bowling Alone* (2000), 66–67.
4. Tyler J. VanderWeele, "Does Religious Participation Contribute to Human Flourishing?" *Big Questions Online*, Jan. 14, 2017, bigquestionsonline.com.
5. Stark, *How Religion Benefits Everyone*, 4.
6. Brooks, *Gross National Happiness*, 48.
7. Vakai, Andrew Sims, *Is Faith Delusion? Why Religion is Good For Your Health* (2009), 220.
8. Vakai, Stark, *How Religion Benefits Everyone*, 4, 106–107, 111.

TUI FAKALOTÚ: Ko Ha Tāpuaki ki He'etau Mo'uí mo e Tukui Koló

KAKAI TUI FAKALOTÚ:

► NGALINGALI FIE
NGĀUE TOKONI,¹
FOAKI 'OFA,² MO KAU
KI HE NGAahi KALAPÚ
MO E KULUPÚ.³

► MO'UI LELEI ANGE
HONAU "NGAAHI VĀ
FETU'UTAKI FAKASOSIALÉ
MO TOLONGA [ANGE]
'ENAU NOFO-MALÍ"
KAE PEHĒ FOKI KI HE
TUPULAKI 'ENAU FEOHI
FAKASOSIALÉ.⁴

► "NGALINGALI TE NAU
MALI PEA S'I'SI'I KE NAU
VETE MALI [PEA 'OKU
NAU] FAKAHAA'I HA
TU'UNGA FIEMĀLIE LAHI
ANGE 'I HONAU NGAahi
HOA MALÍ."⁵

► "LAKA HAKE 'I HE VAHE
TOLU 'E TAHÁ 'OKU
NGALINGALI . . . KE
NAU PEHĒ 'OKU NAU
FIEFIA 'AUPITO."⁶

► S'I'SI'I PEA TĀTĀITAHĀ
ANGE KE NAU
LOTO-MAFASIA MO
LOTO-HOHA'A.⁷

► MEIMEI MO'UI LŌLOA
ANGE 'AKI HA TA'U
'E FITU 'I HE KAKAI
'OKU 'IKAI KE NAU
TUI FAKALOTÚ.⁸ ■

Koló

Mo'ui lelei

'Aiona Uikaila

Kaikohe, Nu'u Sila

*Neongo 'oku fehangahangai 'a 'Aiona mo ha
ngaahi faingata'a 'i he'ene hoko ko ha 'ōfisa
'i he pilisoné, ka 'okú ne ma'u e mālohi pea
anga-mokomoko 'i he'ene tui kia Sisū Kalaisí.
TOKOTAHĀ FAITAĀ, CHRISTINA SMITH*

Kuó u 'ilo'i ko e taimi 'oku 'ilo ai 'e he kakai
'i ho'o ngāue'angá ko e mēmipa koe 'o e
Siasi, te nau faka'apa'apa'i koe mo e Siasi 'i
he'enau vakai 'oku 'ikai ke ke tuku hifo ho'o
ngaahi tu'unga mo'ú koe'uhí ko e 'ātakai
'okú ke 'i aí. Ko e 'uhinga ia 'oku mahu'inga
ai kiate au ke u feinga ke hoko ko ha sipinga
lelei 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho
Kimui Ní.

"I he tükunga takitaha, 'oku ou fakakau-
kau, "Ko e hā e 'ulungaanga 'oku finangalo
e Fakamo'uí ke u fakahā'i?" pe "Ko e hā e
founga 'okú Ne finangalo ke u fakahoko
'aki 'ení?" 'Oku ou feinga 'i he kotoa 'o 'eku
ngaahi a'usiá, ke fakapapau'i 'oku fakahaa'i
'e he'eku tō'ongá e me'a ne mei fai 'e he
Fakamo'uí. 'Oku tokoni'i au 'e he me'a ni ke
u fa'a fakakaukau mo toe anga-mokomoko
ange 'i he moveuveu 'o e 'ātakai faingata'a
'i he ngāue'angá.

AKO LAHI ANGE

Na'e ako'i 'e Palesiteni Tōmasi S.
Monisoni (1927–2018) 'a e
mahu'inga 'o e hoko ko ha sipinga
ki he taha kotoa pē 'oku tau feohí
'i he lds.org/go/7197.

Te ke lava 'o ma'u ha ngaahi
talanoa lahi ange 'i he "Ngaahi
'Ata 'o e Tuí" 'i he lds.org/go/18.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhí

Te Tau Fokotu'u Fēfē ha 'Ulungaanga 'o e **Fakakau Maí 'i he Siasí?**

Ihe'etau vakavakai holo 'i hotau ngaahi uōtī mo e kolō, 'oku tau mamata ki ha kakai 'oku faingofua 'enau kau maí. 'Oku 'ikai ke tau fakatokanga'i, 'oku a'u pē kiate kinautolu 'oku hā ngali 'oku nau feohi leleí, 'oku tokolahi ha ni'ihi 'oku nau ongo'i tuenoa. Hangē ko 'ení, ne 'i ai ha fakatotolo ne toki fai 'o 'ilo ai ko e meimeī vaeua 'o e kakai lalahi 'i he 'Iunaiteti Siteití na'a nau pehē 'oku nau ongo'i tuenoa, 'ikai ke fakakau atu, pe li'ekina.¹

'Oku mahu'inga ke ongo'i 'oku fakakau kita. Ko ha tefito'i fiema'u fakaetangata ia, pea 'i he'etau ongo'i 'oku 'ikai fakakau kitautolú, 'oku fakamamahi. 'E lava ke fakatupu 'e he 'ikai ke fakakau kitá ha ngaahi ongo fakamamahi pe 'ita.² 'I he taimi 'oku tau ongo'i ai 'oku 'ikai ke fakakau kitautolú, 'oku tau fa'a fekumi ai ki ha feitu'u 'oku tau ongo'i fiemālie ange aí. 'Oku fie ma'u ke tau tokoni'i e taha kotoa ke nau ongo'i 'oku nau kau mai ki he siasi.

Fakakau 'o Hangē ko e Fakamo'uí

Ko e Fakamo'uí 'a e sipinga haohaoa 'o hono fakamahu'inga'i mo fakakau mai e ni'ihi kehé. 'I He'ene fili 'Ene kau 'Apostoló, na'e 'ikai ke Ne tokanga ki honau tu'ungá, koloá, pe ngāue ma'u'anga mo'ui langilangi'iá. Na'á ne mahu'inga'ia 'i he fefine Samēlia he ve'e vaitupú, 'o fakamo'oni kiate ia Hono fakalangí neongo e siolalo 'a e kau Siú ki he kau Samēliá (vakai, Sione 4). 'Okú Ne 'afio ki he lotó pea 'oku 'ikai filifilimānako ki he kakaí (vakai, 1 Samuela 16:7; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:16, 26).

Ne folofola 'a e Fakamo'uí:

“'Oku ou tuku 'a e fekau fo'ou kiate kimoutolu, koe'uhí ke mou fe'ofa'aki kiate kimoutolu; pea hangē ko 'eku 'ofa kiate kimoutolú, ke mou fe'ofa'aki foki kiate kimoutolu.

“I he me'a ni 'e 'ilo ai 'e he kakaí kotoa pē ko 'eku kau ākonga 'a kimoutolu, koe'uhí ke mou fe'ofa'aki kiate kimoutolu” (Sione 13:34–35).

Ko e Hā Te Tau Lava 'o Faí?

'Oku fa'a faingata'a ke tala 'i he taimi 'e ni'ihi pe 'oku ongo'i 'e ha taha 'oku 'ikai fakakau mai ia. Ko e tokolahi taha 'o e kakaí 'oku 'ikai ke nau lea 'aki—pe talamai

fakahangatonu. Ka te tau lava 'o 'ilo'i 'aki ha loto-'ofa, 'i he fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oni, mo e faifeinga ke te fakatokanga'i, 'a e taimi 'oku 'ikai ongo'i ai 'e ha taha 'oku kau mai 'i he ngaahi fakataha mo e 'ekitiviti 'a e Siasi.

Ngaahi Faka'ilonga 'o ha Taha 'Okú Ne Ongo'i 'oku 'Ikai Fakakau Ia:

- 'Ikai tau'atāina 'ene tangutú, hangē ko 'ene kūnima pe sio pē ki lalo.
- Tangutu 'i mui 'i he lokí pe tangutu toko taha.
- 'Ikai ma'ulotu pe fetō'aki 'ene ma'ulotú.
- Mavahe mei he ngaahi fakataha'angá pe 'ekitivitií kimu'a pea tukú.
- 'Ikai ke kau atu ki he fepotalanoa'akí pe lēsoní.

Ko ha ngaahi faka'ilonga foki 'eni 'o ha ngaahi ongo kehe, hangē ko e ongo'i maá, hoha'a, pe ongo'i ta'efiemālié. 'E lava ke ongo'i "kehe" 'a e kau mēmipá 'i he'enau hoko ko ha kau mēmipa fo'ou 'o e Siasi, ha'u mei ha fonua muli pe anga fakafonua kehe, pe a'usia ha me'a fakalilifu ne toki hoko 'i he mo'uí, hangē ko e vete malí, mälōlō 'o ha mēmipa he fāmilí, pe foki vave mei ha ngāue fakafaifekau.

Neongo pe ko e hā e 'uhingá, 'oku 'ikai totonu ke tau momou ke tokoni 'i he 'ofa. Ko e me'a te tau lava 'o lea 'aki mo faí te ne fakatupu ha ongo 'oku talitali lelei e taha kotoa pea 'oku fie ma'u e taha kotoa.

'Oku 'ikai faingofua ma'u pē ke te ongo'i fiemālie 'i ha kakai 'oku nau kehe-kehe meiate kitautolu. Ka 'i hono toutou fakahokó, 'e lava ke lelei ange 'etau 'ilo'i e

VAHEVAHE HO'O NGAAHI A'USIÁ

'Omi ho'o ngaahi a'usiá 'i ho'o ngāue fakaetauhi ki he ni'ihi kehé pe 'i he'enau ngāue fakaetauhi atu kiate koé. 'Alu ki he liahona.lids.org pea lomi'i 'i he "Submit an Article or Feedback."

Ko Ha Ngaahi Founga Ke Fakakau Mai mo Talitali Lelei

- ‘Oua te ke tangutu mo e kakai tatau ai pē ‘i he lotú.

- Fakakau e ni‘ihī kehē ‘i he fepōtalanoa‘aki.

- Tuku ha taimi ke ke fakakaukau ai ki he ‘uhingā totonu ‘o ‘etau pehē ko e Siasi ma‘ā e taha kotoa pē, neongo pe ko e hā honau ngaahi faikehekehē. Ko e hā ha founga te tau lava ai ‘o fakahoko ‘eni?

Tāpuekina ‘e hono Fakakaú

Na‘e hiki ‘a Kulisitolo Fekita ki ha fonua ‘e taha hili hono faka‘auha ‘e he taú hono fonua tupu‘angá. Na‘e ‘ikai ke fu‘u sai ‘ene lea fakafonuá pea ‘ikai ke ne ‘ilo ha taha ‘i hono ngaahi kaungā‘api fo‘oú, ko ia ai na‘á ne tomu‘a ongo‘i ‘okú ne li‘ekina mo ta‘elata.

‘I he‘ene hoko ko ha mēmipa ‘o e Siasi, na‘á ne feinga ke loto-to‘a fe‘unga ke kamata ‘ene ma‘ulotu ‘i hono uooti fo‘oú. Na‘á ne hoha‘a ko e fu‘u ‘ilonga e tō‘ongá ‘ene leá na‘a ‘ikai fie talanoa ange ha taha pe ‘e fakamāu‘i ia ‘i he‘ene hoko ko ha finemui tāutahá.

- Fakaafe‘i e ni‘ihī kehē ke nau hoko ko ha konga ‘o ho‘o mo‘uí. Te ke lava ‘o fakakau kinautolu ‘i he ngaahi ‘ekitiviti kuó ke ‘osi palaní.

- Fakahaa‘i e ‘ofā pea ‘oatu ha ngaahi lea fakahikihiki ‘i he loto mo‘oni.

- ‘Oua na‘á ke ta‘ofi ho‘o fakakaungāme‘á koe‘uhí pē ko e ‘ikai a‘usia ‘e ha taha e ngaahi me‘a na‘á ke ‘amanaki atu ki aí.

- ‘I ho‘o vakai ki ha me‘a makehe fekau‘aki mo e tokotaha ko iá, fakahaa‘i ‘okú ke fakatokanga‘i kae ‘oua ‘e tukunoa‘i pe faka‘ehi‘ehi mei aí.

- Fekumi pea fakatupulaki ha ngaahi me‘a te mo fakatou manako ki ai.

- Vakai ke ki‘i loloto atu ‘i he fotu mai ‘a e kakaí ke ke mamata ki he tokotaha mo‘oni. (Ki ha fakamatala lahi ange ‘i he tefito ko ‘ení, vakai ki he “Ko e Ngāue Fakaetauhí ko e Sio ia ki he Ni‘ihī Kehé ‘o Hangē ko e Fakamo‘uí,” *Liahona*, Sune 2019, 8–11.)

Ka na‘á ne fetaulaki mo ha ni‘ihī kehe na‘e ‘ikai ke nau tokanga ki he‘ene kehē pea nau talitali lelei ia mo honau ngaahi kaungāme‘á. Na‘a nau tokoni‘i ia ‘i he ‘ofa, pea na‘e vave pē ‘ene femo‘uekiná ‘i he‘ene tokoni ke ako‘i ha kalasi Palaimelí. Ne hoko e fānaú ko ha sipinga ma‘ongo‘onga ‘o hono tali e ni‘ihī kehē, pea ne fakamālohaia ‘ene tuí ‘e he ongo‘i ‘oku ‘ofa‘i mo fie ma‘u iá pea tokoni ke toe fakafo‘ou ‘ene mateaki ki he ‘Eikí.

mahu‘inga ‘o e ngaahi faikehekehé mo hounga‘ia ‘i he ngaahi tokoni makehe ‘oku ‘omi ‘e he taha kotoa pē. Hangē ko hono ako‘i ‘e ‘Eletā Tieta F. ‘Ukitofa ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apose-tolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, ‘e lava ke tokoni‘i kitautolu ‘e hotau ngaahi faikehekehé ke tau hoko ko ha kakai lelei mo fiefia ange: “Ha‘u ‘o tokoni ke tau langa mo fakamāloha ha taufatungamotu‘a ‘o e fakamo‘uí, anga‘ofá, mo e ‘alo‘ofa ki he fānau kotoa ‘a e ‘Otuá.”³ ■

MA‘U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Alexa Lardieri, “Study: Many Americans Report Feeling Lonely, Younger Generations More So,” *U.S. News*, May 1, 2018, usnews.com.
2. Vakai, Carly K. Peterson, Laura C. Gravens, and Eddie Harmon-Jones, “Asymmetric Frontal Cortical Activity and Negative Affective Responses to Ostracism,” *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, vol. 6, no. 3 (June 2011), 277–85.
3. Dieter F. Uchtdorf, “Tui, ‘Ofa, Ngāue,” *Liahona*, Nōv. 2018, 48.

‘ILO LAHI ANGE

Ki ha ngaahi fakakaukau lahi ange, lau e “E Lava ke Tau Fai Lelei Ange: Ko Hono Talitali Lelei ‘o e Ni‘ihī Kehé ki he Loto‘ā Sipí,” *Liahona*, Sepitema, 2017.

KO HONO FAKAHOKÓ

Na‘e ako‘i ‘e Sisitā Linitā K. Pētoni, ko e Palesiteni Lahi mālōlō ‘o e Fine‘ofá ‘o pehē, “Tomu‘a sio, pea tokoni” (*Liahona*, Nōvema 2012, 78). ‘E lava ke tokoni‘i kitautolu ‘e he fale‘i ko ‘ení ke tau fakatupulaki ha ngaahi uooti mo ha ngaahi kolo ‘oku ongo‘i ai ‘oku fakakau mo fie ma‘u e taha kotoa. Ko ha toe ngaahi fakakaukau ‘eni ‘oku tānaki atu:

- ‘I he‘etau hū ki hotau ngaahi falelotú, te tau lava ‘o **vakavakai holo mo sio** pe ko hai ‘oku finangalo e ‘Eikí ke tau fakakaungāme‘a ki ai he ‘aho ko iá.
- ‘Oku tau fa‘a hanga kehe meiate kinautolu ‘oku kehe meiate kitautolú pe ‘oku nau foua ha taimi faingata‘a he ‘oku tau manavasi‘i na‘a tau lea ‘aki ha me‘a hala. ‘E lava ke nau ongo‘i li‘ekina heni, pea fifili pe ko e hā ‘oku ‘ikai lea ange ai ha tahá. **Tangutu ‘i honau tafa‘akí, fakahaa‘i e ‘ofá, mo ‘eke ha ngaahi fehu‘i fakamātoato.** Fehu‘i fekau‘aki mo ‘enau a‘usiá mo honau ngaahi faingata‘a‘iá mo e founiga ke ke tokoni aí.
- Te tau lava ‘o fili ‘i he‘etau malangá pe ‘i he‘etau ngaahi lēsoni he Sāpaté ke **faka‘aonga‘i ha ngaahi sīpinga ‘oku fakahaa‘i ai ‘e ha ni‘ihī fakafo‘ituitui pe fāmili ‘i ha ngaahi tūkunga kehekehe** ‘oku nau lava ‘o mo‘ui ‘aki eongoongoleí mo fiefia ‘i hono ngaahi tāpuakí.
- ‘E lava ke tāpuekina lahi e kau mēmipa ‘o e kalasí ‘i hono **fakakau ‘e he kau faiakó e kāngalotu mei ha ngāahi to‘u, anga fakafonua, mo e tūkunga fakafāmili kehekehé.** ‘Oku lahi ha ngaahi me‘a ke tau aho mei he kau mēmipa faivelenga ‘o e Siasí ‘ia ia ‘oku kehekehe ‘enau ngaahi a‘usiá mei ha‘atautolú.
- ‘E lava ke fakatupulaki ‘e he kau faiakó ha feitu‘u malu ke fevahevahe‘aki ai ‘e he taha kotoa ‘enau ngaahi a‘usiá ‘i hono mo‘ui ‘aki eongoongoleí. Hili pē hano fai ‘o ha vahevahe, ‘e lava ‘e he faiakó ‘o **tali lelei e me‘a ne ‘omí.** ‘E ngalingali ke toe ongo‘i lotofalala ange ai e kau mēmipa ‘o e kalasí mo fiemālie ke vahevahe ‘enau ngaahi fakakaukaú.

Ko Ha Kau Fakamo'oni Kimautolu: Ko e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua 'i he 'Aho Ní

'Oku vahevahe 'e he kau 'Aposetolo 'o onopōnī 'enau ngaahi fakakaukau fekau'aki mo honau uiui'i toputapú.

Fai 'e Sarah Jane Weaver mo Jason Swensen

Ongongo 'o e Siasi

Ihe ngaahi ta'u 'e 189 talu mei hono fokotu'u 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, kuo ui ha kau tangata 'e toko 102 ke nau hoko ko ha kau mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Neongo kuo fakahinohino 'e he 'Eikí ha ngaahi liliu lahi 'i he Siasi talu mei ai, ka ko e ngaahi tefito'i fatongia 'o e 'Apostoló 'oku kei tatau ai pē.

Na'e lea 'a Palesiteni M. Lāsolo Pālati, ko e Palesiteni Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá mei hono 'ōfisi ofi ki he Temipale Sikueá, ki he tufakanga fakalaumālie 'oku tuku ki he kau 'Apostoló ke fakamo'oni ki he Fakamo'u'i 'i he funga 'o e māmaní, ki he fehokotaki

makehe ‘oku nau ma‘u mo e kau faifekaú, pea mo e ngaahi ma‘uhala angamaheni fekau‘aki mo e hoko “ko ha ‘apostolo, tangata kikite, mo e tangata ma‘u fakahaá.” I hono fakafehu‘i ange pe ‘oku toe ‘i ai ha kau mémipa kehe ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá te ne fie fokotu‘u mai ke talanoa ki ai fekau‘aki mo honau uiui‘i toputapú mo fakakau ‘i he fakamatala ko ‘ení, ne vave ‘aupito hono tali mai ‘e Palesiteni Pālatí, “Io. Ko kinautolu kotoa.”

Mahino mo ‘Ilo‘i

‘Oku fehangahangai e kau ‘Apostolo ‘o e ‘aho ní mo ha ngaahi faingata‘a lahi. ‘Oku nau ngāue fakaetauhī ki he ngaahi fakataha‘anga lotu fakamāmanilahi ‘oku ‘ahi‘ahi‘i ‘e he moveuveu fakapolitikalé, maumau ‘o e fāmilí, teke mālohi ta‘etukua ‘a e mítia fakasōsialé, mo e ngaahi tu‘unga ta‘epau faka‘ekonómiká. ‘Oku mahu‘inga ke mahino ki he kau ‘Apostoló ‘a e ngaahi faingata‘a mo e tūkunga ‘oku fehangahangai mo e kau mēmipá.

I he‘enau hoko ko e kau taki ‘o e Siasí, kuo pau ke feinga e kau ‘Apostoló ke nau ‘ilo‘i e kakaí mo honau ngaahi tūkungá kae lava ke tokoni‘i lelei ange kinautolu.

Na‘e pehē ‘e ‘Eletā ‘Ulise Soalisi, “‘Oku fie ma‘u ke tau ako e ngaahi me‘a ‘oku nau uesia e mo‘ui ‘a e kakaí. ‘Oku fie ma‘u e kau ‘Apostoló ke nau toutou ngāue ma‘u pē ke ako, fekumi, mo ma‘u e ue‘i fakalaumālié mo e fakahaá.”

Na‘e pehē ‘e Palesiteni Pālatí, neongo ‘oku mahu‘inga ke ongo‘i e ngaahi me‘a ‘oku fehangahangai mo e kāingalotú,

‘oku toe mahu‘inga ange ki he kau ‘Apostoló ke nau mātu‘aki fakafanongo ki he le‘o fakahinohino ‘o e ‘Otuá pea ke nau fakaongoongo ki he finangalo ‘o e ‘Eikí. Na‘e pehē ‘e Palesiteni Pālatí, “Ko e Siasi ‘eni ‘o e ‘Eikí, pea ko ‘emau faingata‘a‘ia lahi tahá ko hono fakapapau‘i ‘oku fenāpasi e me‘a ‘oku mau faí mo e finangalo ‘o e ‘Eikí ‘i Hono pule‘angá ‘i he māmaní ko ‘ení.”

Kau Fakamo‘oni Makehe

‘I hono fakamatala ‘e he ‘Apostolo takitaha hono uiui‘i, ‘oku vave ‘aupito e mahino mai ‘oku ‘ikai ko e ngaahi fatongia fakapule‘i ‘a e me‘a ‘oku mahu‘inga taha kiate kinautolú. Ko honau tefito‘i fatongiá ‘oku tatau tofu pē talu mei tuai—ko ‘enau hoko ko ha “kau fakamo‘oni makehe ki he huafa ‘o Kalaisí ‘i he māmaní kotoa” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:23).

Ko e fakahinohino faka‘osi ‘a e Fakamo‘uí ki He‘ene kau ‘Apostoló (vakai, Mātiu 28:19–20) ko e fekau ke nau ‘alu atu “ke ako‘i, ke fakamo‘oni, ke papitaiso, pea ke langa hake mo fakamāloha Hono Siasí,” ko e fakamatala ia ‘a Palesiteni Pālatí.

Kuo te‘eki ke liliu e fatongia ‘o e kau ‘Apostoló ‘i he ‘ahó ni. Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Tēvita A. Petinā, “Ko e ‘uluakí mo e mu‘omu‘a tahá, ‘i he taimi kotoa pē, ko e kau fakamo‘oni kimautolu ‘o hono mo‘oni ‘o e mo‘ui ‘a e ‘Eiki ko Sisū Kalaisí. ‘Oku ‘ikai ko ha kau pule ngāue kimautolu; ko ha kau faifekau kimautolu ‘o e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí.”

‘Oku fekau‘i e kau ‘Apostoló “ke nau hoko ko e kau fakamo‘oni fononga holō” ‘a ia ‘oku nau ‘alu atu “ki he māmaní

kotoa,” ko e fakamatala ia ‘a ‘Eletā Sefili R. Hōlaní. Na‘á ne pehē, “Oku mau fie ma‘u ke ongo‘i, ‘o a‘u ki he ‘iuniti mama‘o taha ‘o e Siasí ni ‘i he tu‘u faka-siokālafí, ‘oku ‘i ai ha fehokotaki vāofi ‘iate kinautolu mo e palōfita ‘a e ‘Eikí. “Oku fa‘a taku ‘o pehē, “Oku si‘isi‘i fau e māmaní ki he Siasí.” ‘Oku mau ‘amanaki ‘oku hoko ma‘u pē ‘eni ‘i he anga e fetu‘utaki Fakae‘apostoló.”

A‘u ki he Siteiki Kotoa Pē

Na‘e fakamatala‘i ‘e ‘Eletā Kuenitini L. Kuki hili ha ta‘u ‘e fā, ‘oku ‘i ai ha mēmipa ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá ‘i he siteiki mo e uooti, vahefonua mo e kolo kotoa pē ‘i he Siasí, ‘oku ‘alu atu ke fakataha mo honau kau takí—mo ako‘i kinautolu ki he ngaahi me‘a mahu‘inga fakapalōfitá.

Na‘á ne pehē, “Kuo tuku ‘e he ngaahi konifelenisi fakataki-mu‘á ke mau fakakakato homau tufakanga fakatokāteliné ke ‘[langa] hake e siasí mo [tokanga‘i] hono ngaahi me‘a kotoa pē ‘i he ngaahi pule‘anga kotoa pē” [Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:34] ‘i he fakahinohino ‘a e Kau Palesitenisi ‘Uluakí.”

Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Petinā, ‘oku tokoni e ngaahi a‘usia ako fakakātoa, mahutafea, mo loloto ‘oku ma‘u ‘e he Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ke fakahinohino e kau taki fakalotofonuá ‘i he‘enau fakahoko e ngaahi

tu‘utu‘uni mahu‘inga ke fakalotolahi‘i mo poupou‘i e kāingalotú ‘i honau ngaahi faingata‘a‘iá.

Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Kēliti W. Kongo, “I he‘emau fononga ki he ngaahi feitu‘u kehekehé, ‘oku mau ongo‘i e failelei ‘a e kāingalotú. ‘Oku mau fanongoa ha ngaahi a‘usia pea mau ako ha ngaahi me‘a ‘oku nau tokoni ke mahino kiate kimautolu ‘i he‘emau fealea‘aki fakataha ko ha kōlomú, fekau‘aki mo e ngaahi me‘a ‘oku hoko ‘i he ngaahi tapa kehekehe ‘o e māmaní pea ‘i he ngaahi kulupu kehekehe ‘i he loto‘i Siasí.”

Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Kuki ‘oku hoko e fononga ki he ngaahi konifelenisi fakatakimu‘á ke “omí ai kiate kimautolu ha faingamālie ke mau feohi mo e kakai lelei mo faka‘ofo‘ofá. “‘Oku mau ‘a‘hi ki honau ngaahi ‘apí, pea ‘oku mau ma‘u e faingamālie ke ngāue fakaetauhí kiate kinautolu. . . . Ko e ngāue fakaetauhí ki he Kāingalotú ‘a e me‘a ‘oku ongo loloto taha ki homau ngaahi lotó. ‘Oku mau fakahoko ia ‘aki e tataki mei he Laumālie Mā‘oni‘oní mo e Fakamo‘uí pea mo e ‘ilo ne ako ‘i he ngaahi a‘usia, ‘a ia ‘oku fu‘u toputapu honau ni‘ihī ke vahevahé,” ko ‘ene fakamatalá ia.

Ki he Toko Tahá

Hili ha ta‘u ‘e 43 ‘o e hoko ‘a Palesiteni Pālati ko ha Taki Mā‘olungá pea ko e ta‘u fāngofulu ‘aki ‘eni ‘o ‘ene ngāue ‘i he

Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, kuo ‘ave ia ‘e hono ngaahi fatongiá ki he ngaahi fonua lahi ‘i he māmaní, ‘o ne lava ai ‘o ngāue fakaetauhí mo femātaaki mo ha kāingalotu mo e kau faifekau tā’efá’alaua. Kuo feinga ha laui miliona ke fanongo ki he’ene ngaahi pōpoaki ‘i he konifelenisi lahí mo e ngaahi fakataha lotú. Pea neongo ‘ene ma’u ha fatongia fakamāmanilahí, ‘oku faka’atā ‘e he Laumālie Mā’oni’oní ia ke ne feohi mo tāpuekina e ni’ihí fakafo’ituituí. Na’á ne pehē, ko e me’á ngali fehangahangáí ni ko e founga ia ‘a e Fakamo’uí. “‘Oku ou fa’á ma’u ha tohi mei ha taha ‘o pehē, ‘Na’á ku ‘i ha fakataha’anga, pea na’á ke lea ‘aki ha me’á na’á ne liliu ‘eku mo’ui.’ Ko e mālohi ia ‘o e Laumālie Mā’oni’oní. ‘Oku tokanga e ‘Eikí ki he fanga kii’i me’á fakaikiiki ‘i Hono Siasí.”

Na’é pehē ‘e ‘Eletā Petinā, ‘Oku “ta’efá’alaua ha ngaahi a’usia lelei mo faingofua mo e kāingalotu ‘o e Siasí ‘i he funga ‘o e māmaní” ‘oku nau fakamatala’i e ngāue fakae’apostoló. Na’é pehē ‘e ‘Eletā Petinā, “‘Oku fekau’i ‘e he ‘Eikí ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá ki he ngaahi feitu’u pau ‘i ha ngaahi taimi pau ‘a ia ‘oku mau fe’iloaki ai mo e kakai faivelenga ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní mo e ni’ihí kehe ‘oku nau fa’á faingata’á’ia pe fie ma’u e fakafiemālié mo e fakalotolahí. ‘Oku fokotu’utu’u ‘e he ‘Otuá e ngaahi fengāue’akí ni.”

‘Oku ha’u e fo’i lea ‘apostoló mei ha fo’i lea faka-Kalisi ko hono ‘uhingá “ke fekau’i.” Hangē ko e kau ‘Apostolo ‘o e kuonga mu’á, ‘oku kei fekau’i atu ‘e he Fakamo’uí ‘Ene kau ‘Apostoló “ki māmani kotoa pē” (Ma’ake 16:15–16).

Na’é pehē ‘e ‘Eletā Lainolo A. Lasipeni hili hono ui ia ki he tu’unga fakae’apostoló, na’á ne ‘ilo ‘oku fie ma’u ha taimi lahi ange ‘i ha me’á ‘oku fai ke ne fe’iloaki ai mo e kau mēmipa ‘o e Siasí mo e ni’ihí kehé. Na’á ne pehē, “‘Oku ‘ikai fakatefito ‘iate au. “‘Oku fekau’aki ia mo e faka’apa’apa mo e fakalangilangi ‘oku ma’u ‘e he kāingalotu ‘o e Siasí ni ki he tu’unga fakae’apostoló.”

Ne pehē ‘e ‘Eletā Lasipeni lolotonga hono fakanofa ia ki he tu’unga fakae’apostoló, na’é fakahinohino’i ia ‘o pehē, ““‘Oku mau tuku koe ‘i ha tu’unga ke ke hoko ko ha fakamo’oni makehe ‘o e huafa ‘o Kalaisí ‘i he funga ‘o e māmaní kotoa . . . ‘i he taimi kotoa pē pea ‘i he tūkunga kotoa pē.” Ne kau e ngaahi lea ko iá ‘i hoku fakanofó: “‘i he taimi kotoa pē pea ‘i he tūkunga kotoa pē.”

Ko ha Vā Fetu’utaki Mahu’inga

‘Oku fevahevahé’aki ‘e he kau ‘Apostoló mo e kau faifekau taimi kakato ‘e toko 70,000 tupu ‘a e Siasí ha vā fetu’utaki toputapu pea na’á mo e gefalala’akí.

Na’é fakamatala’i ‘e ‘Eletā Teili G. Lenilani ‘oku ha’u e fo’i lea ‘apostoló mei he fo’i lea faka-Kalisi ‘oku ‘uhingá “ke fekau’i.” Fakakaukau ki he fekau liliu mo’ui ne ‘oange ‘e he Fakamo’uí ki He’ene kau ‘Apostolo ‘o e kuonga mu’á: “Mou ‘alu ki māmani kotoa pē ‘o malanga’aki ‘a e ongoongolelei ki he kakai fulipē. Ko ia ‘e tui mo papitaisó, ‘e mo’ui” (Ma’ake 16:15–16).

Na’é fakamatala ‘a Palesiteni Pālati, ke muimui ki he fekau ko iá, ‘oku “femo’uekina angatonu” e Toko Hongofulu Mā Uá ‘i he ngāue fakafaifekaú mo hono ‘oatu e pōpoaki ‘o e ongoongolelei.

‘Oku vahevahé ‘e he kau ‘Apostolo ‘o e ‘aho ní, ‘o hangē ko Paula ‘i he kuonga mu’á, honau ngaahi fatongiá ‘i he fa’á lotu ke vahevahé e ongoongolelei mo e ni’ihí kehé. Pea ‘i he ‘ulungaanga fakae’apostoló, ‘oku fekau’i atu e kau faifekau’i ‘i he funga ‘o e māmaní ke ako’i e ongoongolelei ‘a Kalaisí. Na’é pehē ‘e ‘Eletā Petinā, “Ko e Toko Hongofulu Mā Uá, ‘oku nau faka’aonga’i e ngaahi kí ‘oku nau ma’u, ke vahe kinautolu ki he ngaahi misioná. Pea ko ia ai, ‘oku nau fekau’i kinautolu.”

‘Oku kei hoko pē e ‘Eikí ko e pule faifakahinohino ki he ngāue fakafaifekaú. ‘Okú Ne fakamafai’i ‘Ene kau ‘Apostolo mo’ui, ‘a ia kuo vahe ‘i ha ngaahi taimi kehekehe ke ngāue ‘i he Fakataha Alēlea Pule ‘o e Kau Faifekaú, ke fakahoko Hono finangaló ki he kau faifekau taimi kakato ‘oku nau ngāue ‘i he ngoué. ‘Oku mahulu atu e ngaahi fatongia pule ko iá ‘i hano “fakalele pē ‘o e kautahá,” ko e fakamatala ia ‘a ‘Eletā Petinaá. ‘Oku ma’u ‘e he kau ‘Apostoló e ngaahi kí ‘o e

Palesiteni Pālati i Sipeini

Eletā Hōlani i Ingilani

Eletā 'Ukitofa i Lūsia

lakanga fakataula‘eikí ki hono tānaki ‘o ‘Isilelí. Na‘á ne pehē, “Oku mau tokanga‘i fakalaumālie mo ‘oatu e fakahinohino ke fakahoko e ngāue ‘i he founга ‘oku finangalo ki ai e ‘Eikí.”

‘Oku tataki ‘e ‘Eletā Tieta F. ‘Ukitofa e Fakataha Alēlea Pule ‘o e Kau Faifekau ‘a e Siasí. ‘Oku ‘i hono funga tesí ha ki‘i tā tongitongi polonise si‘isi‘i ‘o ha ongo hoa faifekau ‘okú na ‘aka mālohi atu ‘i ha ongo pasikala, mahalo ko ha‘ana fakavavevave ki ha‘ana taimi ako‘i. Ko e taimi kotoa pē ‘okú ne vakavakai‘i ai e tātongitongi polonisé, ‘oku fakamanatu ange kiate ia ko e fehokotaki he ‘ikai lava ke motuhi ‘i he vaha‘a ‘o e kau ‘Apostoló mo e kau faifekaú. “Oku fakahoko ‘e he faifekau kotoa pē ‘i he toko 70,000 ha ngāue toputapu pea ‘oku ui kinautolu ‘e he ‘Eikí ‘aki ha tohi mei he palōfita ‘a e ‘Otuá ke hoko ko ha kau fakaofonga ‘o e Fakamo‘uí. Ko ha me‘angāue kinautolu ‘a e Toko Hongofulu Mā Uá.”

Na‘e pehē ‘e Palesiteni Pālati, “Oku mau fakataha mo kinautolu ‘i homau taimi ‘atā kotoa pē. “Oku mau tuku ke nau fai ha ngaahi fehu‘i. ‘Oku mau feinga ke tokoni‘i kinautolu ke nau kumi, ako‘i, mo fakamāloha ‘a e fānau ‘a ‘etau Tamai Hēvaní.”

‘Oku fekau‘i atu ‘i he ngāue fakataha ‘a e ongo kulupú fakatou‘osi ke vahevahé ‘a e ongoongo lelei ‘o e ongoongo-lelei ki he funga ‘o e māmaní. Na‘e pehē ‘e ‘Eletā D. Toti Kulisitofasoni, “Oku mau vakai atu ki he kau faifekau taimi kakató ko homau ngaahi hoa ngāue.”

Ngaahi Ma‘uhalá

Na‘e fakamatala ‘a ‘Eletā Keuli E. Sitivenisoni, neongo ‘e fakakaukau ha ni‘ihi mei tu‘a ‘oku tataki ‘a e Siasí ‘o hangē ha kautaha fakapisinisí, ka ko e tu‘unga faka‘apostoló “oku ‘ikai hangē ia ko ha kau pule ki ha pisinisí; ‘oku fu‘u kehekehe ‘aupito.” “Ko hono mo‘oní ko e fatongia ‘o ha ‘Apostoló ‘a e ‘Eiki ko Sisú Kalaisí ko ha fatongia fakafai-fekau mo e tokotaha malanga.” Ko e fatongia ‘o e hoko ko ha fakamo‘oní ‘o Sisú Kalaisi ki he māmaní ‘oku “ako‘i mo ‘ilo‘i ‘aki kimautolú.”

Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Niila L. ‘Enitaseni ‘i he Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, ‘oku ‘ikai ha fakatu‘utu‘unga, fakalotoa, pe tānaki‘anga mālohi. ‘Oku ‘i ai ha“ngaahi fakakaukau kehekehe,” ka “‘oku ‘ikai ha loto-hikisia.”

Na‘e pehē ‘e ‘Eletā ‘Enitaseni ‘oku fakatahataha‘i ‘e he ‘Eikí ha kakai mei he ngaahi mala‘e mo e puipuitu‘a kehekehe. Ka “‘oku nau faitatau ‘i he‘enau fakamo‘oní ki he Fakamo‘uí pea ‘i he‘enau loto fakatōkilaló. ‘Oku ‘ikai ke nau fekumi ki ha tu‘unga; ‘oku ‘ikai ke nau feinga ke pehē ko e tokotaha poto taha ia ‘i he lokí. ‘E lava ke ngāue ‘aki ia ‘e he ‘Eikí. Kuo te‘eki ai ke u teitei sio ‘i ha taha [‘i he Toko Hongofulu Mā Uá] ‘oku ‘ita, pea ‘oku te‘eki ai ke u teitei sio ‘oku tukuhifo ‘e ha taha ha taha kehe.”

Na‘e pehē ‘e ‘Eletā ‘Ukitofa, ‘oku fakamatala‘i ‘e he loto fakatōkilaló e ‘uhinga ‘o e tu‘unga faka‘apostoló. ‘Oku ‘ilo‘i kinautolu ‘i he meimeī feitu‘u kotoa pē ‘oku nau fononga ki aī koe‘uhi ko honau uiui‘i, “ka ‘oku mau ‘ilo ‘oku ‘ikai fekau‘aki ia mo kimautolu—‘oku fekau‘aki ia mo Ia. ‘Oku mau fakaofonga‘i Ia. . . . ‘Oku fekau‘aki ia mo ‘Ene ma‘ongo‘ongá.”

‘Oku Ui Kotoa Kitautolu ki he Ngāue

Hili e pekia mo e Toetu‘u ‘a e Fakamo‘uí, na‘á Ne ako‘i ai ‘Ene kau ‘apostoló ‘i ha ‘aho ‘e 40 kimu‘a peá Ne hā‘ele

Eletā Kulisitofasoni i Mekisikou

'Eletā Petinā i Pelū

'Eletā Kuki i 'Āsenitina

hake ki he langí. Koe'uhí ko e 'i ai ha tu'unga ne 'atā 'i he Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá—ne hoko koe'uhí ko hono lavaki'i mo e pekia 'a Siutasi 'Isikalioté—ne tautapa fakataha ai 'a e kau mēmipa 'o e kōlomú ki he 'Eikí.

Ne 'ilo'i ai ha ongo tangata 'e toko ua, ko Mataiasi mo Pāsapa, pea na'e lotu e kau 'Apostoló ke fakahaa'i 'e he 'Eikí "pe ko hai 'iate kinuá ni kuó ke filí, . . . pea na'a nau talatalo; pea totonu kia Mataiasi; pea na'e lau fakataha ia mo e toko hongofulu mā toko taha 'o e kau 'apostoló" (vakai, Ngāue 1:23–26).

Na'e fakamatala'i 'e 'Eletā Lenilani, 'i he taimi ko iá mo e taimí ni, "ko hono ui kita ko ha 'Apostoló 'oku 'ikai ko ha lavame'a pe ko ha fakalangilangi." 'Oku 'ikai ko ha uiui'i ia 'okú te feinga ke ma'u. Ko Mataiasi, 'i he Ngāue vahe 1, na'e fili 'e he 'Otuá kae 'ikai ko Pāsapa. Ne 'ikai fakahā mai 'e he 'Otuá hono 'uhingá. Ka ko e me'a 'oku totonu ke tau 'ilo'i, na'e tatau pē 'a e fakamo'oni mo hono faka'apa'apa'i 'e Pāsapa e Fakamo'uí mo 'Ene Toetu'u mo Mataiasi."

Na'a ne fakamatala'i, ko e filí na'e fai 'e he 'Otuá. "Kapau na'e fakahoko 'e Pāsapa ha fa'ahinga uiui'i pē na'a ne ma'u, ne 'ikai kehe hono palé mei he me'a ne mei ma'u 'e Mataiasi, 'o kapau na'a ne tauhi faivelenga ki hono uiui'i."

'Eletā 'Enitaseni i Palāsila

Hangē ko e tatau 'a e fakamo'oni 'a Pāsapa mo e fakamo'oni 'a Mataiasi, 'oku 'i ai e totonu 'a e mēmipa kotoa 'o e Siasí ki ai, pea 'e lava ke nau "fakatupulaki ha vā hangē 'oku fakae'apostoló mo e 'Eikí," ko e fakamatala ia 'a Palesiteni Pālati.

Na'e pehē 'e 'Eletā 'Ukitofa, ko e ngāue ki he 'Eikí mo Hono siasí "ko ha faingamālie mo ha tāpuaki. Ko ha me'a faka'ei'eiki. Kuo fakahaa'i mai 'e he 'Eikí 'Ene 'ofa kiate kitau-tolú, pea 'e lava ke tau fakahaa'i 'etau 'ofa ki he 'Eikí 'aki 'etau fai ha fa'ahinga me'a pē 'okú Ne kole mai ke tau fai."

Ko ha A'usia Toputapu

Na'e pehē 'e 'Eletā 'Enitaseni, ko ha a'usia toputapu 'a e lava ke te hoko ko ha konga 'o e fakataha alēlea mā'olunga fononga holó. "I he'emau fakamo'oni, 'oku a'u e fakamo'oni ko iá ki he loto 'o e kakaí, 'oku hoko hano konga koe'uhí ko homau fakanofó."

Na'e pehē 'e 'Eletā Kulisitofasoni 'i he kamata'anga 'o 'ene ngāue fakae'apostoló, na'a ne ongo'i lōmekina 'i he'ene fakakaukau atu ki he 'amanaki mai 'a e kakaí. Ka na'a ne ma'u ha pōpoaki mahinongofua mei he 'Eikí: "Fakangaloki koe mo e ngaahi fakakaukau 'e ala ma'u 'e he kakaí fekau'aki mo koé, 'o tatau ai pē pe te nau fiefia pe lotomamahi pe me'a kehe pē. Tokanga taha pē koe ki he me'a 'oku ou fie foaki kiate kinatu'lou 'o fakafou 'iate koé. Tokanga taha ki he me'a 'oku ou finangalo ke nau fanongo ki ai 'o fakafou 'iate koé."

'I he ngaahi ta'u kuo hilí, na'e 'a'ahi 'a 'Eletā Kulisitofasoni ki Melita, Venesuela, pea ne 'i ai ha ki'i tamasi'i, mahalo na'e ta'u 7 nai, na'a ne fakatokanga'i mai ia mei ha matapā sio'ata peá ne kamata kaikaila, "*El Apostol, el Apostol!*" ("Ko e 'Apostoló, ko e 'Apostoló!").

"Ko ha ki'i me'a faingofua ia, ka na'a ne fakahaa'i mai kiate au 'a e loloto 'o e hounga'ia 'oku ma'u, na'a mo e fānaú, ki he uiui'i," ko 'ene fakamatalá ia. "'Oku 'ikai fekau'aki ia mo e tokotaha 'okú ne ma'u e uiui'i. Kuo ako 'e he ki'i tamasi'i ko iá ha tu'unga 'o e hounga'ia ki he uiui'i mo e me'a 'okú ne fakafofonga'i." ■

Te Tau Poupou'i Fēfē Hotau Kau Takí?

Fai 'e Sarah Jane Weaver mo Jason Swensen

Ongoongo 'o e Siasí

*I he'enu fili ke
poupou'i e Kau
Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá,
'oku fakahaa'i ai
'e he kāingalotu
'o e Siasí 'enau
loto-falala ki he
fakapapau 'a e
Aposetolo takitaha
ke talangofua ki he
Fakamo'uí.*

Ihe ngaahi 'aho lo'imata'ia hili hano faka'auha 'e ha vela lahi e 'otu kaungā'api kotoa 'i he Vāhenga Sonoma Kaledoniá 'i 'Okatopa 'o e 2017, na'e fononga 'a 'Eletā Lainolo A. Lasipeni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ki he ngaahi koló ke ne 'i ai mo e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

Na'a ne 'i ai ko ha misiona ngāue fakaetauhii. Na'a ne fakafiemālie'i mo Sisitā Melani Lasipeni e kāingalotu kuo nau ongosia mei he velá 'i honau ngaahi 'apisiasí pea 'i he tafa'aki 'o honau 'otu 'api velá.

Pea 'i he feitu'u kotoa pē na'a ne fononga ki aí, ne omi e kāingalotú ke lulululu mo ia. Ko hano fakahaa'i ia 'o e loto hounga'íá. Na'a nau fakamālō'ia e 'Apostoló koe'uhu ko 'ene tokoní. Ka ko e lulululu kotoa pē na'a ne 'omi ha ongo tatau: "Oku ou pou-pou'i koe."

Ko ha Ngāue 'o e Tui

Ko hono poupou'i ko ha ngāue toputapu ia 'okú ne fakafehokotaki e kau mēmipa 'o e Siasí mo e kau taki 'o e Siasí, ko e fakamatala ia 'a 'Eletā Keuli E. Sitivenisoní. 'I he kāingalotu 'oku laka hake he toko 16 milioná 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ko ha ni'ihi toko si'i pē 'i hono fakafehokotaki 'e faifai pea nau talanoa femātaaki mo ha 'Apostolo pe lulululu mo ha 'Apostolo. Ka 'oku ma'u 'e he mēmipa kotoa pē e faingamālie ke fehokotaki fakataautaha mo e kau takí ni mo e kau taki kehe 'o e Siasi 'o fakafou 'i hono hikinima'i íá pea 'i he'enu ngaahi ngāue ke pou-pou'i faka'ahó, ko e fakamatala ia 'a Palesiteni M. Lāsolo Pālati, ko e Palesiteni Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá.

Na'e pehē 'e 'Eletā Kēliti W. Kongo, "Oku tau poupou 'aki hono hiki hotau nimá kae pehē foki ki hotau lotó mo 'etau ngaahi ngāue. 'Oku tau poupou'i e kau taki 'o e Siasí 'i he founiga tatau 'oku tau fepoupouaki aí. 'Oku tau 'ilo'i 'oku ha'i kitautolu 'i he fuakava."

Na'e pehē 'e 'Eletā Ulise Soalisí 'oku kei hoko 'a hono lotua 'o e kau 'Apostoló, ko ha 'elemēniti mahu'inga fau 'o e poupou'i. "Ko ha kakai angamaheni pē kimautolu, pea kuo uiui'i kimautolu 'e he 'Eikí ki ha me'a 'oku mahulu hake 'i he me'a 'oku mau malavá. Ka 'oku mau ongo'i te mau lava 'o a'usia ia koe'uhí he 'oku lotua kimautolu 'e he kakaí."

"Oku mu'omu'a pea muimui atu e tuí 'i hono hikinima'i, ko e tānaki mai ia 'a 'Eletā Soalisí. "I ho'o poupou'i e kau 'Apostoló, 'okú ke tokoni ai ki he Fakamo'uí ke fakafoko 'Ene ngāue. 'Oku tokoni ho'o tuí ke fakahoko 'e he 'Eikí e me'a 'okú Ne 'omi 'o fakafou 'i He'ene kau palōfitá mo e kau ma'u fakahaá."

Na'e pehē 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani, "Oku ou mahu'inga'ia 'i he fakatātā 'o hono hiki ke sikuea e nimá pea mo hono 'uhingá." Na'a ne tānaki mai, ki he kau 'Apostoló, ko hono hikinima'i kinautolu 'e he kāingalotu 'o e Siasi 'oku faitatau ia mo hano ma'u 'o ha me'atokoni 'okú ne 'omi e mo'uí. "Oku mahu'inga e le'o kotoa pē pea 'oku tali

'Eletā Lasipeni 'i 'Initia; 'Eletā Sitivenisoni 'i Hongo Kongo; 'Eletā Lenilani 'i Palāsila; 'Eletā Kongo 'i Sengihai, Siaina; 'Eletā Soalisi 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'longi.

e nima tokoni kotoa pē. Kuo te'eki ai ke ngāue toko taha ha taha 'i he Siasí, 'o tatau ai pē pe ko e hā hotau uiui'i."

Ko Ha Ngāue Talu Mei Tuai

Ko hono hikinima'i 'o e kau 'Apostoló ko ha ngāue ia 'i he ngaahi 'aho kimui ní talu mei hono Fakafoki Mai 'o e ongo-ongolelei 'a Sisū Kalaisí. Talu mei he 'uluaki 'ahó mo hono fakaafe'i e fuofua Kāingalotú ke nau tali hono uiui'i 'o e kau taki 'o e Siasí pea ke hikinima'i kinautolu 'i he uiui'i ko iá.

'I he 'aho 6 'o 'Epeleli, 1830, na'e fakataha mai 'a Siosefa Sāmita mo hono kau muimui ne toki papitaiso fo'oú ki ha ki'i 'api fale 'akau 'i he faama 'a Pita Uitemā ko e Lahí, 'i Feieti, Vāhenga Seneká, 'i Niu 'Ioke.

Ne tu'u hake 'a Siosefa 'o kole kiate kinautolu ne kau atú pe na'a nau loto ke fokotu'u e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

'I he'enau faka'aonga'i e tefito'i mo'oni 'o e loto-tahá, ne hiki 'e he kāingalotú honau nimá pea nau loto taha kotoa ki ai. Ne hoko atu leva 'enau loto ke tali 'a Siosefa Sāmita mo 'Oliva Kautele ko honau kau faiako mo e faifale'i fakalaumālie.

Na'e pehē 'e 'Eletā Hōlani, "Ko e memipasipi 'i he Siasí ko ha me'a mātu'aki fakataautaha. 'Oku lau e fakafo'ituitui kotoa pē. Ko e me'a ia 'oku tau ngāue ai 'i he tefito'i mo'oni 'o e loto-tahá. 'Oku tau fie ma'u e taha kotoa ke 'i ai ha'ane fakakaukau, ke ne fakahaa'i ia, pea ke uouongataha 'i he laka atu ki mu'á."

Ko Ha Ngāue 'Okú Ne Hiki Hake Kitautolu Kotoa

Na'e pehē 'e 'Eletā Teili G. Lenilani, 'i hono tali 'o e ui ki he tu'unga fakae'apostoló, "oku ha'isia" e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ke muimui ki he finangalo 'o e 'Eikí. 'I he'enau fili ke poupou'i e Toko Hongofulu Mā Uá, 'oku fakahaa'i ai 'e he kāingalotú 'enau loto-falala ki he fakapapau 'a e 'Apostolo takitaha ke talangofua ki he Fakamo'uí.

Na'e pehē 'e 'Eletā Kuenitimi L. Kuki, ko e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'oku nau hikinima'i ha 'Apostolo fakafo'ituitui, 'oku nau hikinima'i ai e kotoa 'o e Kōlomú.

'Oku hiki hake 'e he fili toputapu ko iá mo tāpuekina e kau 'Apostoló—ka 'okú ne toe hiki hake foki mo kinautolu 'oku nau fai e hikinimá, ko e tānaki mai ia 'a 'Eletā Kukí. "Okú ne fakaivia kinautolu, tāpuekina kinautolu mo 'oange kiate kinautolu ha ngaahi fakahinohino."

'Oku 'uhinga 'eni hangē ko hono 'oatu 'e he kāingalotu ne uesia lahi fau 'e he vela 'i Sanitā Losá 'enau poupou kia 'Eletā Lasipeni, 'e lava ke langaki e kāingalotu fakamāmanilahí 'i he'enau hiki hake e mēmipa takitaha 'o e Toko Hongofulu Mā Uá. ■

Ko Hotau Tukufakaholo Hokohoko 'o e Kau Paioniá

Ne tú'uta 'a e fuofua kulupu 'o e kau paioniá ki he Tele'a Sólekí 'i Siulai 'o e 1847 hili ha'anau fononga lalo 'i he Hihifo 'o 'Ameliká ke fekumi ki ha feitu'u fo'ou 'e lava ke hū ai e Kāingalotú ki he 'Eikí 'o 'ikai fakatanga'i kinautolu. 'E lava 'e he kāingalotu 'i 'Amelika Tokelau 'o kumi honau tukufakaholó ke a'u ki he ngaahi kui paionia ko ení. Ka ko e tokolahi taha 'o e kāingalotu fakamāmanilahi 'o e Siasí, ne kamata honau tukufakaholo fakapaioniá 'i ha ngaahi feitu'u kehe, 'o hoko ia 'i ha kau mai ha kui kumuí ni ki he Siasí pe ko kinautolu pē 'i he'enu hoko ko e fuofua tokotaha 'i honau fāmilí, koló, pe pule'angá ke tali e ongoongoleléi.

'I he'etau fakamanatua e to'u tangata paioniá he māhina ní, mahalo te ke fehu'i kiate koe: Na'e kamata nai 'i fē hoku tukufakaholo 'o e tuí? Ko e hā ha ngaahi feilaulau na'e fai 'e he kau paionia 'i he'eku ngaahi kuí ke fakatapui 'enau mo'uí ki he Siasí? Ko e hā ha founiga te u lava ai 'o faka-langilangi'i mo vahevahé honau tukufakaholó? Ko e hā te u lava 'o fai ke tokoni'i e ni'ihi kehé ke mahino pea ke nau fakalangilangi'i 'enau ngaahi kui paioniá? ■

TUKUFAKAHOLÓ 'O E TUÍ

"Kuo pau ke tau fakapapau'i ko e tukufakaholo 'o e tuí ne ma'u mei he [kau paioniá] 'oku 'ikai teitei mole. Tuku ke ue'i hotau lotó 'e he ngaahi mo'ui fisifisimuá, tautautefito ki he loto 'o hotau to'u tupú, koe'uhí ke ulo ngingila 'a e maama 'o e fakamo'oni mo'oní mo e 'ofa ta'eué'ia ki he 'Eikí mo Hono Siasí 'i loto 'iate kitautolu takitaha 'o hangē ko ia na'e 'i hotau kau paionia faivelengá."

Palesiteni M. Russell Ballard, Palesiteni Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Faith in Every Footstep," *Ensign*, Nov. 1996, 25.

To'ohema ki to'omata'u mei he to'ohema taupotu ki 'olungá:

Fefine 'Okú Ne Pukepuke e Tohi 'a Molomoná mo ha Kato Mata'ala'akau, tā 'e Jubal Aviles Saenz

Langa He Taimí Ni ki he Ta'engatá, tā 'e Sylvia Huege de Serville

Ā Hake, Ā Hake, Ai Ho Ngaahi Kofu Faka'ofo'ofá, tā 'e Natalie Ann Hunsaker

Ko e A'ahí, tā 'e Chu Chu

* *Siosefa Uiliami Pili Sonesoni: Mā'oní'oní ki he 'Eikí, tā 'e Emmalee Glauser Powell*

Laukonga Fakafāmili, tā 'e Jose Manuel Valencia Arellano

Ki'i Mālōlō Iolotonga e Fonongá, tā 'e Carmelo Juan Cuyutupa Cannares

Ko e Fua 'o e Fiefiá, tā 'e Nanako Hayashi

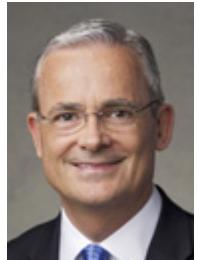
*Tuku kehe 'a e faka'ilonga, * ko e ngaahi 'ata ko 'ení mo ha ngaahi 'ata kehe 'oku ma'u ia mei he ngaahi fe'auhi tā valivali fakavaaha'apule'anga 'a e Musiume Hisitōlia 'a e Siasi pea 'e lava ke mama'ia 'i he 'initanetí 'i he lds.org/go/71921.*

AKO LAHI ANGE FEKAU'AKI MO HO'OMOU KAU PAIONIÁ

Ke ako kau ki he hisitōlia mo e kau paionia 'o e Siasi 'i homou fonuá, 'a'ahi ki he history.lds.org/GlobalHistories.

Fai 'e 'Eletā
Patrick Kearon

'O e Kau
Palesitenisī 'o e
Kau Fitungofulú

Ko Ha Sīpinga Mā'oni'oni Ange 'o e NGĀUE TOKONÍ

Tuku mu'a ke tau muimui 'i he Kalaisi mo'uí 'o li'oa ange, 'i he'etau feinga ke hoko ko 'Ene kau ākonga mo'oni 'o fakafou 'i he ngāue fakaetauhi na'á Ne mei fai.

Ihe'eku kei ta'u 15 pe 16, na'á ku mātu'aki siokita pea foua ha ngaahi ongo ta'e-fakafiemālie, ta'epau, mo hangē ko e tokolahi 'o kitautolu 'i he'etau kei talavoú, 'o tu'u laveangofua. Ne u ongo'i hē, fakakaukau pē kiate au, mo faikehe'ia. Ne 'ikai tokoni e nofo mama'o 'eku ongomātu'a 'i Sauti 'Alepea lolotonga 'eku ako nosfoma'u 'i ha ki'i feitu'u maomaonganoa 'i he matāfanga 'o 'Ingilaní. Ne toe mei lelei ange ke ako 'i Hogwarts mo Snape.

Na'e angamaheni ke kovi ma'u pē e 'eá 'i he matāfonua ko iá, ka 'i ha fa'ahita'u momoko 'e taha ne tō ha matangi 'i he feitu'u Tahiti 'Ailaní pea tō takutaku e matangi. Ne ofi ki ha ngaahi 'api 'e 5,000 ne tāfea, pea ne mole mo e ngaahi ma'u'anga tokoni 'a e kakaí 'o 'ikai ha 'uhila pe fa'ahinga founiga fakamāfana pe maama 'i honau 'apí, pea ne faka'au ke si'iisi'i 'a e me'akai.

'I he kamata ke maha hifo 'a e tāfeá, ne tufaki kimautolu 'e he akó ke mau tokoni he fakama'a. Ne te'eki ke u sio 'i ha fakatamaki fakaenatula 'i he tu'unga ko 'ení kimu'a, pea ne u 'ohovale 'i he'eku a'usia tonu iá. Ne fonu vai mo pelepela e feitu'u kotoa pē. Ne faka'ofa e fofonga 'o kinautolu ne uesia honau 'apí 'i he tāfeá. Kuo te'eki ke nau mohe 'i ha ngaahi 'aho lahi. Ne kamata leva ke u ngāue mo hoku kaungāakó, ke fetuku e ngaahi koloa ne vivikú ki he ngaahi fungavaka 'i 'olungá ke fakamōmoa ai mo toho hake ha kāpeti ne maumau 'i he tāfeá.

Ka ko e me'a ne mahu'ingamālie kiate aú ko e tupulaki 'a e ongo'i uouangatahá. Na'e 'i ai ha ongo faka'ofa, mo lelei 'i he vā 'o e kakai 'oku fakataha'i 'i ha 'uhinga lelei lolotonga ha ngaahi tūkunga faingata'a. Ne u toki fakakaukau kimui ange ne mole e ngaahi ongo veiveiu na'á ne nofo'ia 'eku ngaahi fakakaukau faka'ahó, lolotonga 'eku kau 'i he feinga lahi ko 'eni ke tokoni'i homau ngaahi kaungā'apí.

Na'e totonu ke liliu 'e he'eku 'ilo'i ko e tokoni ki he ni'ihi kehé 'a e faka-lelei'anga 'o e tu'unga lotomamahi mo e siokita na'a ku tofanga aí. Ka na'e 'ikai, koe'uhí he na'e 'ikai fakatōmamafa fe'unga 'a e 'ilo ko iá, pea na'e 'ikai ke u toutou fakakaukau lelei ki he me'a ne hokó. Ne toki ma'u e 'ilo ko iá kimui ange.

Ko e Fakaafe ke Ngāue Fakaetauhí

Ne u fakakaukau ki he me'a ni lolotonga e konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2018 'i he'eku fanongo ki hono toutou 'omi e ui ke ngāue fakaetauhí 'o hangē ko e ngāue fakaetauhí 'a e Fakamo'u—pea ke fai ia 'i he 'ofa, 'i hono 'ilo'i ko e fānau kotoa kitautolu 'a 'etau Tamai Hēvaní.

He 'ikai ke tau ngāue koe'uhí he 'oku lau mo fua 'etau ngāue tokoní, ka koe'uhí 'oku tau 'ofa 'i he'etau Tamai 'i he Langí mo fakaivia kitautolu 'e ha tulifua 'oku ma'olunga mo faka'e'i'eiki ange—ko hono tokoni'i hotau ngaahi kaungāme'a ke nau 'ilo mo nofo 'i he hala fononga ki 'api kiate Iá. 'Oku tau 'ofa mo tokoni'i hotau ngaahi kaungāapí 'o hangē ko ia ne mei fai 'e Sisū kapau ne 'i hotau tu'ungá, 'o feinga ke fakatupulaki e mo'ui 'a e kakaí mo fakama'ama'a 'enau ngaahi kavengá. Ko e tupu'anga 'eni 'o e fiefia mo e lavame'a 'oku tu'uloá, ki he tokotaha foakí kae pehē ki he tokotaha 'okú ne ma'u e tokoní, 'i he'etau vahevahe e ngaahi fua hono 'ilo'i mo ongo'i hotau mahu'inga ta'efakangatangatá mo e 'ofa ta'engata 'a e 'Otuá kiate kitautolu fakatāutahá.

Na'e pehē 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, "Ko ha faka'ilonga ma'u pē 'o e Siasi mo'oni mo mo'ui 'o e 'Eikí, 'a e ngāue kuo fokotu'utu'u maau mo tataki ke faitokonia e fānau fakafo'ituitui 'a e 'Otuá mo honau ngaahi fāmilí. Koe'uhí ko Hono Siasí 'eni, pea 'i he'etau hoko ko 'Ene kau tamao'eikí, kuo pau ke tau ngāue fakaetauhí ki he toko tahá, 'o hangē ko ia na'a Ne fái. Te tau ngāue fakaetauhí 'i Hono huafá, 'aki Hono mālohi mo e mafái pea 'i He'ene anga'ofa angaleléi."¹

'Oku ou 'ilo'i kapau te tau tokanga ki he ui ke fakahoko 'a e ngāue fakaetauhí, 'oku tau ma'u ai 'a e faingamālie ke tu'u hake; tupulaki 'i he tui, ma'u ha loto-falala, mo e fiefia; pea ikuna'i 'etau siokitá pea mo e ongo'i tuenoa mo e mamahi 'oku ha'u fakataha mo iá.

'Oku Liliu Kitautolu 'e he Ngāue Fakaetauhí

Ko e faka'ofo'ofa 'o e fa'ahinga ngāue fakaetauhí ko 'ení ko hono tokoni'i e ni'ihi kehé, ka 'okú ne liliu foki kitautolu 'aki 'ene to'o meiate kitautolu

'etau loto hoha'á, manavaheé, tailiilí, mo e vei-veiuá. 'I he kamata'angá 'oku to'o 'e he ngāue tokoni meiate kitautolu 'etau ngaahi palopalemá, ka 'oku liliu vave ia ki ha me'a 'oku mā'olunga mo faka'ofo'ofa ange. 'Oku kamata ke tau a'usia 'a e māmá mo e melinó, kae 'ikai ke tau fakatokanga'i ia. 'Oku tau ongo'i nonga, 'ofa'i, mo fiemālie. Pea te tau fakatokanga'i ha fiefia he 'ikai toe ma'u ia 'i ha founiga kehe.

Ne fakamatala'i ia 'e Sipenisā W. Kimipolo (1895–1985) 'o pehē: "Ko e mo'ui 'oku ma'u 'o lahi 'aupito ko ē 'oku hā 'i he folofolá, ko e ola fakalaumālie ia 'oku ma'u mei he'etau ngaahi ngāue tokoni ki he ni'ihi kehé pea 'i he'etau faka'aonga'i hotau ngaahi talēnití 'i he tauhi ki he 'Otuá pea ki he tangatá." Na'a ne tānaki atu, "'Oku tau toe fa'a faka'atú'i ange ai 'i he'etau tokoni ki he ni'ihi kehé—ko e mo'oni, 'oku fainogofua ange ke 'ilo'i hotau anga totonú koe'uhí he 'oku toe lahi ange 'a hotau ngaahi anga totonu ke tau fekumi ke 'ilo'i!"²

Ko Ha Ui mei he 'Eikí

'I he taimi na'e ui ai 'e he Fakamo'uí 'a Pita, 'Anitelū, Sēmisi, mo Sione ke muimui 'iate Iá, ne liliu leva honau halangá mo 'enau tokangá: "Pea [ne nau] li'aki leva [honau] kupengá, 'o muimui 'iate ia" (Mātiu 4:20).

Kae hili hono tutuki e Fakamo'uí, 'i he taimi na'e 'ave ai Ia meiate kinautolu 'i he founiga ta'e-'ofa tahá, ne nau foki ki he toutaí, ki ha me'a ne nau pehē ne nau 'ilo. 'I ha taimi 'e taha, ne hā'ele mai e Fakamo'uí kiate kinautolu 'i ha'anau toutai.

"Pea tala 'e Ia kiate kinautolu, 'A'au 'a e kupengá 'i he mata'u 'o e vaká, pea te mou ma'u. Pea nau 'a'au ai, pea 'ikai ai ke nau fa'a toho ia koe'uhí ko e lahi 'o e iká" (Sione 21:6).

Ne 'ikai ngata pē 'i he hoko 'eni ko ha fakatātā ne 'ikai mole ha kihi'i konga si'i 'o Hono mālohi, ka ko ha fakahā mahino ne nau fekumi 'i ha feitu'u hala mo tokanga ki ha me'a hala. 'I he'enau ma'u me'atokoni mei he iká 'i he matātahí, ne fehu'i tu'o tolu 'e he Fakamo'uí kia Pita pe 'oku 'ofa 'iate Ia. Ne tali 'e Pita, mo ha loto hoha'a ne fakautuutu 'i he taimi takitaha, 'o pehē 'io. Hili e tali kotoa pē 'a Pitá, ne kole 'e Sisū kia Pita ke fafanga 'Ene fanga sipí. (Vakai, Sione 21:15–17.)

Ko e hā ne fehu'i tu'o tolu ange ai e Fakamo'uí kia Pita pe 'oku 'ofa 'iate Iá? Na'e 'osi ui 'a Pita kimu'a ke muimui 'ia Sisū, pea na'a ne tali leva ia, 'o si'aki 'ene toutai iká. Ka 'i he taimi ne 'ave ai 'a Sisū meiate kinautolú, ne mamahi 'a Pita; na'a ne hē. Na'a ne foki ki he me'a pē taha na'a ne pehē na'a ne 'iló—ko e toutaí. Na'e finangalo 'a Sisū ke fanongo lelei 'a Pita kiate Ia mo mahino e mafatukituki 'o e fakaafé he taimi ko 'ení. Na'a Ne finangalo ke mahino kia Pita e 'uhinga 'o e hoko ko ha ākonga 'o e Kalaisi kuo toetu'u, 'i he 'ikai ke Ne toe 'i ai tonu mo kinautolú.

Ko e hā na'e fie ma'u 'e he 'Eikí meia Pitá? Na'a ne fie ma'u ke fafanga 'e Pita 'Ene fanga sipí; 'Ene fanga lamí. Ko e ngāue 'eni na'e fie ma'u ke fai. Na'e 'ilo'i 'e Pita e ui loto-fakatökilalo mo fakahangatonu 'a 'ene 'Eikí, pea tali 'e he 'Apostolo pulé, 'o foaki faitōnunga mo loto-to'a e toenga 'o 'ene mo'uí ki he ngāue ne ui ia ke faí.

Kamata 'aki ha Lotu

'Oku tau ma'u ha 'Apostolo pule 'i he māmaní he 'ahó ni. 'Oku fakaa'u mai 'e Palesiteni Nalesoni 'a e fakaafe ko iá kiate koe mo au ke fafanga e fanga sipi 'a Sisuú. 'I he kotoa 'o e ngaahi fakahoha'a 'i hotau 'ātaká pea mo e lahi 'o e fanga ki'i me'a iiki 'okú ne tohoaki'i 'etau tokangá, ko e polé ke tau tali ki he fakaafe ko 'ení pea ngāue—'o fai ha me'a, fakahoko ha liliu, mo liliu 'etau mo'uí.

Mahalo te ke fehu'i, "Te u kamata 'i fē?"

Kamata 'aki ha lotu. Na'e toe tānaki atu 'e Palesiteni Nalesoni 'o pehē, "fakatupulaki [etau] malava fakalaumālie ke ma'u 'a e fakahā

fakatāutahá."³ Kole ki ho'o Tamai 'i he Langí pe ko e hā te ke lava 'o faí, pea kia hai. Tali ha fa'ahinga ongo pē te ke ma'u, neongo kapau 'oku ngali ta'emahu'inga. Ngāue'i ia. Ha fa'ahinga kihi'i ngāue pē 'o e anga'ofá, 'okú ne 'ai kitautolu ke tau vakavakai atu ki tu'a mo ma'u hono ngaahi tāpuakí. 'E malava pē ko ha pōpoaki anga'ofa mo ta'e'amanekina 'i he telefoní ki ha taha. Pe ko ha matai'i'akau, pisikete, pe ko ha lea lelei pē. Mahalo pē ko hano huo ha ngoue pe loto'ata'atā, fai 'o ha fō, fufulu 'o ha kā, kosi musie, tata sinou, pe ko e fakafanongo pē.

Hangē ko hono fakalea 'e Sisitā Siini B. Pingihami, ko e Palesiteni Lahi 'o e Fine'ofá: "'Oku tau fa'a fakakaukau he taimi 'e ni'ihī kuo pau ke tau fai ha me'a lahi mo ma'ongo'onga kae toki 'lau' ia ko ha tokoni ki hotau kau-ngā'apí. Ka 'oku lava e fanga ki'i ngāue tokoni faingofuá 'o hoko ko ha ivi tākiekina mālohi ki he ni'ihī kehē—pea mo kitautolu foki."⁴

Mahalo te ke momou ke fakahoko ‘a e ‘uluaki sitepú, ‘o ke pehē ‘okú ke femo’uekina pe ‘ikai ha fu‘u faikehekehe, ka te ke ofo he me‘a ‘e lava ‘e he fanga kihí‘i me‘a ikí ‘o faí. ‘Oku ‘omi ‘e Palesiteni Nalesoni ha sipinga mā‘olunga mo mā‘oni‘oni ange ‘o e ngāue tokoní. ‘I he‘etau tali iá, te tau ‘ilo ai e founiga ‘okú ne fakakakato, fakatau‘atáina‘i, mo fakanonga ai kitau tolú, mo e founiga ‘e lava ke tau hoko ai ko ha fakanonga mo ha fakafiemālie ki he mo‘ui ‘a e ni‘ihi kehé.

‘I he taimi ‘e ni‘ihi, hangē ko e hili hono fakakakato e ngāue fakafai fekaú, mahalo na‘a ‘ahi‘ahi‘i kitautolu ke pehē, “Kuó u fai ia. Tuku ke ngāue ha taha kehe. ‘Oku fie ma‘u ke u ki‘i mālōlō.” Ka ‘oku ‘ikai ta‘ofi fakataimi e ngāue fakaetauhí. Ko ha tō‘onga mo‘ui ia. Mahalo te tau ki‘i mālōlō mei he‘etau ngaahi ngāue angamahení pea ma‘u ivi mei he mālōloó, ka ‘oku ‘ikai toe mālōlō ‘a ‘etau fuakava ke fe‘ofa‘aki hangē ko ‘Ene ‘ofa‘i kitautolú pea mo fafanga ‘Ene fanga sipí.

Ko e Ngāue Fakaetauhi ‘o e Siasi Fakamāmanilahí

‘Oku ou laukau ‘aki ‘eku kau ki ha siasi ‘oku nau mo‘ui ‘aki e ngāue fakaetauhí. ‘I he 2017 ‘ata‘atā pē, ne laka hake he ngaahi houa tokoni ‘e 7 milioná ne foaki ‘e he kāingalotú ke tō, ta‘aki, mo tufaki ha me‘atokoni

ki he masivá mo e faingata‘a‘iá. Ne tokonaki ‘e he Siasi ha vai ma‘a ki ha vaeua miliona ‘o e kakaí mo e ngaahi saliote teketeke ki ha kakai ‘e toko 49,000 ‘i he ngaahi fonua ‘e 41. Ne ‘oatu ‘e he kau ngāue tokoní ha ‘ū matasio‘ata mo e tokoni ki he fofongá pea na‘a nau ako‘i ha kau tauhi ‘e toko 97,000 ma‘anautolu ‘oku faingata‘a e vakai honau fofongá ‘i he ngaahi fonua ‘e 40. Ne ako‘i ha kau tauhi ‘e toko tolu mano tolu afe ‘i hono tokanga‘i ‘o e ngaahi fa‘é feitamá mo e pēpē valevalé ‘i he ngaahi fonua ‘e 38. ‘Oku ‘ikai kau ai e Nima Fietokoní, ‘a ia kuo ‘oatu ai ‘e he lau afe ‘o hotau kakaí ha ngaahi houa ‘e lauimiliona ‘i he ngaahi ta‘u ne toki ‘osí. ‘Oku vēkeveke e kāingalotu ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ke tokoni kiate kinautolu ‘oku uesia ‘e he ngaahi fakatamaki lalahi mo ikí, kae pehē foki ki he fakalakalaka honau ngaahi kaungā‘apí mo e tutuki koló.

Ko e polokalama JustServe ‘a e Siasi ne toki kamatá, ‘a ia ‘oku hiki ai e ngaahi faingamálie ngāue tokoní, kuo laka hake ‘i ha kau ngāue tokoni ‘e 350,000 ne ‘osi lesisita, ‘a ia kuo nau ‘oatu ha ngaahi houa ‘e lauimiliona ke tokoni ‘i honau ngaahi komiuniti fakalotofonuá.

Ko e Siasi ‘eni ‘o e ngāue. Ko e me‘a ‘eni ‘oku tau faí. Ko e me‘a ‘eni ‘okú ke faí. Tuku ke hoko ‘eni ko ho‘o tō‘onga mo‘ui.

Fa‘ahinga ‘e Tolu ‘o e Ngāue Tokoní

‘Oku ou loto ke fakamamafa‘i ha fa‘ahinga ‘e tolu ‘o e ngāue tokoní ‘a ia ‘oku tau ma‘u ha faingamálie ke kau ai.

1. Ko e fa‘ahinga ngāue tokoní ‘oku vahe mai pe fakaafe‘i kitautolu ke tau fua ‘i he siasi. Te tau fai feinga ki he fa‘ahinga ngāue fakaetauhí ‘oku mahu‘inga, ‘ikai fua hono lahí, ‘oku tau fakakaukau‘i, lotua, pea tokoni‘i kinautolu kuo vahe mai ke tau fatongia ‘aki hono tokoni‘i.

2. Ko e ngāue tokoní ‘oku tau fili ke fai ‘iate kitautolu pē. Ko ha fakalahi ia ‘o e ‘uluakí, ‘a ia ‘e ‘aonga ki he kotoa ‘o ‘etau ngaahi ngāue mo e fengāue‘aki faka‘ahó ‘i he‘etau feinga mālohi ange ke si‘aki kitautolu kae tokanga ki he ni‘ihi kehé. ‘Oku ‘ikai ha fatongia pau, ka ‘oku pou-pou‘i kitautolu ‘e he sipinga faka-Kalaisí tatau

pē, ‘o kamata ia ‘i ho‘o toe angalelei mo tokā‘i ange ‘a e ni‘ihi ‘oku tau feohí.

3. Ngāue Fakapule‘angá ‘O ka lava, kau ‘i he ngaahi me‘a fakapolitikalé mo ha taumu‘a ke ngāue tokoni mo fakatupulaki e fakafo‘ituitúi mo e tukui koló. Faka‘ehi‘ehi mei he politikale fakamatakali te ne fakamavahevahe‘i, fakamālohi‘i mo faka‘auha ‘a e ngaahi koló, fonuá, mo e konitinēnítí. Kau fakataha mo e kau taki fakapolitikale ‘oku nau fekumi ki ha ‘uhinga tatau ke fakalelei‘i ai e mo‘ui faingata‘a‘iá ‘i honau mafáí pea ope atu ai. Te ke lava ‘o hoko ko ha le‘o ‘o e potupotu-tataú mo e ‘uhingá, ‘o taukave‘i ‘a e vahevahe tāú ‘i he tapa kotoa pē ‘o e sosaietí. ‘Oku ‘i ai ha fiema‘u lahi ange ke ke faka‘aonga‘i ho iví ‘i he fa‘ahinga ngāue fakafonua lelei pehení.

Te Tau Lava ‘o Liliu Hotau Māmaní

‘I he‘etau lau e ngaahi ongoongó, mahalo te tau ongo‘i ‘oku ‘auhia atu e māmaní. Kapau te tau ngāue ‘i ha ngaahi founa lalahi mo iiki ‘i he ‘aho kotoa, te tau lava ke liliu hotau tūkungá mo kinautolu foki ‘oku tau feohí. ‘I ho‘omou tokoni‘i mo ngāue fakataha mo homou kaungá‘api ‘i homou koló, te mou ma‘u ha ngaahi kaungáme‘a ‘oku nau holi tatau mo kinoutolu ke tokoni. ‘E hoko ia ko ha feohi‘anga mālohi, te ne faka-fehokotaki ‘a e ngaahi ‘ulungaanga fakafonuá mo e tuí.

Kapau te mou tali kotoa e fakaafe ke ngāue fakaetauhí ‘o hangé ko ia ne fai ‘e Sisuú, ‘e liliu kinoutolu, ‘o mo‘ui ta‘esiokita ange. Te mou

‘ilo‘i ‘a e fiefia ‘oku ma‘u ‘i he ngāue fakaetauhí he founa ‘a e Fakamo‘uí, ‘o si‘aki e loto hoha‘á mo e ongo‘i ta‘epau‘iá pea mo e mamahi ‘oku ma‘u ‘i he‘etau fakakaukau ‘oku ‘ikai ke tau fe‘ungá.

Mahalo te ke fakakaukau ki ha hingoa pe ko ha fofonga. ‘Oku hangé ‘eni ha fakaafe mei he Laumālié, pea mahalo kuo mou ‘osi ma‘u ia kimu‘a. Tokoni, tokanga‘i, mo hiki hake. Fili ke ke tokanga ki he fakaafé ni mo lotu he ‘ahó ni ke ‘ilo ko e hā te ke lava ‘o fái. ‘I ho‘o vakai mo ongo‘i e ngaahi tāpuaki ‘okú ke ma‘u mo kinautolu ‘okú ke tokoni‘i mei he me‘á ni, te ke loto ke hoko ‘eni ko ha sipinga faka‘aho.

Ko hotau fatongia mā‘olunga mo taupotu tahá ko hono vahevahe ‘o e maama, ‘amanaki lelei, fiefia, mo e taumu‘a ‘o e ongoongolelei ‘a Sisú Kalaisí ki he kotoa ‘o e fānau ‘a e ‘Otuá pea tokoni‘i kinautolu ke ‘ilo ‘a e hala ki ‘apí. ‘Oku fakahaa‘i ‘a e ola ‘o e ongoongolelei ‘aki hono tokoni‘i, tokanga‘i, pea ngāue fakaetauhí kiate kinautolú. ‘I he‘etau fokotu‘u ‘eni ko ha tō‘onga mo‘uí, te tau ‘ilo ai ‘a hono fungani makehé, pea ko e founa ia te tau lava ai ‘o ma‘u ‘a e nonga mo e fiefia ‘a ia ne mole meiate kitautolú.

Ko e founa mo‘ui ‘eni ‘a e Fakamo‘uí, pea ko e ‘uhinga ‘eni ‘o Ene mo‘uí—ke ‘omi ‘a e faito‘o lelei taha mo e fakamo‘ui taupotu tahá ‘o fakafou ‘i He‘ene me‘a ofa ma‘ongo‘onga mo ta‘efakangatangata ‘o e fakaleléi ma‘ataua. Tuku mu‘a ke tau muimui ‘i he Kalaisi mouí ‘o li‘oa ange, ‘i he‘etau feinga ke hoko ko ‘Ene kau ākonga mo‘oni ‘o fakafou ‘i he ngāue fakaetauhí na‘á Ne mei fái. ■

Mei ha lea ‘i ha fakataha lotu fakamāmani lahi ma‘á e kakai lalahi kei talavou, “A Hallmark of the Lord’s True and Living Church,” ne fai ‘i he ‘Univēsiti Pilikihami ‘Iongi—‘Aitahō ‘i he ‘aho 6 ‘o Mē 2018.

MA‘U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Russell M. Nelson, “Ko e Ngāue Fakaetauhí ‘i he Mālohi mo e Mafai ‘o e ‘Otuá,” *Liahona*, Mē 2018, 69.
2. Spencer W. Kimball, “The Abundant Life,” *Ensign*, July 1978, 3.
3. Russell M. Nelson, “Fakahā ma‘á e Siasí, Fakahā ki He‘etau Mo‘uí,” *Liahona*, Mē 2018, 95.
4. Jean B. Bingham, “Ngāue Fakaetauhí ‘o Hangé ko e Fakamo‘uí,” *Liahona*, Mē 2018, 104.
5. Vakai, JustServe.org, ‘Oku ma‘u ia ‘i Amelika Noate pea ‘oku kei vakai‘i ‘i Mekisikou, Pilitānia, Puerto Liko, mo ‘Aositelélia.

Vahe 1

Fokotu'u ha Kulupu

Fakamatala 'a e 'Ētitá: Ko ha konga 'eni 'o e vahe 1 mei he Kau Mā'oni'oní, 'Ikai ha Nima Ta'e-Mā'oni'oní, volume 2 'i he fakahokohoko 'o e Kau Mā'oni'oní. Na'e tukuange e Volume 1, Ko e Fuka 'o e Mo'oní, he ta'u kuo 'osí, 'osi mo e Kau Mā'oni'oní 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní hono ma'u 'enau ngaahi 'enitaumení 'i he Temipale Nāvuú mo mateuteu ke mavahe mei Nāvū ke fononga fakahihifo.

Na'e lauafe e Kau Mā'oni'oní 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ne nau longomate 'i he Nongo mai e le'o 'o Lusi Meki Sāmitá 'i he fale fakataha'anga lahi 'i he fungavaka 'uluaki 'o e Temipale Nāvuú 'a ia ne meimeい 'osi hono langá.

Ko e pongipongi 'o e 'aho 8 'o 'Okatopa, 1845, ko e 'aho ia hono tolu mo faka'osi 'o e konifelenisi 'i he fa'ahita'u fakatōlau 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oní 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. I hono 'ilo'i 'e Lusi he 'ikai te ne ma'u ha faingamālie lahi ange ke lea ki he Kau Mā'oni'oní—tautautefito ki he taimi ko 'ení he na'a nau palani ke nau mavahe mei Nāvū ki hanau 'api fo'ou mama'o ki he fakahihifo—na'a ne lea 'aki ha mālohi na'e mahulu ange 'i hono sino ngāvaivai mo motu'a ta'u fitungofulú.

Na'a ne fakamo'oni, "I he 'aho uofulu-mā-ua 'o Sepitemá ko e hili ia e ta'u 'e hongofulu-mā-valu mei hono 'ave 'e Siosefa 'a e ngaahi lau'i peletí mei he kelekelé, pea lava e ta'u 'e hongofulu-mā-valu he Mōnīte kuo 'osí talu mei he hoko 'a Siosefa Sāmita ko e palōfita 'a e 'Eikí—"

Na'a ne ki'i longo, manatu kia Siosefa, ko hono foha ne fakapōngí. Ne 'osi 'ilo'i 'e he Kau Mā'oni'oní 'i he lokí 'a e founiga kuo tataki 'aki ia 'e ha 'āngelo 'a e 'Eikí ki ha ngaahi lau'i peleti koula na'e tanu 'i ha mo'unga na'e ui ko Komolá. Na'a nau 'ilo'i kuo liliu 'e Siosefa 'a e ngaahi lau'i peleti 'aki e me'afoaki mo e mālohi 'o e 'Otuá pea pulusi 'a e lekötí ko e Tohi 'a Molomoná. Ka ko e hā nai hono tokolahí 'o e Kau Mā'oni'oní 'i he fale fakataha'angá kuo nau 'ilo'i mo'oni iá?

Na'e kei manatu'i pē 'e Lusi 'i he kei ta'u uofulu-mā-taha 'a Siosefa, na'a ne 'uluaki fakahā ange kiate ia kuo fakafalala ange 'a e 'Otuá kiate ia 'i he ngaahi lau'i peletí. Na'a ne tailili he pongipongi kotoa, manavasi'i na'a foki mai 'oku 'ikai ke ne to'oto'o ha me'a 'i hono nimá, hangē ko e ta'u 'e fā kimu'á. Ka 'i he'ene a'u atú, na'e vave 'ene fakafiemālie'i iá. Na'a ne pehē ange, "Oua te ke hohā'a. 'Oku lelei e me'a kotoa." Na'a ne 'oange kiate ia 'a e ngaahi me'a fakatonulea kuo foaki ange kiate ia 'e he 'Eikí ki hono liliu 'o e ngaahi lau'i peletí, kuo takatakai'i 'aki ha holoholo, ko ha fakamo'oni kuó ne lava lelei 'o ma'u 'a e lekötí.

Taimi ko iá na'e tokosi'i pē 'a e kakai tuú, ko e tokolahí taha 'o kinautolú ko e kau mémipa 'o e fāmili Sāmitá. 'I he taimi ko 'ení kuo laka hake he toko taha mano taha afe e Kau Mā'oni'oní mei 'Amelika Noate mo 'Iulope na'a nau nofo 'i Nāvū, 'Ilinoisí, 'a ē na'e fakataha ki ai e Siasí he ta'u 'e ono kuo hilí. Na'e fo'ou e ni'ihí 'o kinautolu ki he Siasí pea te'eki ke ma'u ha faingamálie ke nau fe'iloaki ai mo Siosefa pe ko hono tokoua ko Hailamé kimu'a pea toki fana'i 'a e ongo tangatá 'e ha kau fakatanga 'i Sune 1844.² Ko e 'uhinga ia na'e fie lea ai 'a Lusi fekau'aki mo e kau pekiá. Na'a ne fie ma'u ke ne fakamo'oni ki he uiui'i fakaepalōfita 'o Siosefa pea mo e fatongia 'o hono fāmili 'i hono Toe Fakafoki Mai 'o e ongoongolelé kimu'a pea mavahe e Kau Mā'oni'oní.

Ne laka hake he māhina 'e taha hono tutu 'e he kau fakatanga angafita'á 'a e ngaahi 'api mo e ngaahi pisinisi 'a e Kau Mā'oni'oní 'i he ngaahi nofo'anga ofi maí. Ne hola ha ngaahi fāmili tokolahí ki he tu'unga malu 'o Nāvuú 'i he'enau manavahé koe'uhí ko 'enau mo'uí. Ka na'e fakautuutu pē e mālohi ange 'a e kau fakatangá mo fokotu'utu'u lelei ange 'i he'osi atu ha ngaahi uiké, pea vave hono fakahoko ha ngaahi feingatau kuo fakamahafu 'i honau vaha'a mo e Kau Mā'oni'oní. Lolotonga iá, na'e 'ikai ke fai 'e he ngaahi pule'anga fakafonuá mo e siteití ha me'a ke malu'i 'aki e ngaahi totonu 'a e Kau Mā'oni'oní.³

Ko e tui ki aí ko ha me'a fakataimi pē ia kimu'a pea 'ohofí 'e he kau fakatangá 'a Nāvuú, ne aleá'i 'e he kau taki 'o e Siasí ha melino fakataimi 'aki 'enau loto fiemálie ke fetukutuku 'a e Kau Mā'oni'oní mei he vahefonuá 'i he fa'ahita'u failaú.⁴

'I hono tataki 'e ha fakahā fakalangi, na'e palani 'a Pilikihami 'Iongi mo e kau mémipa kehe 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ke hiki e Kau Mā'oni'oní 'i ha maile 'e tahaafe tupu fakahihifo, 'o fakalaka atu he 'Otu Mo'unga Maká, 'i tu'a 'i he kau'afonua 'o e 'Iunaiteti Siteití. Kuo fanonganongo 'e he Toko Hongofulu Mā Uá, ko e kōlomu pule 'o e Siasí, 'a e fili ko 'ení ki he Kau Mā'oni'oní 'i he 'uluaki 'aho 'o e konifelenisi 'i he fa'ahita'u fakatōlaú.

Na'e pehē 'e he 'apostolo ko Pa'ale Palati, "Oku palani 'a e 'Eikí ke tataki kitautolu ki ha feitu'u te tau ngāue tau'atāina ange ai, 'a ia te tau lava ai 'o fiefia 'i he ngaahi tefito'i mo'oni haohaoa 'o e tau'atāiná mo e ngaahi totonu tu'unga tataú."⁵

Na'e 'ilo'i 'e Lusi 'e tokoni'i ia 'e he Kau Mā'oni'oní ke fakahoko 'a e fononga ko 'ení kapau te ne fili ke 'alu. Na'e fekau'i

'e he Ngaahi Fakahaá ke fakataha kotoa 'a e Kau Mā'oni'oní 'i he feitu'u 'e taha, pea na'e fakapapau 'a e Toko Hongofulu Mā Uá ke nau fakahoko 'a e finangalo 'o e 'Eikí. Ka na'e motu'a 'a Lusi peá ne tui he 'ikai te ne mo'ui fuoloa. 'I he taimi na'a ne pekia aí, na'a ne fie ma'u ke fai ia 'i Nāvū 'o ofi kia Siosefa, Hailame, mo e toenga 'o e fāmili kuo nau mālōloó, kau ai hono husepāniti, ko Siosefa Sāmita ko e Lahí.

'Ikai ngata aí, ka na'e nofo 'i Nāvū 'a e tokolahí taha hono fāmili na'e kei mo'uí. Na'e hoko hono foha pē 'e taha na'e kei mo'uí 'a Uiliami ko ha mémipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, ka kuó ne fakafisinga'i honau tu'unga fakatakí peá ne fakafisi ke 'alu fakahihifo. Na'e nofo foki mo hono ngaahi 'ofefine 'e toko tolú—ko Sofolonia, Kataline mo Lusi—. Pea pehē foki mo hono 'ofefine 'i he fono ko 'Emá, ko e uitou 'o e palōfítá.

'I he lea 'a Lusi ki he fakataha'angá, na'a ne na'ina'i ki he kau fanongó ke 'oua te nau hoha'a ki he fononga 'oku tu'u-nuku maí. Na'a ne pehē ange, "Oua na'a mou loto fo'i mo pehē he 'ikai te mou ma'u ha ngaahi saliote mo ha ngaahi me'a." Neongo e masivesivá mo e fakatangá, ka na'e fakahoko 'e hono fāmili 'o'oná 'a e fekau'aki 'a e 'Eikí ke pulusi 'a e Tohi 'a Molomoná. Na'a ne faka'ai'ai kinautolu ke nau fanongo ki honau kau takí pea fefaillelei'aki.

Na'a ne pehē, "Hangē ko e lea 'a Pilikihami, kuo pau ke mou faiitonu kotoa pē pe he 'ikai ke mou a'u ki ai. Kapau 'okú ke ongo'i 'ita, te ke faingata'a'ia."

Na'e lea lahi ange 'a Lusi fekau'aki mo hono fāmili, he fakatanga fakamanavahé ne nau faingata'a'ia ai 'i Misuli mo 'Ilinoisí, pea mo e ngaahi faingata'a 'oku hanga mei mu'a ki he Kau Mā'oni'oní. Na'a ne pehē, "'Oku ou lotua ke tāpuaki'i 'e he 'Eikí 'a Misa Pilikihami mo e kotoa 'o e kau taki 'o e Siasí. 'Oku ou fie ma'u ke fe'iloaki mo kimoutolu kotoa 'i he'eku 'alu ki he maama 'e tahá."⁶

'I Sānuali 'o e 1846, na'e fa'a fakataha 'a Pilikihami mo e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá mo e Fakataha Alēlea 'o e Kau Nimangofulú, ko ha kautaha na'a ne tokanga'i 'a e ngaahi me'a fakamāmani 'o e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní, ke palani 'a e founa lelei taha mo vave taha ke fetukutuku ai mei Nāvuú pea fokotu'u ha feitu'u fakataha'angá ma'a e Kau Mā'oni'oní. Na'e fokotu'u ange 'e Hiipa Kimipolo ko hono kaungā 'apostoló te nau taki fakahihifo ha ki'i kulupu si'isi'i 'o e Kau Mā'oni'oní 'i he vave tahá.

Na'á ne fale'i 'o pehē, "Fokotu'u ha kulupu te nau lava 'o mateuteu 'iate kinautolu peé, ke nau mateuteu 'i ha fa'ahinga taimi pē 'e ui ai kinautolu ke nau 'alu atu pea teuteu ha feitu'u ma'a honau ngaahi fāmilí pea mo e masivá."

Na'e fakamahino'i ange 'e he 'apostolo ko 'Oasoni Palatí, "Kapau 'e mu'omu'a ha kulupu 'o tō ha ngoue 'i he fa'ahita'u failau ko 'ení, 'e fie ma'u ia ke kamata he 'aho 'uluaki 'o Fēpuelí." Na'á ne fakakaukau na'a fakapotopoto ange ke nau nofo 'i ha feitu'u na'e ofi angé, 'a ia 'e lava ke vave ange ai 'enau tō ha ngoué.

Na'e 'ikai ke lelei'ia 'a Pilikihami 'i he fakakaukau ko iá. Kuo 'osi fakahinohino'i 'e he 'Eikí 'a e Kau Mā'oni'oní ke nau nofo ofi ki he Anovai Māsimá Lahí. Ko e anovaí ko ha konga

I he fie ma'u ha fiemālie mei he fakatangá, na'e muimui ai 'a Pilikihami 'longi mo e Kōlomu 'e Toko Hongofulu Mā Uá ki he na'ina'i 'a e 'Eikí ke hiki e Kau Mā'oni'oní 'i he Ngaahi 'aho Kimui Ni'i ha mailé 'e 1,000 (kilomita 'e 1,600) fakahihifo, fakalaka atu he 'Otu Mo'unga Maká.

ia 'o e Anovai Māsimá Lahí, ko ha feitu'u hangē ha fu'u poulu lahí 'oku 'ākilotoa 'e ha ngaahi mo'unga. Ko e konga lahi 'o e anovaí ko e fonua toafa mōmoa pea ko ha me'a faingata'a ia ke ngoue'i, 'a ia 'oku 'ikai fie ma'u ia 'e he kau 'Amelika tokolahi ke nau hiki ki he fakahihifó.

Na'e faka'uhinga'i 'e Pilikihami 'o pehē, "Kapau te tau 'alu atu 'i he vaha'a 'o e ngaahi mo'ungá ki he feitu'u 'oku fai ki ai e fakakaukaú, he 'ikai ha meheka mei ha fa'ahinga pule'anga pē." Na'e mahino kia Pilikihami na'e 'osi nofo'i 'a e vahefonuá 'e he kakai totonu 'o e fonuá. Ka na'á ne 'amanaki lelei 'e lava ke nofo melino ai 'a e Kau Mā'oni'oní 'i honau lotolotongá. ■

Ke lau 'a e toenga 'o e vahé, kātaki 'o vakai ki he kaumaonioni. ChurchofJesusChrist.org pe ko e tatau fakakomipiuta 'o e fakamatala ko 'ení 'i he makasini 'o Siulái 'o e Liahoná 'i he Laipeli 'o e Ongongolelé pe 'i he liahona.lds.org.

'Oku 'uhinga e fo'i lea Tefitó 'i he ma'u'anga fakamatatalá ki ha ngaahi fakamatatala lahi ange 'i he kaumaonioni. ChurchofJesusChrist.org.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Historian's Office, General Church Minutes, Oct. 8, 1845; "Conference Minutes," *Times and Seasons*, Nov. 1, 1845, 6:1013–14. 'Oku lava ke ma'u atu ha lipooti kakato 'o e malanga 'a Lusí 'i he konifelenisi 'o 'Okatopa 1845, mo e ngaahi fakamatala 'i he Reeder and Holbrook, *At the Pulpit*, 21–26. **Tefitó:** Lusi Meki Sámita
2. Lusi Meki Sámita, History, 1844–45, tohi 5, [7]; *Saints*, Volume 1, vahe 4 mo e 44; 'Uli'uli, "How Large Was the Population of Nauvoo?" 92–93.
3. Solomon Hancock and Alanson Ripley to Brigham Young, Sept. 11, 1845, Brigham Young Office Files, CHL; "Mobbing Again in Hancock!" and "Proclamation," *Nauvoo Neighbor*, Sept. 10, 1845, [2]; Gates, Journal, volume 2, Sept. 13, 1845; Glines, Reminiscences and Diary, Sept. 12, 1845; "The Crisis," and "The War," *Warsaw Signal*, Sept. 17, 1845, [2]; "The Mormon War," *American Penny Magazine*, Oct. 11, 1845, 570–71; Jacob B. Backenstos to Brigham Young, Sept. 18, 1845, Brigham Young Office Files, CHL; Orson Spencer to Thomas Ford, Oct. 23, 1845; Thomas Ford to George Miller, Oct. 30, 1845, Brigham Young History Documents, CHL; valkai foki Leonard, *Nauvoo*, 525–42.
4. *To the Anti-Mormon Citizens of Hancock and Surrounding Counties* (Warsaw, IL: Oct. 4, 1845), Chicago Historical Society, Collection of Manuscripts about Mormons, CHL; valkai foki Leonard, *Nauvoo*, 536–42.
5. Fakataha Alélea 'a e Kau Nimangofulú, "Record," Sept. 9, 1845, 'i he JSP, CFM:471–72; "Conference Minutes," *Times and Seasons*, Nov. 1, 1845, 6:1008–11.
6. Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 29:8 (Revelation, Sept. 1830–A, 'i he josephsmithpapers.org); Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 125:2 (Fakahā, fakafuofua nai ki he konga kimu'a 'o Mā'asi 1841, 'i he josephsmithpapers.org); Historian's Office, General Church Minutes, "Times and Seasons," Nov. 1, 1845, 6:1013–14.
7. Fakataha Alélea 'a e Toko Nimangofulú, "Record," 'aho 11 'o Sānuali, 1846, 'i he JSP, CFM:514, 515, 518. **Tefitó:** Fakataha Alélea 'a e Toko Nimangofulú

Ko Ha Palōmesi ki ha Ki'i Ta'ahine

He ngaahi ta'u si'i kuo hilí, na'a ku mātu'aki ongo'i loto-mafasia. Ko e me'a pē na'a ku ki'i tokanga ki aí ko hoku kaungāme'a lelei tahá mo 'ene fānaú. Na'a ma fa'a luelue he faka'osinga 'o e uiké, pea na'a ku sai'ia ai. Ka neongo ia 'i he 'alu 'a e taimí, ne faka'au ke si'isi'i ange 'ema taimi luelué. Ne kamata ke u 'ofa ki hoku kaungāme'a mo hono fāmilí. Ne u toki 'ilo kimui ange ne si'isi'i ange 'ema taimi luelué he na'e toe fakahoko e hoku kaungāme'a mo hono fāmilí ha me'a ne nau ta'ofi 'i he ngaahi ta'u kimu'a—'a 'enau 'alu ki he lotú.

'I ha 'aho 'e taha, na'a nau fakaafe'i au ke mau ma'u me'atokoni ho'atā. Na'a ku ongo'i fiefia 'i he'eku toe mamata kiate kinautolú. Na'a ku talaange 'eku ongo'i 'ofa kiate kinautolú. Ne fokotu'u mai 'e he 'ofefine ta'u ono 'o hoku kau ngāme'a ke mau fakalelei'i a e palopalemá 'aki 'emau 'alu fakataha ki he lotú.

Ko ia ai, ne 'ikai ke ne toe momou, ka ne fakaafe'i au ke mau 'alu.

'Oiauē, 'ikai! 'E founiga fēfē nai ha'aku feinga ke mahino ki he fāmili ko 'ení ko kinautolu pē 'oku tonu

ki ai 'a e 'alu ki he lotú ka 'oku fu'u ta'eoli ia kiate au? Kuo ta'u lahi 'a e te'eku ke u 'alu ki he lotú, ka te u 'ikai fēfē ki ha ki'i leka? Na'a ku talaange te u 'alu, ka ko hono mo'oní na'e 'ikai ke teitei 'i ai ha'aku taumu'a ke tauhi e palōmesi ko iá.

'I he Sāpate ko iá, na'a ku ma'u me'atokoni pongipongi mo 'eku tangata-eikí. Na'e toutou tatangi 'eku telefoni to'oto'o, 'o fakamanatu mai kiate au kuó u palōmesi ki ha ki'i ta'ahine te ma'mulotu. Ne u tukunoa'i 'eku telefoni to'oto'o kae 'oua kuo 'eke mai 'e he'eku tangata-eikí pe ko e hā ne 'ikai ke u tali ai iá. Na'a ku fakahoko ange kuo fakaafe'i au ki ha fakataha'anga lotu ka na'e 'ikai ke u fie 'alu. Na'a ne malimali mo pehē mai, "Luvia, 'oua na'a ke teitei fai ha palōmesi ki ha ki'i ta'ahine kapau

'oku 'ikai ke ke loto-fiemālie ke fakahoko ia." Na'a ku fakakaukau te u tauhi 'eku palōmesi.

'I he'eku a'u ki he lotú, na'a ku ongo'i makehe, na'e 'ikai ke u lava 'o fakamatala'i. 'Oku te'eku pē ke u lava 'o fakamatala'i pe na'e anga fēfē 'ene hokó, ka 'i he Sāpate hono hokó, na'a ku toe 'i ai pē, pea hokohoko atu, kae 'oua kuo mahino kiate au e me'a na'a ku ongo'i: ko e Laumālie Mā'oni'oni.

Na'e kamata ke talitali lelei au 'e he kau mēmipa 'o e Siasí. Na'e 'ikai ha veiveiu, na'a ku fie 'ilo kau ki he Siasí. Ne kamata ke u fakataha mo e kau faifekaú, pea ne kamata foki ke ma'u ha'aku fakamo'oni. Ne faka'au ke hokohoko e 'aahi 'a e kau faifekaú, pea na'e tupulaki 'eku mahino ki he ongoongolelé kae 'oua kuó u ongo'i

ha holi lahi ke papitaiso au.

Ne papitaiso au hili ha taimi nounou mei ai, pea 'oku ou lolotonga fiefia 'i he ngaahi tāpuaki 'o e ongoongolelé.

'Oku ou hounga'ia 'i he me'a ni, ko 'eku tauhi 'eku palōmesi ki ha ki'i ta'ahine ta'u ono. ■

**Luvia Paletesi Kapalela,
lukatani, Mekisikou**

Na'e toutou tatangi
'eku telefoni to'oto'o,
'o fakamanatu mai kiate
au kuó u palōmesi ki ha ki'i
ta'ahine te ma ma'ulotu.

Ta Lotu 'o Ofi ki he Temipalé

“I he ta‘u tolu homa foha ko Mākoó, na‘á ma fakatou konā ‘i he me‘akai. Na‘e puke lahi ‘a Mākō pea ‘ikai ke ne toe ‘ilo ha me‘a. Na‘á ma leleaki‘i ia mo hoku hoa ko Malianelá ki he falemahakí. ‘I he‘ema tū‘uta atú, ne hangē kuó ne maté. Hili ha houa nai ‘e fā, ne faifai peá ne ake.

Talu mei ai, ne fa‘a hamu ‘a Mākō ‘i he ngaahi ta‘u ‘e nima hono hokó. ‘I he‘ema fa‘a tuku hifo ia ki hono mohengá ‘i he esiafí, na‘á ma fa‘a fifili pe te ma toe leleaki‘i nai ia ‘i he tu‘ua-poó ki he falemahakí. Ne faingata‘a ‘aupito ke ma mohe he ngaahi ta‘u fakaloto-mafasia ko iá, pea na‘á ma fakafalala ki he lotú, tuí, ‘aukaí, mo e ngaahi tāpuaki ‘o e lakanga fakataula‘eikí.

Fakafuofua ki he ta‘u ono nai ‘o Mākoó, ne tā mai ‘a Malianela ki he ngāué ‘o talamai ke u fakavavevave ange ki he falemahakí. Ne hamu lahi ‘a Mākō pea kuó ne longo. ‘I he‘ene fetu‘utaki maí, na‘á ku ngāue ki hono fakafo‘ou ‘o e Senitā Ako‘anga Fakaifaifekau ‘Asenitiná, ‘ia na‘e tu‘u ‘i he

tafa‘aki ‘o e Temipale Puenosi ‘Aealesi ‘Asenitiná.

Kimu‘a peá u mavahe atu ki he falemahakí, ne pehē mai ha kaungāme‘a ‘okú ma ngāue fakataha, “Fefé kapau te ta tomu‘a lotu fakataha he ‘okú ta ofi ki he fale ‘o e ‘Eikí?” Na‘e tāpuni ‘a e temipalé ke fakalelei‘i mo fakalahi, ka na‘á ma fakaofi atu ki he fale ‘o e ‘Eikí, ‘o ma lotu ai ma‘a Mākō.

Neongo e ngaahi me‘a kotoa kuó ma foua mo Mākoó, na‘á ku ongo‘i loto hounga‘ia ki he ‘Otuá koc‘uhí ko e taimi na‘á ma ma‘u mo Malianela ke nofo mo iá. ‘I he‘eku lotú, na‘á ku talaange ki he Tamai Hēvaní kuó ma feinga ke hoko ko ha ongomātu‘a lelei pea kuó ma tokanga‘i ‘a Mākō ‘aki e lelei taha na‘á ma lavá. Na‘á ku talaange foki kiate Ia te ma tali Hono finangaló kapau kuó Ne ui ‘a Mākō ki ‘api.

‘I he‘eku tū‘uta he falemahakí, na‘e ‘ikai ke u ‘ilo pe ‘e toe mo‘ui ‘a Mākō mei he‘ene longó, pe kapau ‘e sai, pe ‘e toe lava nai ‘o lue pe talanoa. Hili ha houa mātu‘aki faingata‘a mo‘oni ‘e ua,

Kimu‘a peá u mavahe atu ki he falemahakí, ne pehē mai ha kaungāme‘a ‘okú ma ngāue fakataha, “Fefé kapau te ta tomu‘a lotu fakataha he ‘okú ta ofi ki he fale ‘o e ‘Eikí?”

na‘á ne ake. Na‘á ne fu‘u ongosia, ka na‘á ne sai pē. Talu mei ai, ko ha mana ia ‘ene fakalakalaká. Ne faifai pē pea ‘ikai toe fie ma‘u ke faito‘o pea faka‘atā ‘aupito ia mei he falemahakí.

‘Okú ma manatu mo Malianela ki he taimi faingata‘a ko iá mo hounga‘ia ‘i he‘ema kei ma‘u ‘a Mākoó pea hounga‘ia ‘i he ngaahi me‘a kuó ma akó. Na‘e fakataha‘i kimaua ‘e homa faingata‘a iá pea ngaohi ke ma mālohi fakalaumālie ange. Ka ne ta‘e‘oua ia, he ‘ikai lava ke ma ako ‘o ‘ilo‘i e ngaahi founiga ‘oku fakahaa‘i ai ‘e he ‘Eikí Hono to‘ukupú ‘i he‘etau mo‘úi.

Hangē ko e fa‘a lea ‘a Malianelá, “Kuó ma mamata ki hano fakamo‘oni‘i mo e a‘usia lahi fau kuó ne ‘omi kiate kimaua ha fakamo‘oni ‘o e ‘afio mai ‘a e ‘Otuá, pea ‘okú Ne ‘iate kitautolu mo Ne fanongo mai. Kapau te tau ‘ukuma mo fa‘a kātaki, ‘e lava ke hoko mai e ngaahi tāpuakí ‘i he taimi ta‘e‘amanekina tahá.” ■

Juan Beltrame, Puenosi ‘Aealesi, ‘Asenitiná

Ko e Hā Ne 'Ikai Fakatokanga Mai Ai e 'Otuá Kiate Aú?

Nā'a ku nofo mo hoku husepānítí 'i he ngaahi nofo'anga he loto 'apiakó 'i he 'Apiako Fakatekinikale 'o e Siteiti Tekisisí 'i he kei ta'u fā mo ta'u ua 'ema fānau lalahi tahá. Ne 'i ai ha me'a ne ma fuofua a'usia 'i he tuku'uta tafungofunga 'o Tekisisí, pea na'a ku fu'u sai'ia ai! 'Oku matala'i'akau 'atā pe e loto kolo 'o Tekisisí he fa'ahita'u failau kotoa pē. 'I he ngoue'angá, vao'akaú, ngaahi loto 'ata'ataá, ve'chalá, mo e feitu'u kotoa pē na'a ku vakai atu ki aí, ne lahi ange e 'akau matalá.

Ne u fa'a teke 'eku fānau 'i he salio te pēpeé mo luelue he meimeい 'aho kotoa pē. Ne mau 'ilo ha ngaahi feitu'u fo'ou ke vakai'i, pea na'a ku tuku ke tānaki 'e he fānau 'a e matala'i'akau vao te na fie ma'u. Ne fa'a faka'osi 'aki 'emau lué ha'amau fou atu 'i ha 'otu kaungāapi ne faka'ofo'ofa 'a hono tauhi 'o 'enau ngoue matala'i'akau.

'I ha 'aho 'e taha ne mau fou mai 'i ha tuliki 'o 'ilo'i ha fokotu'unga pepa ne movete 'i ha taha 'o e ngaahi ngoue

matala'i'akau. Ne vave pē hono veteki 'e he havilí e pepá 'i he loto 'ata'ataá. Na'a ku fakakaukau ke u tānaki e vevé kimu'a te'eki ke nau moveté. Na'a ku faluku ha ngaahi peesi lahi 'o fa'o 'i he'eku kato taipá.

'I he'eku sio hifo ki laló, na'a ku fakatokanga'i 'oku ou pukepuke e ngaahi 'ata ponokalafi. Na'a ku fakatumutumu, peá u kole ki he'eku fānau ke na nofo ma'u 'i he loto salioté kau tānaki hake e toenga 'o e ngaahi pésí. Ne kamata ke u loto mamahi 'i he 'asi hake ha ngaahi me'a ne 'ikai ke u teitei fie sio ki ai. Ne kamata ke u lāunga 'i hoku lotó, "Ko e hā ne 'ikai fakatokanga mai ai e 'Otuá kiate au ke u 'alu 'i ha hala kehe ki 'apí?"

Mo 'eku fanongo ki he ongo 'ilo'ingofua 'o e ta'ofi 'a e pasi akó. Ne hifo mai ha fānau 'e toko hongofulu tupu mei he pasí. Ne nau lue kotoa pē 'o fou atu he loto 'ata'atā na'e fonu 'i he ngaahi 'ata ponokalafi he ngaahi momeniti si'i kimu'a.

'I he momeniti ko iá, ne liliu e anga 'o 'eku fakakaukau. Ne u 'ilo'i 'eni e 'uhinga ne 'ikai fakatokanga mai ai ke u 'alu 'i ha hala 'e tahá. Na'a ku hounga'ia 'i he'eku 'i ai ke to'o e ngaahi lau'i peesi ko iá kae lava ke hao e fānau mei ha'a-nau mamata ki he ngaahi 'ata kovi ko iá. 'I he'eku foki ki 'apí, na'a ku fakakaukau, "Ne mei fēfē kapau ne toki ha'u e pasí kimui ange? Ne mei fēfē kapau ne 'ikai ke u 'ilo'i e 'uhinga na'a ku a'usia ai e me'a ko iá? Ko e hā nai hano fuoloa ha'aku loto mamahi ki he 'Otuá?"

Hili e 'aho ko iá, kuo tokoni'i au 'i hono 'omi 'e he 'Eikí e faingamālie ke u vakai ki he "uhinga" 'o e me'a ne u a'usiá, ke u falala 'oku lahi ange Hono potó mo ['Ene] taumu'a 'i ha'akú.

Te u 'ilo'i he taimi 'e ni'ihi e 'uhinga 'o e hoko ha me'a; pea 'ikai 'i he taimi 'e ni'ihi. Kae tatau ai pē, 'oku ou 'ilo'i kuo pau ke u ma'u e tui 'oku lahi ange e tau mu'a 'a e 'Eikí ka he 'ikai ke u fakatokanga'i ma'u pē. ■

Lark Montgomery, Tekisisí, USA

Ne vave pē hono veteki 'e he havilí e pepá 'i he loto 'ata'ataá. Na'a ku fakakaukau ke u tānaki e vevé kimu'a te'eki ke nau moveté.

'I he Taimi 'Oku Fakamamahi Ai e Piki Ma'ú

"I ha 'aho vela lahi 'e taha 'i Siulai, na'a ku langa ai mo hoku tokoua 'i he fonó ha 'á ke pukepuke e kelekelé. Ne faifai pea fakafe'atungia'i au 'e he ngaahi aka 'o ha fu'u 'akau seli matala ne tu'u ai.

Ne u fakakaukau, "Faingofua pē."

Ne u tānaki e 'ū me'angäue totonú peá u keli takai 'i he ngaahi aká ke faka'ata'atā ki he ngäué Hili iá peá u to'o mai ha misini tutu'u 'akau, 'o 'ikai ke u toe fakakaukau, ka u tutu'u e ngaahi aká. Ne tu'usi ngofua e ngaahi aka ikí, ka 'i he'eku hoko atu ki he ngaahi aka lalahí, ne wave pē 'eku fakatokanga'i he 'ikai faingofua pehē ia. Ne mātu'aki faingata'a ha fo'i aka 'e taha.

Na'a ku 'ū'ū nifo mo vilitaki pē ke tu'usi e aka ko iá. Ne tafe hifo e pupuhá 'i hoku kiá mei he vela 'a e la'aá 'i he'eku puke ma'u e misini tutu'ú. Na'e tetetete e misini tutu'ú pea tete ai hoku sinó kotoa. Ne kamata ke u ongo'i hoku nima to'omata'ú—'a ē na'a ne puke e me'a 'oku mo'ui ai e misini tutu'ú—'oku kamata

ke mamahi he velá. Na'a ku tukunoa'i e mamahí ka u piki ma'u pē.

Ne faifai peá u tu'usi e aká. Na'a ku tukuange e me'a fakamo'uí peá u ongo'i fiefia 'i he ikuná. Ka 'i he'eku to'o hoku kofunimá, na'a ku fakatokanga'i kuo kamata ke mafohi ha ki'i konga si'i 'o e kilí mei hoku nimá.

'I he'eku fakakaukau ki he me'a kuó u a'usiá, na'a ku fakatokanga'i ko e piki ma'u ki he misini tutu'u 'akau, 'oku hangë ia ko e piki ma'u ki he va'a ukameá. 'Oku fie ma'u ke tau piki ma'u ki he va'a ukameá 'i he'etau fononga 'i he mo'uí. Ka 'oku 'ikai 'uhinga ia he 'ikai ke tau a'usia ha ngaahi momeniti 'o e mamahí koe'uhí ko 'etau piki ma'u ki aí. Na'e lavea hoku nimá 'i he'eku piki ma'u ki he misini tutu'ú. 'I ha founa tatau, te tau foua ha ngaahi 'ahi'ahi mo e faingata'a 'i he hokohoko atu 'etau piki ma'u ki he va'a ukameá.

Ne 'afio'i 'e he Tamai Hévaní 'e fonu faingata'a e fononga ke foki hake kiate Iá. Ko e 'uhinga ia kuó Ne 'omi ai kiate

kitautolu e folofolá mo e ngaahi lea 'a e kau palōfitá ke tokoni'i kitautolú. 'I he'etau piki ma'u ki he ngaahi me'a ni lolotonga hotau 'ahi'ahí mo e ngaahi faingata'a 'i he matelié, te tau toe foki hake ha 'aho ki Hono 'aó.

'I he'etau foki hake kiate Iá, te tau toe lava 'o vakai hifo ki hotau nimá, 'a ia ne piki ma'u ki he va'a ukameá, neongo e ngaahi taimi mamahí mo e faingata'a. Pea te tau 'ilo'i na'a tau piki ma'u, 'i he tokoni 'a e Tamai Hévaní pea fakafou 'i he mālohi fakalelei 'a Sisū Kalaisí, 'o tatau ai pē pe ko e hā e ngaahi faingata'a na'a tau fehangahangai mo iá. ■

Jeff Borders, Uasingatoni, USA

Ngaahi Sitepu 'e Ono ki Hono Ma'u 'o ha Ngāuē

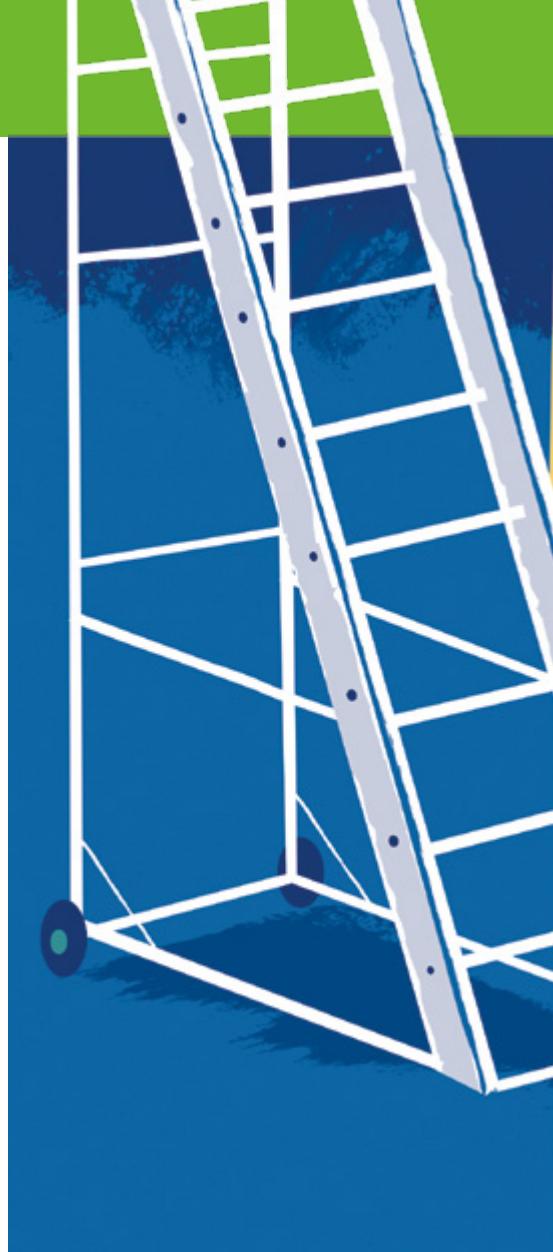
Fai 'e Bruno Vassel III

He 'ikai lava ke tau mo'ui fakafalala fakatu'asino pē kiate kitautolu kapau 'oku tau fie ma'u ha ngāue kae 'ikai ma'u ha ngāue. Ko ha ngaahi sitepu 'eni 'e ono ke ma'u ai ha ngāuē.

Okú ke fie ma'u nai ha ngāue ma'u'anga mo'ui pe ko ha ngāue lelei ange? 'Ilo'i ha taha 'okú ne fai ia? Ko e faingata'a he 'ahó ni ki he kakai tokolahi 'oku nau fie ma'u vivili e ngāuē pe ha ngāue lelei angé, ko e 'ikai ke nau fa'a fakapapau'i e founiga ke ma'u ai e ngāue 'oku nau fie ma'u. 'Oku nau fa'a fehu'i, "Oku ou fa'u nai ha tohi tala-ngāue, tuku atu au he 'initanetí, pe fai fakatou'osi ia, pea 'oku founiga fēfē?" "Ko e hā e founiga totonus ke tali e ngaahi fehu'i hangē ko 'ení, 'Ko e hā ho ngaahi vaivai'angá?" mo e 'Ko e hā ka u ka fakangāue'i ai koe 'i he ngāue ko 'ení?"

'Oku vahevahe 'e he fakamatala ko 'ení ha sitepu 'e ono kuo 'osi fakamo'oni'i e me'a kuo pau ke ke 'ilo'i pea ke fai ke ma'u e ngāue 'okú ke fie ma'u. 'Oku makatu'unga ha ni'ihí 'o e ngaahi sitepu 'e ono ko 'ení 'i ha savea na'a ku fakahoko 'i ha ngaahi founiga fili kau ngāue 'a ha kau pule ngāue 'e toko 760 na'a nau kumi ha kau ngāue 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongí. Ne fakatupulaki foki e ngaahi sitepu ko 'ení mei he fakamatala na'a ku ma'u mei hono fili 'o ha kau mataotao mo e ngāue 'o laka hake 'i he ta'u 'e 30 mo hono ako'i e founiga kumi kau ngāuē 'a ia kuó u fai ki he kakai 'e lauafe 'i ha ngaahi fonua 'e 20 tupu. Ko hono faka'osí, ne u toki ngāue mo hoku uaifí ko ha ongo faifekau matu'otu'a ne vahé ke kamata'i e Ngaahi Ngāue Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá 'i 'Iulope. Kuo toe fakamahino mai 'e he ngaahi me'a ne ma a'usia 'oku fie ma'u 'e he kau kumi ngāuē e tokoni pau ko 'ení. Tatau ai pē pe ko e fē e feitu'u 'okú ke nofo ai 'i he māmaní, ko e hā ho'o ngaahi taukei ngāuē, pe ko e hā e lakanga 'okú ke fie ma'u, 'e lava ke tokoni atu e ngaahi sitepu 'e ono ko 'ení.

'E lava ke hoko e founiga ko 'ení 'o hono ma'u e ngāue 'okú ke fie ma'u 'i ha lau 'aho ki he lau uike pe lau māhina. Ka ko e ongoongo leleí he 'oku 'aonga e founiga ko 'ení. 'E lava ke tokoni e ngaahi sitepu 'e ono ko 'ení ki he kau kumi ngāuē 'i he tu'unga kotoa pē 'oku nau kau ki ha taha 'o e ngaahi me'a ko 'ení 'e tolú: (1) ko kinautolu 'oku fekumi ki he'enau fuofua ngāuē, (2) ko kinautolu 'oku nau fie hiki ki ha ngāue 'e taha pe hiki ki ha tu'unga lelei ange 'i he'enau kautaha lolotongá, pea (3) mo kinautolu 'oku nau fie ma'u ha lakanga 'i ha kautaha kehe.

Sitepu 1. 'Ilo'i e ngāue pau 'okú ke fie ma'u he taimi ní.

Kuo pau ke ke 'ilo'i ha ngāue pau te ke lava 'o fakahoko he taimí ni, 'a ia 'oku fenāpasi mo ho'o ngaahi taukei ngāuē, puipuitu'a, ngaahi lavame'a, pe tu'unga fakaakó. 'I ho'o 'iló pē, hiki hifo e ngāuē. Kapau 'okú ke fie ma'u tokoni, 'oku lahi ha ngaahi uepisaiti 'oku lisi ai e ngaahi ngāue kekekehe mo e fakamatala kiate kinautolú. 'I he sitepu 1, 'oku 'ikai fie ma'u ia ke ke kumi ha lakanga 'atā; feinga pē ke 'ilo'i e fa'ahinga ngāue 'okú ke malavá mo ke fie fakahokó.

Ko ha ongo fehalaaki lalahi ia 'e ua 'oku fa'a fakahoko 'e kinautolu 'oku

'I he lahi 'a e ngaahi fili ki he ngāué ma'aú, ko e hā e ngaahi sitepu hoko ke ma'u ai ha ngāue fe'unga ma'aú?

kumi ngāué ko e 'ikai fili ha ngāue pau 'oku nau fu'u fie ma'ú pe fili ha lakanga 'oku 'ikai ke nau ma'u e me'a 'oku fie ma'u ki aí. Kapau 'oku 'ikai ke ke fakapapau'i pe ko e hā e ngāue pau ke fekumi ki ai mo fakahokó, te ke iku 'o 'ikai ma'u ha ngāue. 'Oku 'ikai tokoni ke pehē, "Oku ou fie ma'u pē ha ngāue, ha fa'ahinga ngāue pē." 'Oku 'ikai fiefia e ni'ihi te nau ala hoko ko ho'o kau pule ngāué 'i hano lea 'aki 'eni pea 'okú ne fakata'e'aonga'i ho'o ngaahi feinga kumi ngāué. Ko ia ai, fili ha ngāue pau te ke lava 'o fai he taimi ní, pea tokanga taha ke ma'u e ngāue ko iá.

Sitepu 2. Fekumi ki he fakamatala fakaikiiki 'o e ngāue 'okú ke fie ma'ú.

'Oku fakahaa'i 'e he savea na'a ku fakahokó mo e kau pule ngāue 'e toko 760 na'a nau fekumi ki ha kau ngāue 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongí mo e ngaahi me'a ne u a'usia 'i hoku ngaahi ta'u ngāue 'i he ngaahi fonua lahi, ko e kau pule 'oku nau kumi mo fili e kau ngāué 'oku nau fa'a tokanga pē ki he ni'ihi ki ha ngāue pau 'oku nau ma'u e ngaahi taukei fakangāue totonú, me'a ne a'usiá, ngaahi lavame'a, pe tu'unga fakaako ki he ngāue ko iá. 'Oku tautaufitio e mo'oni ko 'ení kiate kinautolu

'i he ngaahi tu'unga lotolotó mo e mā'olunga angé. 'I he'enau vakavakai'i e kau fiema'u ngāué, 'oku faka'aonga'i 'e he ni'ihi kumi kau ngāué ha ngaahi fakamatala 'o e ngāué ke fakamanatu e ngaahi fiema'u taupotu taha 'o e lakanga 'atā takitaha. 'Oku fakafehoanaki leva 'e he tokotaha 'okú ne fai e fili kau ngāué 'a e kau kumi ngāué ki he fakamatala pau 'o e lakangá.

Kuo pau ke ke ma'u e fakamatala ngāue ki he ngāue 'okú ke fie ma'ú. Te ne tokoni'i koe ke ke lava 'o tala pe ko ha taha lelei koe ki he ngāue ko iá. 'E tokoni atu foki ia ke ke 'ilo'i e me'a ke lea 'akí pe 'ikai lea 'akí fekau'aki mo koe 'i

ho'o hisitōlia fakangāué, 'i he 'ū tohi talangāué, pea 'i he 'initaviu mo e kau pule ngāué. 'Oku fa'a lisi 'e he kau pule ngāué fakamatala ngāue 'o 'enau ngaahi lakanga 'ataá 'i he'enau uepisaití, 'i he ngaahi tu'uaki he nusipepá, pe 'i he ngaahi uepisaiti kumi ngāué. 'E lava ke talaatu 'e he kau ngāue lolotonga 'oku nau 'ilo'i e lakangá fekau'aki mo e fakamatala mo e ngaahi fiema'u ki he lakanga 'ataá.

Ko ho fatongia 'i he sitepu 2 ke kumi e ngaahi fiema'u pau 'oku lisi 'i he fakamatala ngāué ki he lakanga 'okú ke fie ma'u. Te ke faka'aonga'i leva e ngaahi fakamatala mahu'inga aí 'i he sitepu 3–6.

Sitepu 3. 'Ilo'i ho'o ngaahi taukeí, a'usiá, ola ho'o ngāué, mo e tu'unga fakaako 'oku fe'unga mo e ngāue kuó ke filí.

Ko e taimi 'eni 'okú ke 'ilo'i ai ho'o ngaahi taukeí fakatāutahá mo e ngaahi

lavame'a fakaengāue 'okú ne fakahaa'i 'oku hoa mo'oni ho puipuitu'á mo e ngaahi fiema'u mahu'inga taha 'o e ngāue 'okú ke fie ma'u he taimi ní, 'o hangē ko hono fakamatala'i 'i he fakamatala ngāue na'a ke ma'u 'i he sitepu 2.

'I ho'o lisi ho'o ngaahi taukeí fakaengāue mo e ngaahi lavame'a, te ke lava leva 'o fakafehoanaki e puipuitu'a ho'o ngāué mo e ngaahi fiema'u mahu'inga 'i he fakamatala 'o e lakangá na'a ke ma'u 'i he sitepu 2. Kapau 'oku fakahaa'i 'i ho'o lisí 'oku hoa lelei ho'o ngaahi taukeí mo e ngaahi fiema'u 'o e lakanga kuó ke fili 'i he sitepu 1, hoko atu leva ki he sitepu 4–6. Kapau 'oku 'ikai hoa ho'o ngaahi taukeí mo e lavame'a kuó ke lisi 'i he sitepu 3 mo e fakamatala 'o e lakangá 'i he sitepu 2, 'oku totonu leva ke ke fakakaukau lelei ke fili ha ngāue 'e taha, 'oku vāofi ange mo ho'o ngaahi taukeí mo e me'a 'okú ke lolotonga malavá.

Sitepu 4. Hiki ha'o ki'i hisitōlia ngāue peesi taha pe ua.

Ko e taumu'a o ho'o hisitōlia fakaengāué, ke 'initaviu koe 'e he tokotaha 'okú ne fakangāue'i pe kumi e kau ngāué 'a ia 'okú ne fie ma'u ha taha ki he lakanga 'ataá. 'Oku fai 'eni 'i ho'o tohi hisitōlia fakaengāué 'o fakahaa'i nounou ai ki he tokotaha 'okú ne fai e fakangāue'i 'oku taau ho'o ngaahi taukeí fakaengāué, a'usiá, lavame'a, pe tu'unga fakaako mo e fakamatala 'o e lakangá ki he ngaahi 'ulunga-anga mahu'inga 'o ha taha 'e lava ke ne ma'u e lakanga ko íá.

Kuo pau ke liliu e hisitōlia fakaengāue 'okú ke fa'u ki he pule ngāue takitaha 'oku 'i ai ha lakanga 'atā. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke liliu e ngaahi me'a pau te ke fakakau 'i ho'o tohi ngāué, hangē ko ho hisitōlia fakaengāué, fakamatala ki he

Fulihī ho'o tohi tala-ngāuē ki he ngāue takitaha. Lisi e ngaahi taukei mo e lavame'a 'oku felāve'i mo e fakamatala 'o e ngāuē.

akó, pea mo ho'o fakamatala lolotonga ki he fetu'utakí. 'E tatau pē e ngaahi fakaiki-iki ko iá 'i he kotoa 'o ho'o fakamatala ngāuē. Kapau 'okú ke tohi kole ki ha ngāue 'oku laka hake he toko uá e kau pulé, 'e 'i ai pē ha kehekehe pe mātu'aki kehekehe 'a e fakamatala 'o e lakangá. Kuo pau ke ke fili pe ko e fē 'i ho'o ngaahi taukei mo e lavame'a 'oku felāve'i mo e fakamatala ngāue ki he lakanga takitaha. Hiki kinautolu 'i ho'o tohi tala-ngāuē ko ha ngaahi fakamatala mahino 'oku kamata 'aki ha veape fakamatala hangē ko e "fakatotolo";, "fakatupulaki," "fa'u," "pule'i," mo e ngaahi me'a pehē.

Hangē ko 'ení, kapau ne 'i ai ha'o a'usia fakaengāue 'i he fakatau koloá mo e tu'u-akí peá ke tohi ki ha ongo ngāue kehekehe 'e ua—'o nofotaha e taha 'i he fakatau pea taha 'i he tu'uakí—te ke fa'u leva ha tohi tala-ngāue 'e ua, ko e taha 'oku vahevahé lahi ange ai e ngaahi ngāue mo ho'o lavame'a 'i he fakatau pea ko e taha ke vahevahé lahi ange ki he ngaahi lavame'a mo e me'a na'a ke fai 'i he tu'uakí. (Kapau 'oku te'eki ai ke lahi ho'o ngaahi a'usia fakangāue, 'a'ahi ki he lds.org/go/71939 ke ako lahi ange ki hono faka'aonga'i 'o e a'usia mei he ngaahi ngāue faka-Siasí 'i ho'o tohi tala-ngāuē.)

Sitepu 5. Fekumi ki ha kau pule ngāue 'oku nau lolotonga fakangāue'i ha kakai ki he lakanga 'okú ke fie ma'u.

'Oku 'i ai ma'u pē ha ngaahi lakanga 'atā ke fakakakato, 'o a'u pē ki he ngaahi taimi faingata'a. 'Oku 'i ai ma'u pē ha kau ngāue vāhenga mālōlō, fetongi ngāue, hiki ki ha lakanga māolunga ange, tukuhifo ki ha tu'unga ma'ulalo ange, pe hiki

atu. Pea 'oku 'i ai ma'u pē ha ngaahi pisinisi 'oku tupulaki mo fie ma'u ha kau ngāue tokolahī ange. 'Oku tataki kotoa e ngaahi tūkunga ko 'ení ki ha ngaahi lakanga 'atā 'oku fie ma'u ke fakakakato 'e ha ni'ihī 'oku nau fe'unga ki aí. Ko e taimi 'e ni'ihī 'oku si'si'i pē pea taimi 'e ni'ihī 'oku ta'efā'alaua e ngaahi lakanga 'ataá. 'Oua na'a ke ongo'i lotofō'i kapau kuo te'eki ai ma'u ha'o ngāue. Hokohoko atu pē ho'o fekumi ki he ngāue ma'aú.

Fekumi 'i he ngaahi uepisaiti 'a e kau pule ngāue, ngaahi uepisaiti ngāue ma'u anga mo'u, tu'uaki he nusipepá, mo e ngaahi ma'u anga tokoni kehé ki he ngāue 'okú ke fie ma'u. Ko e founiga lelei 'e taha ke fekumi ai ki ha ngaahi lakanga 'atā ko e fakamahení—fetu'utaki faka'aho ki he kakai tokolahī, hangē ko e kaungā'apí mo e kau mēmipa 'o e uōtī, fakahoko ange e ngāue 'okú ke

Palani mo fakaangaanga hono tali e ngaahi fehu'i 'e ala 'eke atu i he 'initaviu ngāuē.

fie fakahokó mo fehu'i ange pe 'oku nau 'ilo ha ngāue 'atā pe ko ha taha te ne 'ilo'i ha lakanga pehē. Fakapapau'i 'okú ke 'orange ho'o fakamatala fetu'utakí kiate kinautolu 'oku mou fetu'utakí.

Sitepu 6. Ako ke ke 'initaviu kimu'a pea toki 'oatu ho'o ngaahi tohi tala-ngāuē ki he kau pule ngāuē.

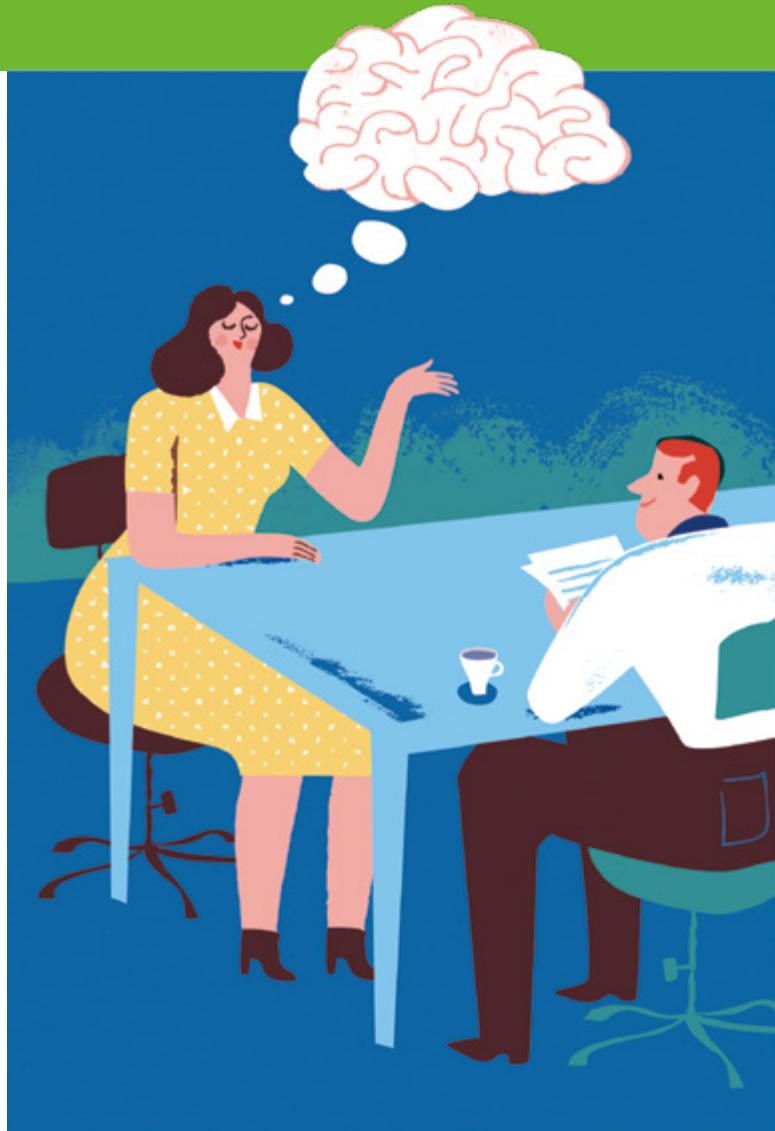
Kuo pau ke ke 'uluaki ako ke poto 'i he 'initaviú kimu'a pea toki 'oatu ho'o ngaahi tohi tala-ngāuē ki he kau pule ngāue te nau ala fakangāue'i koé. 'Oku tokolahí fau ha kakai kuo kamata ke nau 'oatu 'enau ngaahi tohi tala-ngāuē 'i he vave taha te nau ala lavá, kimu'a pea nau toki mateuteu ki he 'initaviú. Ko hono palopalema he 'e ala fakaafe'i ha ni'ihi 'o e kau kumi ngāue ko 'ení ke 'initaviu he taimi pē ko íá. 'Oku fa'a vēkeveke e ni'ihi ko 'ení, nau ò atu ki he 'initaviú te'cki ke nau mateuteu fe'unga ki ai, 'ikai ke lelei 'enau 'initaviú, pea 'ikai leva ke nau ma'u e ngāuē. 'I ho'o fakahoko pē 'ení, he 'ikai lava ke ke toe foki ki he kautaha ko íá pe ko e taha 'initaviú 'o kole ke toe 'initaviu koe he kuó ke toki lava 'eni 'o tali totonu e ngaahi fehu'i!

Ko e founiga 'o ho'o tali e fehu'i kotoa pē 'i he 'initaviú 'oku mahu'inga ia ki ho'o lavame'a 'i hono ma'u e ngāue 'okú ke fie ma'u. Neongo kuo pau ke ke faitotonu kakato, 'oku kei 'i ai pē ha ngaahi founiga totonu mo hala ke tali e fehu'i takitaha 'i ha 'initaviu. 'E fai atu ha ngaahi fehu'i hangē ko 'ení:

- Ko e hā ho ngaahi mālohangá mo e vaivai'angá?
- Ko e hā ha palopalema na'a ke foua 'i ha ngāue kimu'a te ke fakalelei'i ia 'i ha founiga kehe he taimí ni?
- Ko e hā ho'o ngaahi fiema'u fakavāhengá?
- Ko e hā 'okú ke fie fakahoko hili ha ta'u 'e nima mei hen?

'I ho'o hoko ko ha taha tohi kole ngāuē, ko e tali 'okú ke fai ki he fehu'i takitaha 'oku fai atú kuo pau ke ke mateuteu mo palani ki ai kimu'a. 'E lava ke mole e ngāue 'i ha tali ta'efaka-potopoto pē 'e taha. Nofotaha ho'o ngaahi talí 'i ha ngaahi sipinga nounou miniti 'e taha pe ua 'oku nau fakahaa'i 'oku fenāpasi ho puipuitu'a, ngaahi taukeí, mo e ngaahi lavame'a mo 'enau fakamatala ki he lakangá. Fakatotolo ki he kautahá kimu'a ho'o fuofua 'initaviú ke ke lava 'o teuteu'i ho'o ngaahi talí ki he me'a 'oku nau fie ma'u.

'I he faka'osinga 'o e ngaahi 'initaviu lahi te ke ma'u ha faingamālie ke fai ha ngaahi fehu'i ki he pule ngāuē. Ko

ho'o fehu'i lelei taha ke 'eké 'e fekau'aki ia mo e lakanga 'ataá. "Ko e hā ha ngaahi me'a 'oku fie ma'u ke fakahoko pe liliu 'i he ngāue ko 'ení?" 'E lava ke tokoni 'eni kiate koe 'i ha ngaahi 'initaviu he kaha'ú kapau 'e kole atu ke ke toe ha'u. Te ke lava 'o fakatatali ho'o ngaahi fehu'i kau ki he taumu'a, tō'onga ngāue, tu'unga vāhenga (tuku kehe kapau 'e fehu'i atu ia), houa ngāuē, mo e ngaahi lelei 'a e kautahá ki he ngaahi 'initaviu 'i he kaha'ú.

Kuó ke ma'u 'ení e sitepu 'e ono ki hono ma'u 'o e ngāue 'okú ke fie ma'u. He 'ikai lava ke ke mo'ui fakafalala fakatu'a-sino pē kiate koe kapau 'okú ke fie ma'u ha ngāue kae 'ikai ha ngāue. Kapau 'okú ke fie ma'u ha ngāue ma'u'anga mo'ui, ngāue lelei ange, pe 'ilo'i ha taha 'okú ne fie ma'u ia, kātaki 'o faka'aonga'i mo vahevahe e ngaahi 'ilo kuo 'osi fakamo'o-ni'i ko 'ení ki he kumi ngāuē. 'Oku 'aonga! 'Ofa ke faitāpue-kina kimoutolu 'e he 'Eikí 'i ho'omou feinga ke ma'u e ngāue 'oku mou fie ma'u. ■

'Oku lolotonga nofo 'a e tokotaha na'a nefa'ú 'i 'Iutā, USA.

NGAAHI MA'U'ANGA TOKONI 'A E SIASÍ KE TOKONI'I KOE 'I HO'O KUMI NGĀUÉ

Fakakaukau ke kau atu ki he ngaahi kalasi "Ko 'Eku Kumi Ngāué" 'a e uōtí pe siteikí. Fehu'i ki ho'o pīsopé pe palesiteni fakakoló pe 'oku 'i ai ha'amou mataotao ki he mo'ui fakafalala pē kiate kitá pe ko e ngāue ma'u'anga mo'uí.

Hū ki he lds.org/go/719 ke ma'u ha 'ū vitiō 'i he 'initaviú, fakamahení, tohi tala-ngāué, pe lahi ange.

KO E FAINGAMĀLIE NĀUNAU'IA KE NGĀUÉ

"Ko e ngāué ko e faito'o ia ki he loto hoha'a, ko ha fakanonga ki he loto mamahí pea mo e matapā ki he faingamālié. Neongo pe ko e hā e ngaahi tūkunga 'i he mo'uí, tau fai mu'a 'a e lelei tahá ke 'iloa kitautolu ko e kakai 'oku faifeinga ki he [lelei tahá] 'i he me'a kotoa pē 'oku tau faí. Tukutaha hotau 'atamaí mo hotau sinó 'i he faingamālie nāu'ia ko ia ke ngāue 'i he 'aho fo'ou kotoa pē 'oku hoko mai."

'Eletā Dieter F. Uchtdorf 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Tefito'i Mo'oni 'e Ua ki ha Fa'ahinga 'Ekonomika Pe," *Liahona*, Nōv. 2009, 56.

He 'Ikai Ngalo 'Iate la Ho'o Ngāué

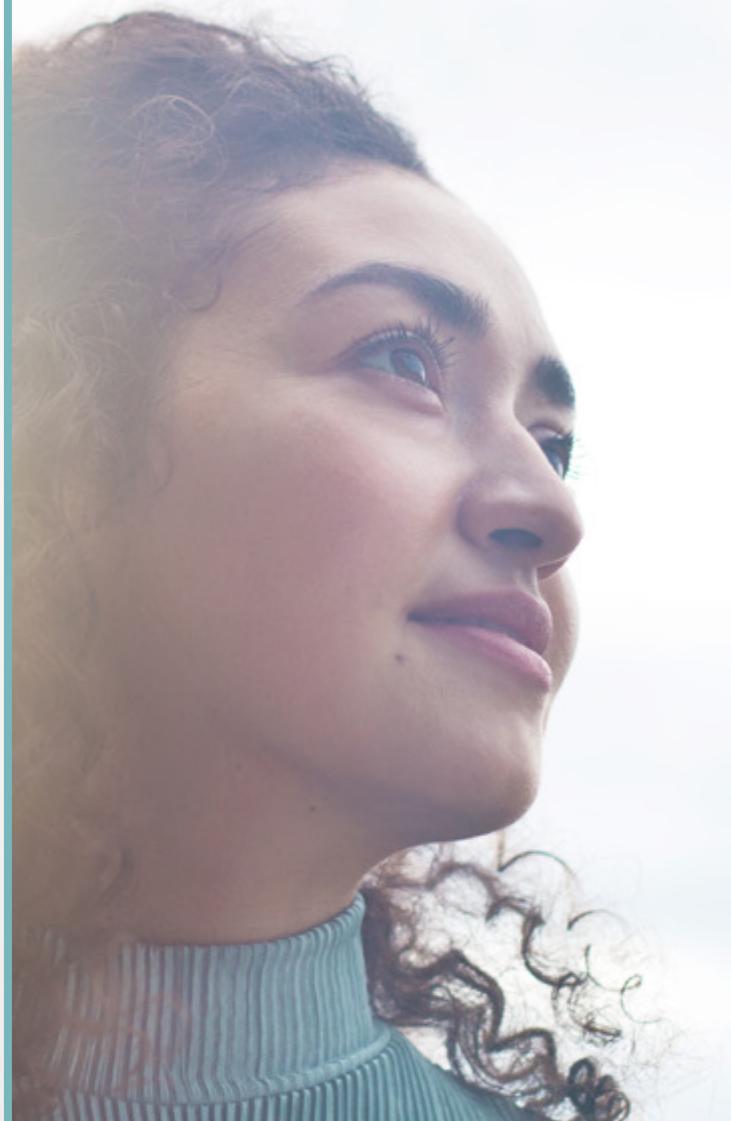
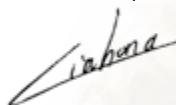
The ngaahi māhina si'i kuo hilí, na'a ku misi ai 'oku ou tangutu 'i he lotú 'i he 'otu fakamuimuitahá 'o hangē ko e angamahení, pea 'ikai ha'aku fie kau atu, ka na'e liliu 'eku vīsoné. Na'a ku vakai atu 'oku 'i he ha'ofangá ha kau faifekau ne nau foki mai 'oku te'eki ke nau 'osi. Ne tupulaki 'i hoku lotó ha holi ke tokoni'i kinautolu 'i he'eku vakavakai holó. Ne u 'ilo'i 'e lava ke hoko hono vahevahe 'o 'oku a'usiá ko ha founga ia 'o e ngāue fakaetauhui kiate kinautolu mo tokoni'i kinautolu ke nau hokohoko atu 'i he hala 'o e fuakavá neongo e ki'i faka-fé'ātungia ko 'eni 'i he hala fonongá.

Ne fakahaa'i mai 'e he Tamai Hēvaní 'i he misi ko 'ení 'okú Ne 'afio mai. 'Oku hounga kiate la 'a e ngāue angatonu 'oku tau fai ko e kau faifekau, neongo pe ko e hā hono lōloa 'o 'etau ngāue taimi kakató. "He 'oku 'ikai ta'e-angatonu 'a e 'Otuá, ke ne fakangalo'i ho'omou ngāué mo e feinga 'ofá, 'a ia kuo mou fakahā ki hono huafá" (Hepelū 6:10). 'I he'eku fakamatalá (vakai ki he peesi 47), 'oku ou vahevahe ai ha talanoa 'i he folofolá mo e ngaahi a'usia 'a e kau faifekau kehe ne nau foki te'eki 'osí 'a ia 'e lava ke tokoni atu ke ke fononga'ia e hala ta'e'amanekina mo faingata'a ko 'ení. 'Oku ou sa'i'a 'i hono faka'aongá'i 'e 'Aleki ha talanoa mei he Tohi 'a Molomoná ke tokoni'i kitautolu ke 'ilo'i 'oku 'i ai e 'amanaki lelei 'o a'u kiate kinautolu 'oku foki vave mai ki 'api koe'uhí ko e tu'unga mo'ui tāú (vakai peesi 44).

Te ke lau 'i he ngaahi fakamatala faka'ilekitulōniká pē 'a e founga na'e liliu ai 'e 'Emelí e ongo'i hoha'á, ilifiá, mo e siva 'a e 'amanakí ki ha fiefia toputapu mo fakataautahá. 'Oku 'ōatu foki 'e Kēvini, ko ha faifale'i fakapalōfesinale, ha ngaahi fokotu'u ki he founga 'e lava ke poupou'i ai 'e he kakai 'oku nau 'ofa aí 'a kinautolu 'oku fefā'uhí mo e foki vave mai ki 'apí.

'Oku 'ikai mahu'inga e 'uhinga 'oku tau foki aí ka ko e me'a 'oku tau fai 'i he'etau foki ki 'apí. 'I he tokoni 'a e Fakamo'ui, te tau lava 'o mo'ui, fakalakalaka, mo hokohoko atu ke ma'u e fiefia lahi ange 'i he'etau founonga ta'engatá.

Faka'apa'apa atu,
Liahona Ficquet

KAKAI LALAHÍ KEI TALAVOÚ

FALE'I LELEI TAHÁ . . .

'Oku vahevahe 'e he kakai lalahi kei talavoú 'enau fale'i lelei taha kau ki he foki ki 'api 'oku te'eki 'osi ho'o ngāue fakafafekaú:

"Ilo'i pē 'e lelei e me'a kotoa pē. Ne 'omi kiate au e fale'i ko 'ení: 'oku fai-nagata'a kae 'oua kuó ke fakakaukau 'oku 'ikai pehē. Te ke lava 'o fili pe ko e hā e fa'ahinga kaha'u te ke ma'u."

—Nataniela Paaka, 'Aositelélia Hihifo, 'Aositelélia

"Oku 'ikai ke fie ma'u ia ke ne fakamatala'i koe."

—Elena Kingsley, 'Iutā, USA

"Oku tatau ai pē pe ko e hā e ngaahi tūkungá, feinga ke kumi ha me'a fo'ou ke ke fakahoko ma'u, ke hoko atu e mo'uú."

—Losa-Lini Luita, Netalení

"Ko e faka'osinga 'o e ngāue fakafafekaú ko ha kamata'anga ia 'o ha toe ngāue fo'ou 'e taha. Kumi e ngāue fo'ou ko iá!"

—Lopeto 'Alafoniso Mātini IV, 'Iutā, USA

"Oku 'ofa 'a e 'Otuá 'iate koe pea 'oku 'i ai ha'ané palani ki ho'o mo'uí. Tauhi 'a e tuú!"

—Lepeka Sitokitoní, 'Alesona, USA

Ko e hā 'a e fale'i lelei taha kuó ke ma'u fefau'aki mo e malí? 'Omai ho'o talí 'i he liahona.Ids.org kimu'a i he 'aho 31 'o Siulai, 2019.

VAHEVAHE MAI HO'O TALANOÁ

'Oku 'i ai ha'o talanoa fakafo ke vahevahe? Pe 'okú ke fie vakai ki ha ngaahi fakamatala fefau'aki mo ha ngaahi tefito pau? Kapau ko ia, 'oku mau fie fanongo meiate koe! Te ke lava 'o 'omai ho'o ngaahi talanoá pe fakamatalá 'i he liahona.Ids.org

FEKAU'AKI MO E KAU FA'U TOHI KEI TALAVOÚ

'Oku ha'u 'a Alex Hugie mei 'Olikoni, USA. Na'a ne 'osi mei he 'Univésiti Pilikihami 'longí mo ha faka'ilonga ako BA 'i he lēsoni faka-Pilitāniá. 'Okú ne manako 'i hono ako e 'ū tohi ma'a e kakai lalahi kei talavoú, fa'u e 'ū tohi talanoa fakaolí, pea mo e inu hu'akaú.

'Oku ha'u 'a Liahona Ficquet mei he tafa'aki faka-Tonga 'o Falaniseé. Ko ha tokotaha fie ako ia pea 'oku manako he ngāue 'i honau 'apí mo 'ene tangata'eíki. 'Okú ne manako ke ako 'i he mala'e fakafaito'ó pea fie ngāue ki he mo'uí lelei 'a e kakai fefiné. 'Okú ne lolotonga ngāue ke liliu faka-Falanisē ha tohi na'e fa'u 'e he kau faifekau ne foki te'eki 'osí ma'a e ní'ihi hangé ko kinautolú.

Na'e tupu hake 'a 'Emeli Uona 'i he faka-tokelau 'o 'Aitahoó, 'i 'Amelika 'a 'oku kei hoko pē ko e feitu'u 'oku sa'iia taha ai 'i he māmaní. Na'a ne ako tauhi tohi 'i he 'Univésiti Pilikihami 'longí pea 'oku fiefia he kaka mo'ungá, faiatá, mo e fefolau'aki 'i he māmaní mo hono husepānití.

I HE KONGA KO 'ENÍ

44 Kapau Na'a Ke Foki Te'eki 'Osi Ho'o Ngāue Fakafafekaú, 'Oua 'E Fo'i *

Fai 'e Alex Hugie

47 Kau Faifekau 'Oku Foki Te'eki 'Osi Honau Taimí: 'Oku 'Ikai Ke Ke Tuenoa *

Fai 'e Liahona Ficquet

* 'Oku toe 'i ai ha ngaahi tānaki makehe atu ki he fakamatala ko 'ení 'i he tatau faka'ilekitulōniká.

FAKAKOMIPIUTÁ PĒ

Ko Hono Tokoni'i e Kau Faifekau 'Oku Foki ki 'Api Te'eki 'Osi

Fai 'e Dr. Kevin Theriot

Ko Hono Ma'u 'o e Fiefiá 'ia Kalaisi Neongo 'Eku Foki Ki 'Api Te'eki 'Osi 'Eku Ngāue Fakafafekaú

Fai 'e Emily Warner

Fekumi ki he fakamatala ko 'ení mo ha ngaahi me'a kehe:

- 'I he liahona.Ids.org
- 'I he **YA Fakauiké** ('i he konga ki he Kakai Lalahi Kei Talavoú 'i he Gospel Library)
- 'I he [facebook.com/liahona](https://www.facebook.com/liahona)

‘Oku ‘ikai holo ho
mahu‘ingá ‘i ho‘o
foki ki ‘api ‘oku
te‘eki ‘osi ho‘o ngāue
fakafaifekaú.

Kapau Na‘á Ke Foki Te‘eki ‘Osi Ho‘o Ngāue Fakafaifekaú, ‘Oua ‘E Fo‘i

Fai ‘e Alex Hugie

Kapau ‘okú ke lau ‘eni, mahalo kuó ke ‘osi ‘ilo‘i e faingata‘a fau ‘o e foki te‘eki ‘osi ki ‘api mei he ngāue fakafaifekaú. ‘E lava ke a‘usia ‘e he kakai lalahi kei talavou ‘oku nau ngāué e lavea fakatu‘asinó, ngaahi faingata‘a ‘i he mo‘ui lelei fakae‘atamaí, ngaahi me‘a fakavavevave fakapule‘angá, ngaahi me‘a kaunga ki he mo‘ui tāú, fepaki lahi mo e ni‘ihí kehé, pe talangata‘a ki he ngaahi tu‘utu‘uni ngāue fakafaifekaú, ‘o tupu ai ha‘anau foki kimu‘a he ‘aho totonu ke tuku-ange ai kinautolú.

Neongo pe ko e hā e ‘uhingá, he ‘ikai finangalo e ‘Otuá ke uesia tu‘uloa fakalaumālie ‘Ene fānaú ‘e he faingata‘a ko ‘ení. ‘E fakalakalaka fēfē ‘a e kau faifekau ne foki te‘eki ke nau ‘osí mei ha liliu faingata‘a pehē? Pea ‘e tokoni fēfē ‘a e mātu‘á, kau taki ‘o e Siasí, mo kinautolu ‘oku nau ‘ofa aí?

Ko Ha Faifekau ‘i he Tohi ‘a Molomoná

‘Oku ‘omi ‘e ha talanoa mei he tohi ‘a ‘Alamaá ha sīpinga lelei. Na‘e tokanga‘i ‘e he palōfita Nīfai ko ‘Alamaá ha ngāue fakafaifekau ki he kau Sōlami fai angahalá, pea kau atu ki ai mo ha ni‘ihí fakafo‘ituitui falala‘anga. Ko e taha ‘o e ni‘ihí fakafo‘ituitui ko ‘ení ko hono foha ko Kolianitoní, “na‘á [ne]

li‘aki ‘a e ngāue fakafaifekaú, kae ‘alu ki he fonua ko Sailoni ‘i he ngata‘anga ‘o e fonua ‘o e kau Leimaná, ‘o kumi ki he fai fe‘auaki ko ‘Isapeli” (Alamā 39:3). Ko ia ai, na‘e valoki‘i mālohi ‘e ‘Alamā ‘a Kolianitoní mo ui ia ke ne fakatomala, ‘o fakamahino‘i ange, “E ‘ikai te u fie lea fuoloa ki ho‘o ngaahi hiá ke fakamamahi‘i ai ho laumālié, ‘o kapau ‘e ‘ikai lelei ia kiate koe” (Alamā 39:7).

Na‘e tali loto-fakatōkilalo ‘e Kolianitoní e valoki ‘a ‘ene tamaí, fakatomala mei he‘ene ngaahi angahalá, pea foki ke toe ngāue fakafaifekau ‘i he kau Sōlamí ke “fakahā ‘a e folofolá ‘i he mo‘oni mo e loto-fakamātoato” (Alamā 42:31). ‘Oku hoko atu e fakamatálá ‘o pehē hili e lea ‘a ‘Alamā ki hono ngaahi fohá, “na‘e ‘alu atu ‘a e ngaahi foha ‘o ‘Alamaá [‘a Sipiloni mo Kolianitoní fakatou‘osi] ‘i he kakaí, ke malanga ‘aki ‘a e folofolá kiate kinautolu” (Alamā 43:1).

Foki Mai mo e Me‘a ‘e Malavá

Ko e hā ‘oku tau ako mei he talanoa ko ‘ení? ‘Uluakí, ko ha faifekau ‘oku foki te‘eki ke ‘osi—na‘a mo ha ngaahi ‘uhinga ‘e lava ‘o faka‘ehi‘ehi mei ai—‘e kei malava pē ke ne a‘usia ha ngaahi me‘a ma‘ongo‘onga. Neongo ne fakahoko ‘e Kolianitoní ha fehalaaki fakamamahi, ka na‘á ne kei hokohoko atu

pē ke fakahoko ha ngāue ma'ongo-'onga. 'Oku pehē foki 'a e totonu ke 'oua na'a ongo'i 'e he kau faifekau ne foki koe'uhí ko ha nunu'a 'o 'enau tō'ongá 'o hangē kuo nau faka'auha e me'a kotoa te nau malava fakalaumālié. Na'e ako 'a Kolianitoní mei he'ene ngaahi fehalākí peá ne langa e pule-'anga 'o e 'Otuá 'i ha ngaahi founiga lahi, pea 'oku ma'u e ivi malava ko iá 'e he taha kotoa 'o tatau ai pē pe ko e hā e lahi 'o 'enau ongo'i tōnounou.

Uá, 'oku tau aka e ngaahi fatongia mahu'inga 'o e ni'ihi kehé 'i he faka-akeake fakalaumālie 'a e faifekau 'oku foki te'eki 'osi hono taimí. Na'e fale'i 'e 'Alamā—ko e tamai mo e taki lakanga fakataula'eiki 'a Kolianitoní—'a Kolianitoní 'i he lea māsila kae 'i he loto-falala foki te ne kei lava 'o a'usia e me'a te ne malava fakalaumālié. Hangē ko ia ne hoko kia Kolianitoní, kuo pau ke hoko mai e ngaahi nunu'a 'o e talangata'a 'i he ngāue fakafaifekaú, ka ko e founiga fakatonutonu kotoa pē 'oku totonu ke fai 'i he 'ofa, fa'a fakamolemole, mo e 'alo'ofa

(vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:41-44).

Foki ki he Faifakamo'uí

'Oku kei ongo mai pē e pōpoaki tatau 'o e 'amanaki leleí ki he kau faifekau kuo nau foki te'eki ke 'osi 'enau ngāue fakafaifekaú he 'ahó ni. Na'e foki 'a Māsolo 'oku te'eki ke 'osi koe'uhí ko ha ngaahi faingata'a fakaemo'ui lelei fakatu'asino mo faka'atamai, peá ne ongo'i faka'ise'isa koe'uhí ko e ngaahi fakafe'ātungia mo e ongo'i ta'efe'unga fakataautaha na'a ne ta'ofi ia mei he'ene hoko ko ha faifekau ngāue taimi kakató. Ka neongo iá, 'okú ne ongo'i na'e mahu'ingamālie mo'oni e ngāue na'a ne fakahokó.

'Oku pehē 'e Māsolo, "'I he'emau hoko ko e kau faifekaú, 'oku 'ikai ke mau haohaoa. 'Oku mau kei mo'ulaloa pē ki he 'ahi'ahí; pea 'e lava pē ke mau kei fai angahala. Ka ko ho'o ngaahi tōnounou 'a e me'a mahalo 'oku fie ma'u 'e Sētane ke tuku taha ki ai ho'o tokangá—ke ke ongo'i 'oku 'ikai tali ho'o ngaahi foakí

'e he 'Eikí koe'uhí ko e ngaahi taimi ne 'ikai ke ke hoko ai ko e faifekau lelei tahá."

'Oku tui 'a Māsolo 'oku finangalo e 'Eikí ke 'ilo'i 'e he kau faifekaú 'okú Ne hoifua ki he ngāue kuo nau foakí, 'o tatau ai pē pe na'e ta'ehaohaoa e ngāue ko iá tu'unga 'i ha fili pe tūkunga.

Kuo aka 'a Māsolo ke ne fekuki mo ia pea ma'u e faifakamo'uí 'aki hono fakahoko e me'a kotoa te ne lavá ke ne ofi ki he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi.

Foki ki he Fakatomalá

Na'e fakafoki ha faifekau 'e taha na'e ngāue 'i Kololato, 'Amelika, mei he'ene misioná 'i ha ngaahi 'uhinga fakatomutonu pea tu'usi ia mei he Siasí, ka na'e toe papitaiso ia. 'Okú ne pehē, "Na'e faingata'a e foki mai ki 'apí. Na'a ku ongo'i hē mo taumu'avalea. 'I he taimi 'e ni'ihi, ko e konga faingata'a taha 'o e foki mai ki 'apí 'a [hono ma'u] e fakalotolahi ke hokohoko atu

e ma'ulotú, lau 'o e folofolá, mo e lotú. Ko e fanga ki'i me'a faingofua tahá na'e faingata'a tahá."

Ka na'a ne ma'u ha mālohi 'i he poupou 'a e ngaahi kaungāme'a mo e fāmilí 'i he'ene ngāue ke fakatomalá.

Na'a ne tānaki mai, "Ko hono fokotu'u e ngaahi taumu'a, fakataha mo 'eku pīsopé, mo e 'alu ki he temipalé lolotonga 'eku mo'ui tāu 'a e ngaahi me'a mahu'inga ki he malava ke toe ha'u ke ofi ange ki he'eku Tamai Hēvani. 'Oku ou manatu'i e ngaahi taimi ne 'ikai lava ai ke u fakataha mo 'eku pīsopé pe a'usia ha ni'ihi 'o e ngaahi taumu'a; ne 'i ai ma'u pē e filí 'o 'ahi'ahi'i au."

Na'e malava 'ene fakaakeaké 'i hono "manatu'i ma'u pē 'oku 'i ai ha'aku Tamai Hēvani 'okú Ne 'ofa 'iate au pea finangalo ke u fiefia. 'E lava ke tau ha'u ma'u ai pē ke ofi ange ki he 'Otuá neongo pe ko e hā e vā mama'o 'oku tau ongo'i 'i hono ma'u 'o ha fakamo'oni ki he Fakalelei 'a e Fakamo'u'i pea mo e fakatomalá."

Na'a ne hoko atu, 'o fakamatala ki he ngaahi māhina na'a ne ngāue ai kimu'a pea hoko e ngaahi me'a ne iku ai ki hono fakafoki ia ki 'apí, "I he'eku vakai atu ki he'eku ngāue fakafaifekaú, 'oku ou kei ongo'i pē ko e taha ia 'o e ngaahi a'usia lelei taha kuó u ma'u. Na'a ku ako ha me'a lahi, pea neongo ne 'ikai hoko ia 'o fakatatau mo e me'a na'a ku palaní, ka na'a ku kei lava pē 'o mamata ki he liliu 'a e ngaahi mo'ui 'e ni'ihi koe'uhí ko e ongoongoleleí. Na'a ku fakahoko ha ngaahi fehalaaki, ka kuo tupulaki 'eku fakamo'oni 'o lahi ange 'i he'eku faifeinga ke fakatomala mo laka ki mu'a."

'Okú ne fie ma'u ke 'ilo'i 'e he kau faifekau ne foki te'eki 'osi koe'uhí ko 'enau ngaahi filí 'oku "ikai 'osi ai e māmaní. Ko e foki ki 'apí 'a e 'uluaki sitepu ki he fakatomalá. Te ke ma'u ha me'a lahi hili pē ho'o foua e hala 'o e fakatomalá. 'E to'o atu e kavenga

mafasia ko iá. 'Oku 'ikai ha toe ongo lelei ange ka ko hono 'ilo'i 'okú ke taau 'i he 'ao 'o e 'Otuá."

Ko Hono 'Ofa'i Kinautolu 'Oku Foki Te'eki 'Osí

'Oku fakamamafa'i 'e he ongo faifekau ko 'eni kuó na foki vave ki 'apí 'a hono mahu'inga ke 'ofa mo poupou'i e kau faifekau foki te'eki 'osí 'e honau ngaahi kaungāme'a mo e fāmilí.

"Oange hanau faingamālie," ko e lau ia 'a Māsoló. "Kae fakapapau'i 'okú ke ofi pē, he 'e malava ke ki'i fakalotomafasia. Hoko ko hanau kaungāme'a." I ho'o fakafanongo ki he Laumālié, te ke lava 'o 'ilo'i 'enau ngaahi fiema'u mo 'ilo'i e taimi ke tokoni aí mo e taimi ke faka'apa'apa'i ai honau taimi fakafo'ituituú.

"Ofa pē 'iate kinautolu," ko e tānaki mai ia 'a e faifekau na'e ngāue 'i Kololató. "Poupou'i kinautolu ke nau manatu'i ma'u pē 'a e feilaulau fakalelei 'a Sīsū Kalaisí."

'E lava ke tokoni e tō'onga 'a e ni'ihi kehé ki he kau faifekau ne foki te'eki 'osi, ke fakahoko ha faikehekehe 'i he'e-nau hē atu tu'unga 'i he maá pe laka ki mu'a 'i he tuí. 'Oku mahu'inga leva ke talitali lelei kinautolu 'o 'ikai fakamāu'i.

'Oku ma'u 'e he kau faifekau ne foki te'eki 'osi, 'o hangē ko Kolianitoní, 'a e ivi malava ke nau hiki hake mei he tu'unga laveangofua 'oku nau 'i aí ke hoko ko e ngaahi me'angāue mālohi lahi 'a e Eikí.

Ma'u e 'Amanaki Lelei 'i he Palani 'a e 'Otuá

Ne 'omi 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, ha ngaahi lea fakafiemālie ki he kau faifekau kuo nau foki te'eki 'osí. Na'a ne pehē "Kapau 'e fehu'i atu 'e ha taha pe na'a ke ngāue fakafaifekaú, talaange 'io, ... Mata'ikoloa 'aki e ngāue kuó ke faí. Hounga'ia 'i he faingamālie ke ke

fakamo'oni'i, ke ke 'alu atu 'i he huafa 'o e 'Eikí, pea mo tui e pine 'o e kau faifekau. . . . Kātaki, kātaki 'oua te ke toe fakamanatu 'eni; 'oua te ke nofo ai; 'oua na'a ke fakakaukau 'okú ke ta'efe-unga pe ta'emalava."¹

Kiate kinautolu na'a nau foki te'eki 'osi koe'uhí ko e angahalá, manatu'i e ngaahi lea ko 'ení meia Sisitā Siosi D. Sōnasi: "Kapau te tau faiangahala, 'oku tau ta'etaau, ka 'oku 'ikai 'aupito ke tau ta'e-mahu'inga!"² 'Okú ne fakapapau'i mai 'e tokoni'i kitautolu 'e he 'Otuá ke tau fakatupulaki e loto-falalá 'iate kitautolu lolotonga e ngaahi momeniti tuenoa tahá kapau te tau tafoki kiate la.

'Oku tatau pē e pōpoaki mei he Tohi 'a Molomoná, mei he kau faifekau ne foki te'eki 'osi, pea mei he kau taki 'o e Siasí: 'Oua na'a tuku e 'amanaki lelei, he 'oku kei 'i ai pē ha ngaahi palani 'a e 'Otuá ma'au 'oku ma'ongo'onga ange 'i he me'a 'okú ke lava 'o makupusí. Ki he ni'ihi 'oku 'ofeina 'e he kau faifekau ko 'ení, 'e fakahoko 'e he anga 'o ho'omou talitali 'enau foki atu ki 'apí ha faikehekehe lahi 'i hono tokoni'i kinautolu ke fakamo'ui mo a'usia honau ivi malavá. Manatu'i 'e lava ke fakamo'ui 'e he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí e kafo kotoa—'o kau ai kinautolu 'oku foki te'eki 'osi mei he ngāue fakafaifekaú. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'ú 'i 'lutā, USA.

Te ke lava 'o ma'u ha lisi 'o e ngaahi ma'u'anga tokoni ma'a e kau teuteu ngāue fakafaifekaú mo kinautolu ne foki te'eki 'osi 'i he tatau faka'ilekitulónika 'o e fakamatala ko 'ení 'i he liahona.lds.org pe 'i he Gospel Library app.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

- Jeffrey R. Holland, "Elder Holland's Counsel for Early Returned Missionaries" (video), lds.org/media-library.
- Joy D. Jones, Palesiteni Lahi 'o e Palaimelí, "Mahu'inga Ta'e-Hano-Tatau," *Liahona*, Nōvēma 2017, 14.

'Oku vahevahe 'e he kakai lalahi kei talavoú e founga ne 'uhingamālie ai mo nau ma'u e melinó hili 'enau foki 'oku te'eki 'osi 'enau ngāue fakafaifekaú mo e founga te ke lava ai 'o fakahoko e me'a tatau.

Kau Faifekau 'Oku Foki Te'eki 'Osi Honau Taimí: **'Oku 'Ikai Ke Ke Tuenoa**

Fai 'e Liahona Ficquet

'Oku 'omi 'e he kongakau 'o e kau faifekau taimi kakato 'oku nau faifeinga ke fai honau fatongia ko hono "fakaafe'i e ni'ihi kehé ke ha'u kia Kalaisi" ha "fu'u 'amanaki mo e fiefia lahi" ('Alamā 56:17) ki he tokolahī. 'Oku ngāue e kau fai-fekau ko iá, 'o hangē ko e kau tau kei talavou 'i he Tohi 'a Molomoná, mo e "fu'u ivi fakafo pehē; pea 'i he mālohi lahi" ('Alamā 56:56).

Ka ne a'u pē ki he kau tau kei talavou 'e toko 2,060, ne 'i ai ha toko 200 "na'e pongia koe'uhì ko e mole 'a e totó" ('Alamā 57:25). Ne si'isi'i ange nai 'enau loto-to'á? Si'i ange honau mālohi? Si'i ange 'enau loto-lahí? Si'i ange honau mahu'ingá he ni'ihi kehé? 'Ikai 'aupito.

'Oku pehē pē 'a e 'ikai ke si'i ange e loto-to'a, mālohi, loto-lahi, mo e mo'ui taau 'a e kau faifekau kuo nau foki te'eki 'osi koe'uhí ko ha ngaahi 'uhinga mo'ui lelei faka'atamai pe fakatu'asinó. 'Oku fakafo —pea 'oku totonu ke pehē—'a ho'o vilitaki 'i ho ngaahi faingata'a'iá. Kuó ke hao—mahalo pē kuo lahi ho ngaahi kafó, ka 'okú ke hao. 'Oku fie ma'u ke ke tokanga'i ho ngaahi kafó he taimí ni 'o tatau ai pē pe 'oku fakatu'asino, faka'atamai, pe fakalaumālie (vakai, 'Alamā 57:28). Ko kinautolu kuo foki ki 'api koe'uhí ko ha ngaahi 'uhinga 'oku kau ki he mo'ui tāú, 'e hoko e fakatomalá ko ha konga mahu'ingá 'o hono faka-mo'ui koé.

'I ho'o feinga ke anga ki he nofo 'i 'apí, fakapapau'i 'okú ke tuku ha taimi ke fakamo'ui ai koe mo manatu'i ma'u pē ke falala ki he 'Otuá (vakai, 'Alamā 57:27). Kuó Ne fakamanatu mai kiate kitautolu: "O kau ka fai ha fekau ki ha ni'ihi 'o e ngaahi foha [pe ngaahi 'ofefine] 'o e tangatá ke fai ha ngāue 'i hoku hingoá"—hangē ko e ngāue fakafaifekaú—"pea 'oku 'alu 'a e ngaahi foha [pe 'ofefine] ko ia 'o e tangatá 'aki honau tūkuingatá pea mo e me'a kotoa pē 'oku nau ma'u ke fai 'a e ngāue ko iá, 'o 'ikai te nau tuku 'enau faive-lengá, pea ka 'oho mai 'a honau ngaahi fil"—pea 'i ha ngaahi tūkunga 'e ni'ihi, ko hotau ngaahi fokoutua fakatu'asino pe faka'ata-mai pe ngaahi lavea kehé—"kiate kinautolu 'o ta'ofi 'a kinautolu mei he'enau fai 'a e ngāue ko iá, vakai, 'oku taau mo au ke 'oua na'a ku toe 'eke'i 'a e ngāue ko iá mei [honau] nimá . . . , ka ke tali 'a 'enau ngaahi feilaulaú" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:49).

'Oku tatau ai pē pe ko e hā e ngaahi matakafo 'okú ke kei tauhí—pe kuó ke toe ongo'i—"i he feinga taú, na'e fie ma'u mo tali 'e he 'Eikí ho'o ngāué, 'i ho'o fakatomala kakato mo taau ke ngāué.

Mahalo na'a tokoni atu e ngaahi talanoa ko 'ení ke ke ma'u e faifakamo'ui 'i he mo'oni ko ia 'oku 'ikai ke ke tuenoa pea 'e lava ke tokoni hono vahevahé ho'o fakamatalá ki he ni'ihi kehé.

'Ilo'i KUO ONGO'I 'E HE FAKAMO'UÍ HO'O MAMAHÍ

Ihe'eku fononga vakapuna ki he'eku misioná, na'a ku fakakaukau pe 'e fefé hono talitali au he'eku foki mai ki 'apí. 'E ongo mai ha ngaahi kaila fiefia, 'e fā'ofua mai hoku fāmilí mo e ngaahi kaungāme'á, pea te u nonga 'i he toenga 'o 'eku mo'uí, 'o fiefia 'i he tāpuaki kotoa pē 'oku ma'u 'e he foki langilangi 'a e faifekau.

Hili ha māhina 'e hongofulu mā taha mei ai, 'i he'eku heka vakapuna ke foki ki 'apí, ne u hoha'a 'i he momeniti kotoa pē ki he me'a 'oku talitali mái. Na'e talitali mai hoku fāmilí, pea neongo na'a nau kaila fiefia mo fā'ofua mai kiate au, ka ne fakafokifā pē 'eku ongo'i ta'elata mo 'ikai 'ilo pe ko e hā e me'a ke hoko atu ki aí.

Ne 'afio'i 'e he Fakamo'ui hoku ngaahi 'aho faingata'a'iá. Na'a Ne 'afio'i e ongo na'a ku ma'u 'i he'eku tokoto he mohengá 'i ha uiike 'e tolu 'o tangi mo mohe ke 'oua na'a ku fehangahangai mo e tūkunga totonu na'a ku 'i aí. Na'a Ne 'afio'i te u fie ma'u Hono mālohí he na'e 'ikai lava ke mahino ki ha toe taha pe ongo'i e me'a na'a ku fouá. Ka na'a Ne 'afio'i ia. Ne 'ikai mei lava ke u ngāue 'i he ngāue fakafaifekaú pe foki ki 'api te'eki 'osi ta'e te Ne kau ai.

'Ali Poasa, Kuinisilani, 'Aositelēlia.

'OUA 'E FAKAMOLE TAIMI 'o Fifili Pe Ko e Hā e 'Uhingá

Na'e fakaloloma e fakakaukau ke foki te'eki 'osi ki 'apí. Hili pē hono fokotu'u mai ia 'e he taha faifale'í, ne lahi ha ngaahi ongo faingata'a kehekehe na'a ku ma'u: Fakamā'ia. Fiemālie. Halaia. Nonga. Mamahi. Ne hoko kotoa mai 'i he taimi tatau.

'Oku ou 'ilo'i na'e poupou'i au 'e he 'Otuá he na'a ku lava'i e 'uluaki uiike 'o 'eku 'i 'apí. Peá u toe lava'i mo ha uiike 'e taha. Pea mo ha toe taha. Kae 'oua kuó u ongo'i 'oku malava ke u toe hoko atu. Ko 'eku tangata'eikí na'a ne tokoni'i lahi taha aú peá ne mātu'aki tokanga'i au. Na'a ne fie ma'u ma'u pē ke ma talanoa mo 'i ai ha taimi ke ma feohi ai. 'O 'ikai fie 'ilo pe ko e hā e "me'a ne fehalākí," ka ke sio pē pe na'a ku fefé.

'I he taimi ne mālōlō ai 'eku tangata'eikí 'i ha fakatu'utāmaki he kaka 'i he mo'unga maká hili ha ngaahi māhina si'i mei ai, na'a ku 'ilo'i ta'e toe veiveiua 'oku 'i ai ha palani 'a e 'Otuá ma'aku. Na'e fakamāloha 'eku fakamo'oni ki he palani 'o e fakamo'ui 'i he malava ke u nofo mo 'eku tangata'eikí 'i he ngaahi māhina faka'osi 'o 'ene mo'uí. 'Oku te'eki ai pē ke mahino kiate au e ngaahi 'uhinga kotoa na'e pau ai ke u foki ki 'api 'o hangē ko ia na'e hokó, ka kuó u 'ilo'i foki kapau te ke fakamoleki ha taimi lahi 'o fifili pe ko e hā e 'uhingá, he 'ikai te ke 'ilo e ngaahi mana fakafo kuo tokonaki 'e he 'Otuá ma'au 'i he 'aho kotoa pē.

Kilisiteni Uatapi, 'Ohaiō, USA

Loto Fiemālie ke MUIMUI KI HE FINANGALO 'O E 'EIKÍ

Na'e lelei pē me'a kotoa 'i he'eku ngāue fakafaifekaú. Na'a ku ma'u ha ngaahi a'usia fakaofo te u tauhi 'i hoku lotó 'o ta'engata. Ka neongo iá, na'e kamata ke u tofanga 'i ha ngaahi faingata'a'ia fakaemo'ui-lelei. Hili ha 'aukai mo e lotu lahi, na'e fakafoki au ki 'api. Na'a ku ongo'i lōmekina. Na'a ku fakakaukau ko e me'a kotoa pē ko hoku fo'ui. Ne ta'ofi 'eku lau folofolá pea 'ikai ke u toe fa'a lotu. Na'a ku fifili pe kuo te'eki ai ke u fai e me'a kotoa pē ne u mei lavá ke u nofo.

Ka na'a ku fakatokanga'i na'e sivi'i au ke sio pe te u kei angatonu ki he 'Eikí. Na'e faingata'a, ka na'e tuku 'eku falalá kiate la, pea na'a ku toe foki ki he mala'e ngāue fakafaifekaú, 'a ia ne u toe ma'u ai ha ngaahi a'usia fakaofo.

Pea na'e toe foki mai 'eku ngaahi palopalema fakaemo'ui-lelei. Ka 'i he taimi ko 'ení, ne u loto-fiemālie ange ke muimui ki he finangalo 'o e Tamai Hēvaní. Ko ia ai ne u toe foki tu'o ua ki 'api. Na'e faingata'a, ka na'a ku 'ilo'i te u lava 'o ako mei he me'a kotoa pē na'a ku fouá.

Neongo na'e 'ikai ke u ngāue 'i ha māhina 'e 24, 'oku ou 'ilo'i na'a ku ikuna'i e ngāue fakafaifekaú 'Oku ou 'ilo'i na'e mahu'ingamālie kiate au e taimi na'a ku ngāue ai ma'a e 'Eikí kiate au mo e kakai na'a ku tokoni'i. 'Oku ou hounga'ia ki hoku Fakamo'ui koe'uhí ko 'Ene Fakalelei ta'efakangatangatá. 'Okú Ne 'afio'i hotau ngaahi faingata'a'ia. Pea kapau te tau falala kiate la 'i he loto fakapapau, he 'ikai ke tau teitei tuenoa.

Fillipe Hoffman, Koiasi, Palāsila.

'ĀTAKAI'I 'AKI KOE e Lelei

Ne 'ikai ke u teitei fakakaukau te u foki vave ki 'api mei he'eku ngāue fakafaifekaú, pea na'a ku fakamā'ia mo hoha'a ke fehangahangai mo e taha kotoa. Neongo ko e taha ia 'o e ngaahi momeniti faingata'a taha 'o 'eku mo'uí, ka na'a ku tupulaki foki mei he a'usia. Na'a ne 'ai au ke u hoko ko ha tokotaha lelei ange.

Na'a ku foki ki 'api 'o foua e ngāue ki he fakatomalá. Ne 'ikai fenāpasi ha ni'ihi 'o e ngaahi fili na'a ku fai kimu'a peá u ngāue fakafaifekaú mo e ngaahi akonaki 'o e ongo-ongoleleí mo e ngaahi fekaú. Koe'uhí ko 'eku fakamā'ia mo 'eku holi ke 'i he tu'unga pē na'a ku 'i ai 'i he Siasí, na'e 'ikai ke u foua ai e founa 'o e fakatomalá kimu'a mo 'eku pīsopé. Ka 'i he ngaahi fuofua māhina si'i ne hokó, na'a ku ongo'i e fiema'u ke u foki ki 'api ke fakatomalá koe'uhí ke u ngāue 'i he ngeia mo e angatonu.

Ko e ngaahi me'a na'a nau fakalotolahi'i au 'i he'eku foki ki 'apí ko e kau atu ki he ngaahi 'ekitivití fakatupulaki fakalaumālié, 'o kau ai e ngaahi fakataha'anga 'a e Siasí, tokoni ngāue 'ofá, mo e tempalé, 'i he taimi na'a ku malava aí. Ko e me'a na'e tokoni lahi taha kiate aú 'a e kakai na'a ku feohi mo iá—'a hoku fāmilí, ko ha ni'ihi 'o hoku kaungāme'a, pea na'a mo ha kakai ne te'eki ai ke u fe'iloaki mo ia kimu'a, na'a nau anga'ofa mo manava'ofa.

Ko hono fakalukufuá, ne lava ke u toe foki ki Fololita ke faka'osi 'eku ngāue fakafaifekaú, 'aki e tokoni 'a e 'Eikí mo e ngaahi sīpinga faka-Kalaisi ne 'ātakai'i aú. Ko 'eku faka'amú ke tau faifeinga kotoa ke anga faka-Kalaisi ki he ni'ihi kehé, 'o tatau ai pē pe kuo nau foki ki 'api 'oku te'eki 'osi pe ko ha'anau faingata'a'ia pē.

Kaikeni Situati, 'Iutā, USA

'E fakahoko e tala'ofa 'oku ma'u 'i ho'o tohi uiui'i ki he ngāue fakafaifekaú 'a ia ne 'oatu kiate koe 'i ho'o laka atu kimu'a 'i he ngāuén ni: "'E fakapale'i koe 'e he 'Eikí koe'uhí ko ho'o faileleí.' 'E lava ke fakamo'ui ho ngaahi matakafó 'i he tokanga mo e 'ofa, pea hoko ia ko ha me'angāue ma'au ke ke lava ai 'o tokoni'i e ni'ihi kehé mo ha'u kia Kalaisi. 'E hoko 'eni kotoa, hili e ngaahi fatongia 'o e kau faifekaú. ■

'Oku lolotonga ako 'a e tokotaha na'a ne fa'ú, 'a ia 'oku ha'u mei Falanisē, 'i 'Iutā, USA.

Ma'u ha ngaahi talanoa lahi ange mei he kau faifekau ne foki te'eki 'osí 'i he fakamatala kakato ki hení 'i he liahona.lds.org pe 'i he Gospel Library app.

MA'UANGA FAKAMATALÁ

1. "Ko e hā 'Eku Taumu'a 'i He'eku Hoko ko ha Faifekaú?" *Malanga Aki 'Eku Ongongoleleí: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafaifekaú*, rev. ed. (2018), lds.org/manual/missionary.

'Oku ou va'inga volipolo, lele, mo laukonga lahi.

Kapau 'e lava ke fakamoleki hoku 'ahó ke fai ha fa'ahinga me'a, mahalo te u 'alu ki he matātahí.

Na'e fā'ele'i au 'i Sikākou, 'Ilinois, ka na'a ku ha'u ki Nāvū 'i he'eku kei 'i he 'api 'o e kau paeá. 'Oku 'ikai lahi ha me'a 'oku ou manatu'i fekau'aki mo 'eku mo'ui ki mu'a peá u 'i he 'api 'o e kau paeá, ka 'oku ou manatu'i 'a e 'ikai ke u ongo'i malú. 'I he'eku 'i he 'api 'o e kau paeá, na'a ku ongo'i malu. 'Oku ou fiefia 'i hono ma'u 'o e ongoongoleleí. Kuo tofanga ha ni'ihi 'o hoku ngaahi kaungāme'a 'i ha ngaahi tükunga faka-ilifia koe'uhí ko e 'ikai ke nau muimui ki he'etau ngaahi tu'unga mo'ui. 'Oku ou 'ilo'i 'oku malu'i au 'e hono tauhi 'o e ngaahi fekaú.

Ko ha a'usia fakafiefia ia ke ma'u hoku fāmilí. Na'e ha'u 'eku fine'eikí ki he ako tokamu'a na'a ku 'i aí he na'a ne faiako talifaki ai. Na'a ma va'inga, peá ne talaange ki ha taha 'o e kau faiakó na'a ne fie 'ave au ki 'api he na'a ku faka-'ofo'ofa 'aupito. Na'e pehē 'e he faiakó, "Oku fie ma'u ke ohi ia, pea mahalo pē!" Na'e vakai'i ia 'e he'eku fine'eikí peá ne ohi au mo hoku ongo tuonga'ané. 'Oku fakalata he 'oku ou 'ilo'i e ongo 'o e 'ikai ha fāmilí, pea 'okú ne 'ai ke makehe ange e ma'u 'o ha fāmilí.

Lili S., 14, 'Ilinois, USA

TO'U TUPÚ

'I HE KONGA KO 'ENÍ

52

- 52 **Ako, Lau, Fakamanatu, Lotu. Toe fakahoko ia.**
Fai 'e Mario Días Alonso

- 54 **Ko Hoku 'Aho Ngäue Lelei Tahá!**
Fai 'e Eletā Joni L. Koch

- 56 **Ngaahi lësoni mei he Fuakava Fo'oú: Ko e Kau 'Apostoló Ko Ha Kau Fakamo'oni 'o Kalaisi—pea Mo Koe Foki!**
Fai 'e Heather White Claridge

- 58 **"Oku Fie Ma'u ke Ke Mavahe Mei He Feitu'ú Ni"**
Fai 'e Sergio Riquelme Segura

- 61 **Pousitā: 'Oku Hoko Fakakongokonga Mai 'a e Tuí**

- 62 **Tohi mei ha Tuonga'ane Anga'ofa**
Fai 'e Merilee S. B. Averett

- 64 **Ko e Lea Faka'osí: Ko e Hā Te Ke 'Ilo 'i he Tohi 'a Molomoná?**
Fai 'e Eletā Gary E. Stevenson

FOTO A CHRISTINA SMITH

AKO, LAU, FAKAMANATU, LOTU. *Toe Fakahoko ia.*

Fai 'e Mario Días Alonso

ISILEI, KUO PAU KE KE SIVI HŪ 'UNIVĒSITI KAE LAVA KE KE TOKI HŪ KI HA 'UNIVĒSITI. NA'Á KU FIE AKO FAKA'ENISINIA 'I HA 'UNIVĒSITI NA'E MAMA'O MEI HE FEITU'U NA'Á KU NOFO AÍ. 'E FU'U MAMAFa 'AUPITO IA, PEAKO 'EKU TAUMU'A KE MA'U E MAAKA MĀ'OLUNGA TAHĀ 'E ALA LAVĀ 'I HE SIVI HŪ KO 'ENÍ KAE LAVA KE MA'U HA'AKU SIKOLASIPKI HE MAAKA MĀ'OLUNGĀ.

NA'Á KU 'ILO'I E FEITU'U MO E ME'A NA'Á KU FIE AKÓ, PEAKA'NA'Á KU 'ILO'I E ME'A KE

U FAI KAE LAVA KE HOKO AI IÁ. NE KAMATA 'EKU TEUTEU KI HE SIVI. NA'Á KU AKO, LAU, MO FAKAMANATU E NAUNAÚ, KA 'I HE NGAABIH SIVI FAKAANGAANGÁ, NE 'IKAI PĒ KE U MA'U E MAAKA NA'Á KU FIE MA'U. NA'Á KU HANGA HAKE KI HE'EKU TAMAI HĒVANÍ 'I HE FA'A LOTU MO KOLE KIATE LA HA POTO LAHI ANGE PEAKE FAKAMAAMA HOKU 'ATAMAÍ KAE LAVA KE U A'USIA 'EKU TAUMU'A. NA'Á KU LOTU FAKA'AHOKI HE ME'A NI 'I HA TA'U KAKATO 'E TAHĀ. NA'Á KU KAU ATU KI HA NGAABIH KALASI TEUTEU MAKEHE 'I HOKU

'APIAKÓ, PEAKA'NA'Á KU KAU KI HA NGAABIH KALASI 'I HA 'APIAKO NA'E FAKATAUMU'A KI HONO TEUTEU'KI HE SIVI.

NA'Á KU TAUHI 'EKU AKO FAKA'AHOKI HE FOLOFOLÁ, PEAKA'E TE'EKI AI KE U NOFO TU'O TAHĀ HA 'AHOKI HE SEMINELÍ. NA'Á KU FAKAKAKATO HOKU NGAABIH FATONGIA LAKANGA TAULA'EIKI FAKA-'ÉLONÉ PEAKE 'IKAI KE U TEITEI AKO 'I HE NGAABIH 'AHOKI SĀPATÉ, 'O TATAU AI PĒ PEKA'E FAINGATA'A FEFÉ E TŪKUNGA NE U 'I AÍ. NA'Á KU 'ILO'I KO E SĀPATÉ KO E 'AHOKI IA 'O'E 'EIKI, PEAKA'NA'Á KU FIE MA'U KE FAKA'APA'APA'I

*Kapau he 'ikai ha sikolasipi,
he 'ikai ke u malava 'o
totongi e ako 'univēsiti.*

ia 'i he founiga na'e ako'i au ki ai 'e he'eku ongomātu'a. Na'a ku 'ilo'i he 'ikai lava ke u to'o meiate au e ngaahi tāpuaki 'a e Tamai Hēvaní ma'akú, tautaufito ki he taimi na'a ku fie ma'u lahi taha ai kinautolú. Ka neongo kotoa ia, ne 'ikai ke u ma'u e maaka na'a ku fie ma'u 'i he'eku sivi fakaangaangá.

Na'a ku lotu mo 'aukai mo hoku fāmilí, pea tāpuaki'i au 'e he'eku tangata-eikí. Na'a ku fakahoko e sivi 'aki e teu-teu fakalaumālie ko ení mo e ngaahi

KO HONO TOKONI'I KOE KE KE LAVAME'A 'I HO'O AKÓ

'Oku 'oatu 'e he Siasí ha ngaahi ma'u'anga tokoni lahi ke tokoni'i koe 'i ho'o feinga akó pe ako hili e ako mā'olungá:

- 'Oku 'atā 'a e Pa'anga Tokoni Fakaako Tu'uma'u 'i ha ngaahi fonua 'e nī'ihi ke tokoni ki hono totongi e ngaahi ako fakataukei ngāué. Te ke lava 'o talanoa ki ho'o pīsopé pe palesiteni faka-koló kau ki ai pe vakai ki he pef.lds.org.
- 'Oku 'oatu 'e he BYU-Pathway Worldwide ha ako mā'olunga ange 'oku ma'ama'a fe'unga 'i he 'inianetí. 'Oku kamata e kau akó 'i he PathwayConnect, ko ha polokalama ta'u taha 'i he 'inianetí 'okú ne tokoni'i e kakaí ke kamata pe foki ki he ako faka'univēsití. Hili 'enau fakakakato e PathwayConnect, 'e lava leva ke ma'u 'e he kau akó ha tohi fakamo'oni ako 'o mateuteu ke ngāue 'i loto 'i ha ta'u 'e taha pea hokohoko atu ke ma'u ha faka'ilonga ako—'o kei fakahoko kotoa ia 'aki ha totongi ma'ama'a. Vakai ki he byupathway.lds.org.
- 'E lava ke lahi ange ho ngaahi faingamālie ke ma'u ha ngāue lelei angé 'i ha'o ako e lea faka-Pilitāniá. Ko e EnglishConnect ko ha polokalama ako lea faka-Pilitāniá ia 'oku 'oatu 'e he Siasí ke tokoni'i e fakafo'iuituú ke tupulaki 'ene mo'ui fakafalala pē kiate iá fakalaumālie mo faka-tu'asinó 'i ha 'atakai 'oku fakatefito 'i he ongoongoleleí. Vakai ki he englishconnect.lds.org.
- Ko e kalasi fakafalala kiate kitá 'a e Siasí ki he akó 'oku ui ko e "Ako Koe'uhí ko ha Ngāue Lelei Ange." Ko ha kalasi uike 'e 12 ia 'oku fakahoko 'i ho siteikí pe vahefonuá. Ma'u e tohi lēsoní 'i he Gospel Library 'i he Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá pe 'i he lds.org/go/71857.

'E TOKONI'I KOE 'E HE AKÓ KE KE NGĀUE TOKONI

"Ko 'eku fale'í . . . ke hokohoko atu ho'o akó, 'i ha feitu'u pē 'okú ke 'i aí, 'o tatau ai pē pe ko e hā 'okú ke manako ki aí mo ho ngaahi faingamālié. Ilo'i e founiga te ke lava ai 'o tokoni lelei taha 'i ho fāmilí mo e sosaietí peá ke mateuteu lelei ki ai."

Palesiteni Russell M. Nelson, "Education: A Religious Responsibility" (Brigham Young University-Idaho devotional, Jan. 26, 2010).

teuteu kehe na'a ku faí. Ne 'ikai ngata pē 'i he'eku ma'u e maaka na'a ku fie ma'u, ka na'a ku fakalaka 'i he'eku tau-mu'a 'o ma'u e taha 'o e ngaahi maaka mā'olunga taha 'e lava ke ma'u 'i he konga ki he fiká. Na'a ku ma'u e ngaahi sikolasipí mo e ngaahi me'a lelei na'a ku fie ma'u, pea na'e lava ke u ako 'i he 'univēsiti na'a ku filí.

Talu mei he'eku kei talavoú, na'a ku ako kapau te u fai e me'a kotoa pē te u lavá mo tomu'a tokanga'i hoku ngaahi

fatongia fakalaumālié, 'e tāpuekina au 'e he Tamai Hēvaní. He 'ikai hoko ma'u pē e me'a kotoa 'o fakataatau ki he'etau 'amanakí, ka 'e tokanga'i kitautolu 'e he 'Otuá. 'Oku ou 'ilo'i ko 'Ene tokoní pē 'e malava ai e me'a kotoa pē. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'u 'i he Vāhenga Kautiní, Silei.

'Eletā Joni L. Koch

'O e Kau
Fitungofulú

Ko Hoku 'Aho

I ho'o ako ke 'ofa mo fakamahu'inga'i e ngāuē, te ke 'ilo'i foki ha tupu'anga lahi 'o e fiefiá.

H he ngaahi ta'u si'i kuo hilí, na'a ku 'i ha fale mamata'anga sipoti 'i he Kolisi Sēsilí 'o e 'Univēsiti Kemipilisí 'i 'Ingilani ki ha fakataha fakata'u 'a e kautaha na'a ku ngāue ki aí. 'I he fakataha'anga ko iá, na'a ku ma'u ai e faingamālie ke ma'u mei he palesiteni fakamāmanilahi 'o e kautahá mo e pule lahi ha fakalāngilangi ke fakafofonga'i 'eku timí 'i he ngāue lelei na'a mau fakahoko he ta'u ko iá.

'I he pasipasi 'a e kau taki 'o e ngaahi kautaha mei he funga 'o e māmaní, 'oku nau fakafofonga'i ha kau ngāue 'e toko 80,000 ke fakamālō'i a e lavame'a 'o 'emau timí, na'a ku fakakaukau, "Oku pau pē ko hoku 'aho ngāue lelei tahá 'ení!" Na'e fakafiefia e ongo 'o e momeniti ko iá.

Vahevahe 'o e Maá

Ka na'e fakafoki 'eku fakakaukaú ki he fuofua 'aho 'o 'eku ngāuē 'i ha meimeい ta'u nai 'e 40 kimu'a. Ne 'i ai ha fale ta'o mā 'a 'eku tangata'eikí pea na'e tufaki e mā ne 'osi ta'o ki ha fanga kí'i māketi iiki 'i homau koló he faka-Tonga 'o Palāsilá. 'I he'eku kei si'i, na'a ku vivili ma'u pē ke 'ave au 'e he'eku tangata'eikí ke ma ngāue. 'I ha 'aho 'e taha ne faifai peá ne talamai 'io!

Na'e tuitui 'e he'eku fine'eikí ha kí'i 'épani hinehina mo ha tatā ta'o mā mo'oku, peá u 'alu leva mo 'eku tangata'eikí ki he fale ta'o maá. Na'a ma fakahoko fakataha hono fio mo teuteu'i e toú, fakafuo e toú ki he ngaahi fo'i

maá pea fa'o e maá ki he 'ovani pilikí. 'I he taimi ne lava ai hono ta'o e maá, na'a ma faka'aonga'i ha pate papa lōloa ke to'o fakaalaala mai e maá. Ne ma tatali 'i ha ngaahi sekoni si'i, peá ma vahevahe ha fo'i mā mei he mā ne kei mafaná. Na'e ifo 'aupito! 'I he'eku fakakaukau ki aí, na'a ku pehē ai ko 'eku tali 'o ha fakalāngilangi 'i Kemipilisí

ko e 'aho fika ua lelei taha ia 'o 'eku ngāuē. Ko e 'aho lelei mo fakafiefia taha 'i he ngāuē na'e hoko ia 'i ha tūkunga fakatōkilalo: ko ha kí'i fale mā ne 'ikai ha taha ai pe ko e tu'u mo pasipasi 'a e ha'ofangá. Ko au pē mo 'eku tangata'eikí. 'I he 'aho ko iá, na'a ne ako'i au ke u 'ofa mo fakamahu'inga'i e ngāuē peá ne tokoni'i au ke u fiefia 'i hano ngaohi 'o ha me'a mei ha me'a pē ne tānaki me 'aki hoku ongo nimá. Na'a ku ako ai 'oku fakatōl'i a e he ngāuē e sinó mo e laumālié fakatou'osi.

Ko ha Tāpuaki 'a e Ngāué

'I he folofola 'a e 'Eikí kia 'Ātama mo 'Iví, "Te ke kai 'a e me'akaí 'i he kakava 'o ho matá" (Sēnesi 3:19), ne hangē na'a Ne valoki'i kinauá. Ko hono mo'oní, na'a Ne foaki ange kiate kinaua e faingamālie ke na a'usia e ongo fakafiefia mo kakato

Te u manatu'i ma'u pē 'a e 'épani hinehina mo e tatā na'e ngaohi 'e he'eku fine'eikí ma'akú mo e mā na'a ku ngaohi fakataha mo 'eku tangata'eikí.

Ngāue Lelei Tahá!

ko ia 'o e mo'ui
fakafalala pē kiate
kitá, 'o hono ma'u
'ena ngaahi
fiema'ú.

'Oku 'i ai hatau
tokolahi 'oku tau
vakai ki he ngāué ko e
founga pē
ia 'e taha ke tokonaki
fakatu'asino ai ma'a-
tautolu mo hotau ngaahi
familí pe mahalo ko ha
founga ke ma'u ai ha tu'unga
fakasōsiale pe ko ha ngāue 'oku
ngali mā'olunga 'ete fanongo ki
aí. Ka ko e me'a 'oku mātu'aki mahu-
'ingá, ko e finangalo 'a e 'Otuá ke tau
ngāue ke ma'u ha ongo mālohi 'o e
a'usiá 'i he'etau fakakakato e ngaahi
ngāué, fa'u ha me'a fo'ou, mohu founga
mo fakalakalaka 'i he me'a kuo 'osi
ma'aú, mo tānaki atu ki he mahu'inga 'o
e māmani 'oku tau nofo aí.

'I he tafa'aki fakalaumālié, 'oku
kau ma'u pē 'i he mo'ui 'oku uho 'i he
ongoongoleleí 'a e ngāué. Na'e pehē 'e
'Eletā D. Toti Kulisitofasoni 'o e Kōlomu
'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu
Mā Uá, "'Oku fonu e mo'ui fakatapuí he
ngāué, hokohoko ngāué, pea taimi 'e
ni'ihi 'oku fakama'ulalo'i mo 'ikai faka-
hounga'i, ka 'oku fakatupulaki, maau,
tokoni, hiki hake, tokanga'i, pea holi ki
ha me'a mā'olunga ange 'a e ngāué."¹

'I ho'o kei si'i, mahalo ne fehu'i atu,
'Ko e hā te ke fie fakahoko 'i ho'o fu'u

lahí?" 'I ho ngaahi ta'u hongofulu tupú, mahalo na'e
fetongi e fehu'i ki he, "Ko e hā ho'o me'a 'e ako 'i he
'univēsití?"

Loto-Māfaná, Ngeia, mo e Taumu'a

Tatau ai pē pe ko e hā e ngāue 'okú ke faka-
kaukau ke fakahokó, tatau ai pē pe ko e hā ha
fa'ahinga ngāue'anga te ke iku ki ai, fekumi
ke fakahoko ho'o ngāué 'i he loto-māfaná,
ngeia, mo e taumu'a. 'Oku totonu ke ke
ngāue mālohi mo feinga ma'u pē ke
a'usia e ngaahi ola lelei tahá. 'E lava ke
tokoni atu e 'ulungaanga ko 'eni ki
he ngāué ke ke hoko ai 'o malu
fakatu'asino, fakaeloto, mo

fakalaumālie. Ko e faingamālie ke ngāué ko ha
tāpuaki mei he 'Eikí. 'I ho'o aka ke fakahounga'i
mo 'ofa 'i he ngāué, te ke 'ilo'i ha fiefia mo ha
taumu'a 'oku ha'u mei he mo'ui fakafalala pē
kiate kitá.

'Oku ou kei lava pē 'o fanongo ki he pasipasi
mo e ngaahi lea fakalotolahi mei he ha'ofanga
'i he 'Univēsiti Kemipilisí, ka ko e me'a mahu-
'inga ange kiate aú 'a e manatu ki hoku 'aho
'i he fale ta'o maá mo 'eku tangata'eikí mo e
nanamu 'o e ngaahi fo'i mā ko iá 'i hono to'o
mai mei he 'ōvaní. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. D. Todd Christofferson, "Fakakauauloto ki ha Mo'ui
kuo Fakatapu," *Liahona*, Nōvema 2010, 17.

Ko e Kau 'Aposetoló Ko Ha Kau Fakamo'oni 'o Kalaisi—pea
mo Koe Foki!

Fai 'e Heather White Claridge
Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Fakakaukau pē
'okú ke ma'u
me'atokoni
ho'atā mo ha
kaungāme'a 'i he
'apiakó. 'Oku 'ama-
naki ke fakaava
'e he kaungāme'a
ha pā lole mo e
lue mai 'a ha taha
'o tukuaki'i ia na'á
ne kaiha'asi e lolé
pea fekau mai ke
"fakafoki" ange
ia. Na'á ke 'i ai mo
ho kaungāme'a 'i
he'ene fakatau iá,
pea neongo ho'o
manavasi'i, ka 'okú
ke talaange ki he
tokotaha tukuaki'i
'oku 'ikai ko ha
taha kaiha'a ho
kaungāme'a.

Founga ke Hoko ai ko ha
Fakamo'oni 'o Sīsū Kalaisí

- Ma'u ha "holi ke tui" (Alamā 32:27).⁴
- Ako fekau'aki mo e Fakamo'uí 'i he folofolá.
- Lotua mo kole ki he Laumālie Mā'oni'oní ke fakapapau'i mai ko Kalaisí ho Fakamo'uí.
- Ako e Fuakava Fo'oú mo faka'ilonga'i e ngaahi taimi ne hoko ai e kau 'Apostoló ko ha kau fakamo'oni.

Kau Fakamo'oni Makehe

Ko e tu'u ma'u peheni koe'uhí ko e mo'oni'e lava ke ui ia ko e "hoko ko ha fakamo'oni." I he sīpinga fakatātaá, te ke hoko ko ha fakamo'oni ki he 'ulungaanga lelei 'o ho kaungāme'a. Kuo ui 'e he 'Otuá ha kau palōfita mo e kau 'apostololo ke nau hoko ko ha kau fakamo'oni makehe ki Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí, 'o hangē pē ko ho'o lava 'o hoko ko ha fakamo'oni ki ho kaungāme'a. Ko e kau 'apostololó 'oku "fekau'i kinautolu mo ha mafai mo e ngaahi fatongia pau"¹ ke akonaki, fakamo'oni, mo ngāue ko ha "kau fakamo'oni makehe ki he huafa 'o Kalaisí 'i he māmaní kotoa" (Tokāteline moe Ngaahi Fuakava 107:23).

Ne 'ikai fuoloa mei he toetu'u 'a Kalaisí, ne ui e kau 'Apostololó ke hoko ko 'Ene kau fakamo'oni (vakai, Ngāue 1:8). I ho'o ako 'a e tohi Ngāue 'i he Fuakava Fo'oú, te ke lava 'o lau ha ngaahi fakatāta láhi 'o hono fakamo'oni'i 'e he kau 'Apostololó ko Sīsū Kalaisí 'a e 'Alo 'o e 'Otuá (vakai, Ngāue 2:36; 5:27–32; 10:36–44). 'Oku kei hokohoko atu e kau 'Apostololó he 'ahó ni 'i he uiui'i ko 'ení ko ha kau fakamo'oni makehe—fakafanongo pē kiate kinautolu 'i he konifelenisi lahí pea te ke vakai ai ki he'enau fakamo'oni kia Kalaisí.

'Oku Fakamo'oni e Laumālie Mā'oni'oní kia Kalaisí

Na'e feohi ha kau 'Apostololo 'e ni'ihi 'i he Fuakava Fo'oú mo Kalaisí 'i He'ene 'i he māmaní mo mamata ki He'ene hā'ele hake ki he langí (vakai, Ngāue 1:9–11), pea mahalo kuo mamata e kau 'Apostololo 'o e kuongá ni kia Kalaisí,² ka 'oku 'ikai ko e

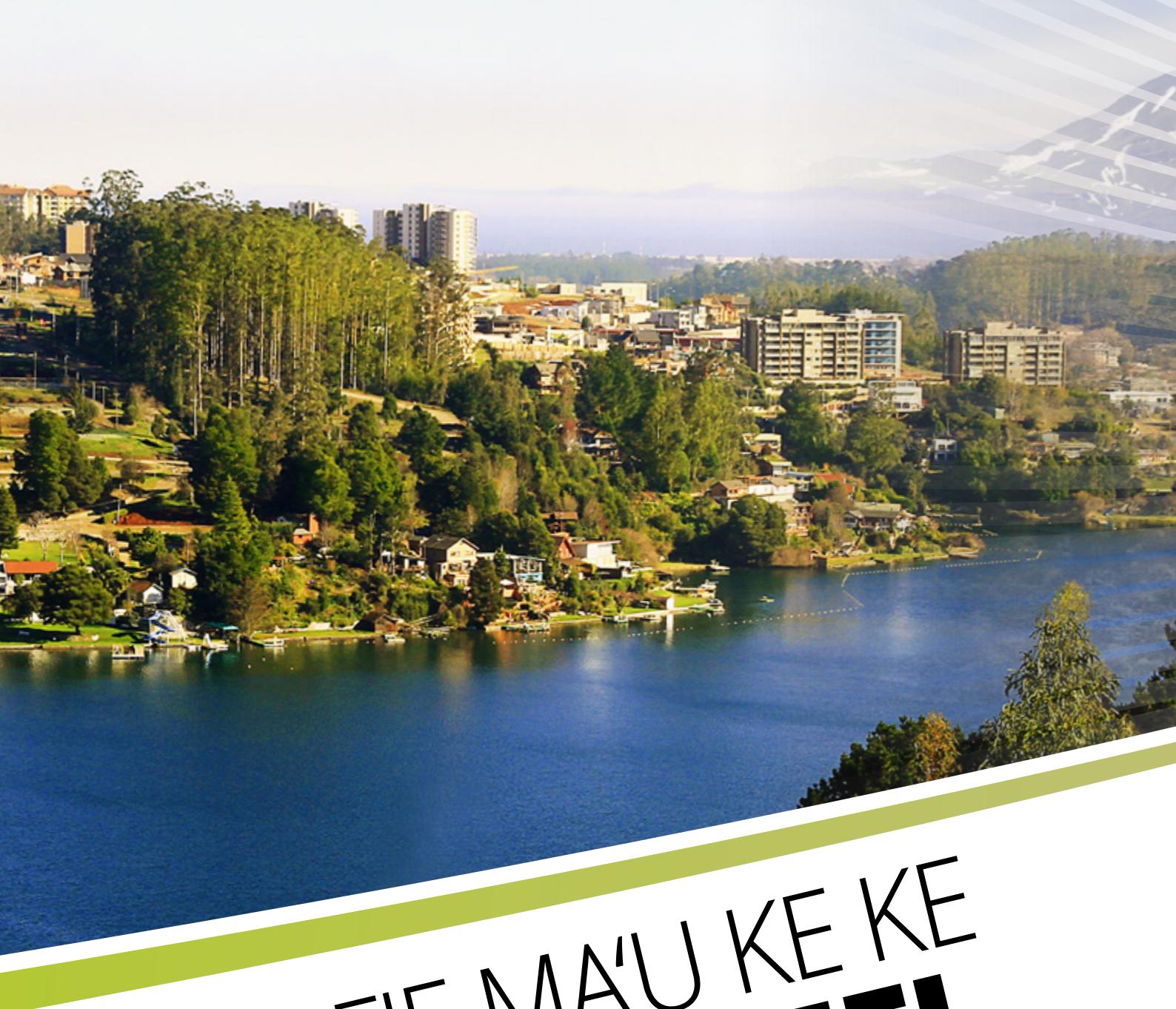
mamata kia Sīsū 'i he kakanó 'a e me'a 'okú ne ngaohi ha taha ke hoko ko ha fakamo'oni kiate lá. Na'e pehē 'e Palesi-teni Siosefa Filitingi Sāmita (1876–1972), "[Ko e Laumālie Mā'oni'oní] pē 'a e founga 'e lava ke 'ilo'i mo'oni ai 'e ha taha ko Sīsū 'a e Kalaisí. pea 'oku mo'oni 'ene ongo-ongoleleí."³ 'Oku 'uhinga 'eni, neongo ne mamata ha kau 'Apostololo kia Kalaisí, ka 'oku nau 'ilo'i ko la 'a e Fakamo'uí koe'uhí he na'e fakahā ange ia 'e he Laumālie Mā'oni'oní.

Te Ke Lava 'o Hoko ko ha Fakamo'oni

Ko e me'a fakafo angé ko hono talal'ofa atu kiate koe foki te ke lava 'o 'ilo'i ko Sīsū Kalaisí ho Fakamo'uí 'o fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oní (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:13). 'Oku 'ikai ko ha me'a ia ke 'ilo'i pē 'e he kau 'Apostololó! Neongo 'oku 'ikai ui koe ko ha fakamo'oni makehe 'o Kalaisí, ka te ke lava 'o fekumi ki ha fakamo'oni 'o Kalaisí pea hoko ko 'Ene fakamo'oni ki he kakai 'i ho'o mo'uí. Te ke lava 'o muimui ki he fekau 'a e Fakamo'uí kia Pitá: "Pea 'o ka ke ka toe liliu, ke ke tokoni [ki ho kāingá]" (Luke 22:32). ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Gordon B. Hinckley, "Special Witnesses for Christ," *Ensign*, May 1984, 50.
2. Vakai, Boyd K. Packer, "Ko e Fakamo'oni," *Liahona*, Mē 2014, 97; vakai foki, Lorenzo Snow, "Ko ha 'A'ahi mei he Fakamo'uí," *Liahona*, Septemba 2015, 80.
3. Joseph Fielding Smith, *Answers to Gospel Questions*, comp. Joseph Fielding Smith Jr., 5 vols. (1957–66), 3:31.
4. Vakai foki, Jeffrey R. Holland, "'Eiki, 'Oku Ou Tui," *Liahona*, Mē 2013, 93–95.

"OKU FIE MA'U KE KE
MAVAHE MEI
HE FEITU'Ú NI"

Neongo 'eku ngaahi manavasi'i kau ki he'emaу hiki ki he fakatokelau 'o Sileí mo hoku fāmilí, ne hoko e toafá ko homau fonua 'o e tala'ofá.

Fai 'e Sergio Riquelme Segura

I he'eku lau 'i he Tohi 'a Molomoná kau ki hono poupou'i ma'u pē 'e Nifai 'ene tamai mata me'a-hā-mái, na'a ku aofangatuku ai mahalo ko e to'u tupu kotoa 'i he Siasi' 'oku nau mei hangē pē ko Nifai. Ka 'i he fakakaukau hoku fāmilí 'oku mo Lemuelá. Ne 'ikai ke u fie mavahe mei homau 'apí. Hangē ko Nifai, na'e "fanau'i au 'i he ongo mātu'a lelei" (1 Nifai 1:1). Na'a na kau fakatou'osi ki he Siasi' 'i he'ena kei ta'u hongofulu tupú, pea na'e tatali 'eku fine'eiki 'i he ongo mātu'a lelei" (1 Nifai 'ene ngāue fakafafekaú. Na'a na hoko ko ha ongo mēmipa mālohi mo ngāue mālohi 'o e Siasi.

"I he'eku kei 'i he ako mā'olungá, na'e tuai e nga'unu 'a e 'ekonō-mālohi mo ngāue, pea ne faingata'a ke ma'u ha ngāue 'eku tangata'eiki. Ne faifai peá ne fekumi ki ha ngāue 'i tu'a 'i he koló.

Kalamá, 'i he vahefonua kotoa e he'ene kumi ngāué ki he kolo ko sinia langa fale ia, pea na'a ne ma'u ha ngāue lelei ai. Ka na'a ne tokoa taha pē pea mama'o fau. Ne mau toki mamata pē kiate ia 'i ha'ané lava 'o totongi e pasi houa 'e 32 ke ne ha'u ai ki 'apí.

Neongo 'eku ngaahi manavasi'i kau ki he'emaу hiki ki he fakatokelau 'o Sileí mo hoku fāmilí, ne hoko e toafá ko homau fonua 'o e tala'ofá.

'Oku Fie Ma'u ke tau Fakataha mo 'Etau Tangata'eiki

Ne 'ikai faingata'a ki hoku tehiná ke hiki. Pea ko hoku tuofefine lahí, 'a ia na'e 'i he 'univēsiti, na'a ne tā ha sīpinga lelei kiate au. Na'a ne pehē, "Te u feilaulau'i 'eku akó. 'Oku fie ma'u ke tau fakataha mo 'etau tangata'eiki."

Ne poupou'i 'e he taha kotoa e fili ke hikí tuku kehe pē au. Na'a ku fie fakataha foki mo 'eku tangata'eiki, ka na'a ku fakafepaki'i hono fakahoko 'o ha ngaahi liliú mo e ngaahi feilaulau fakatā-tahá. Ne u ma'u ha ngaahi kaungāme'a, ne u 'ilo hoku 'ātakaí, na'a ku fiefia 'i he'eku tō'onga mo'u, pea na'a ku fie 'alu 'o 'univēsiti 'i Konisepisioni. Na'a ku fai e me'a kotoa pē ne u ala lavá ke fakaloto'i 'eku fine'eiki 'oku 'ikai tototonu ke mau 'alu.

Ne faifai peá ne pehē mai, "Foha, 'oku tokoa taha pē ho'o tangata'eiki. 'Okú ne fie ma'u ke tau fakataha mo ia. 'Oku ou faka'amu ange na'e mahino kiate koe, ka 'okú ke fu'u tokanga taha pē kiate koe." Na'a ne fakapapau'i mai kiate au, "Te tau ma'u ha ngaahi faingamālie ai."

'Oku feohi 'a Sesiō mo hono ngaahi kaungāme'a i he 'inisititiutí.

Naá ku 'ilo'i i hoku lotó ko 'ene mo'oni—neongo na'e te'eki ai fakaloto'i eku fakakaukau. Ne 'ikai ha'aku fakamo'oni mālohi he taimi ko iá, ka na'a ku fakakaukau ke u lotu pe 'oku totolu nai ke u'alu mo hoku fāmilí. Ne ha'u ha tali mahino kiate au: "Oku fie ma'u ke ke mavahé mei he fetu'u ni." Naá ku lotomamahi, ka na'a ku talaange ki he'eku ongomātu'a te u'alu.

Ko e Fē'a e 'Ulu 'Akaú?

Ko Konisepcioní ko ha feitu'u lanu mata pea 'ulu 'akau'ia. 'Oku tō mai ki ai ha 'uha 'inisi 'e 50 (127 cm) he ta'u. Ko 'Anitofakasitā, 'a e kolo ofi ki Kalama na'a mau hiki ki aí, 'oku tō mai pē ha 'inisi 'e 0.1 (0.25 cm) he ta'u.

Ko e me'a faka'ohovale taha kiate au fekau'aki mo e hiki ko e fononga ki aí. 'I he'emau fononga pasi fakatokelaú, na'e fakamahi e mamata ki he liliu mei he lanu matá ki he lanu melomeló. Naá ku fifili, "Ko e fē'a e 'ulu 'akaú? Ko e fē'a e fanga pulu 'i he tafā'aki tuku'utá?" Ko e me'a pē na'a ku sio ki aí ko e kelekele, makamaka, mo e ngaahi mo'unga.

Ne 'osi mahino ko e tafā'aki fakatokelau 'o Sileí ko e toafa, ko e au e ongo na'e ma'u 'e Leimana mo Lemuelua 'i he taimi mai kiate ai 'e he fāmilí 'o Lihai e fonua 'o honau tofí'a pea nau 'alu atu ki he maomaonganooá.

Ne lahi ha ngaahi me'a na'a ku manavasi'i ki ai 'i he'emau tū'uta ki 'Anitofasitaá. Ko e hā nai 'e hoko kapau he 'ikai ma'u ha'aku

ngaahi kaungāme'a? Ko e hā nai 'e hoko kapau he 'ikai ke u lata 'i he feitu'u? Ko e hā nai 'e hoko kapau he 'ikai hoko 'eku ngaahi faka'ānaua ki he kaha'ú?

Ko hono faka'osí, ne 'ikai totolu ke hoha'a. Ne mo'oni pē 'eku fine'eiki kau ki he ngaahi faingamālie ne fakatatali mai kiate kimautolú—tautautefito ki he ngaahi faingamālie fakalaumālié.

Kimu'a pea mau hiki, ne 'ikai ke mahu'inga e ongoongolelé'i kiate au. Ne kimui atu 'a e 'Eiki ia. Ka 'i 'Anitofasitaá, ne ha'u ha kakai ki he'eku mo'ui 'o nau tokoni'i au ke u mamata ki he faka-'ofo'ofa 'o e ongoongolelé'i. Naá ku ma'u ha tokoni mei ha kau taki lakanga fakataula'eiki makehe. Ne ma'u hoku ngaahi kaungāme'a 'oku nau kei hoko ko ha makakoloa kiate au. Kuo liliu faka-'aufuli 'eku mo'ui fakalaumālié.

'Oku ou hounga'ia 'i he'eku fanongo ki he'eku fine'eiki. 'Oku ou hounga'ia 'i hono tali 'e he 'Eiki 'eku lotú. 'Oku ou hounga'ia 'i he'eku ma'u e loto-to'a ke hiki fakatokelau mo hoku fāmilí.

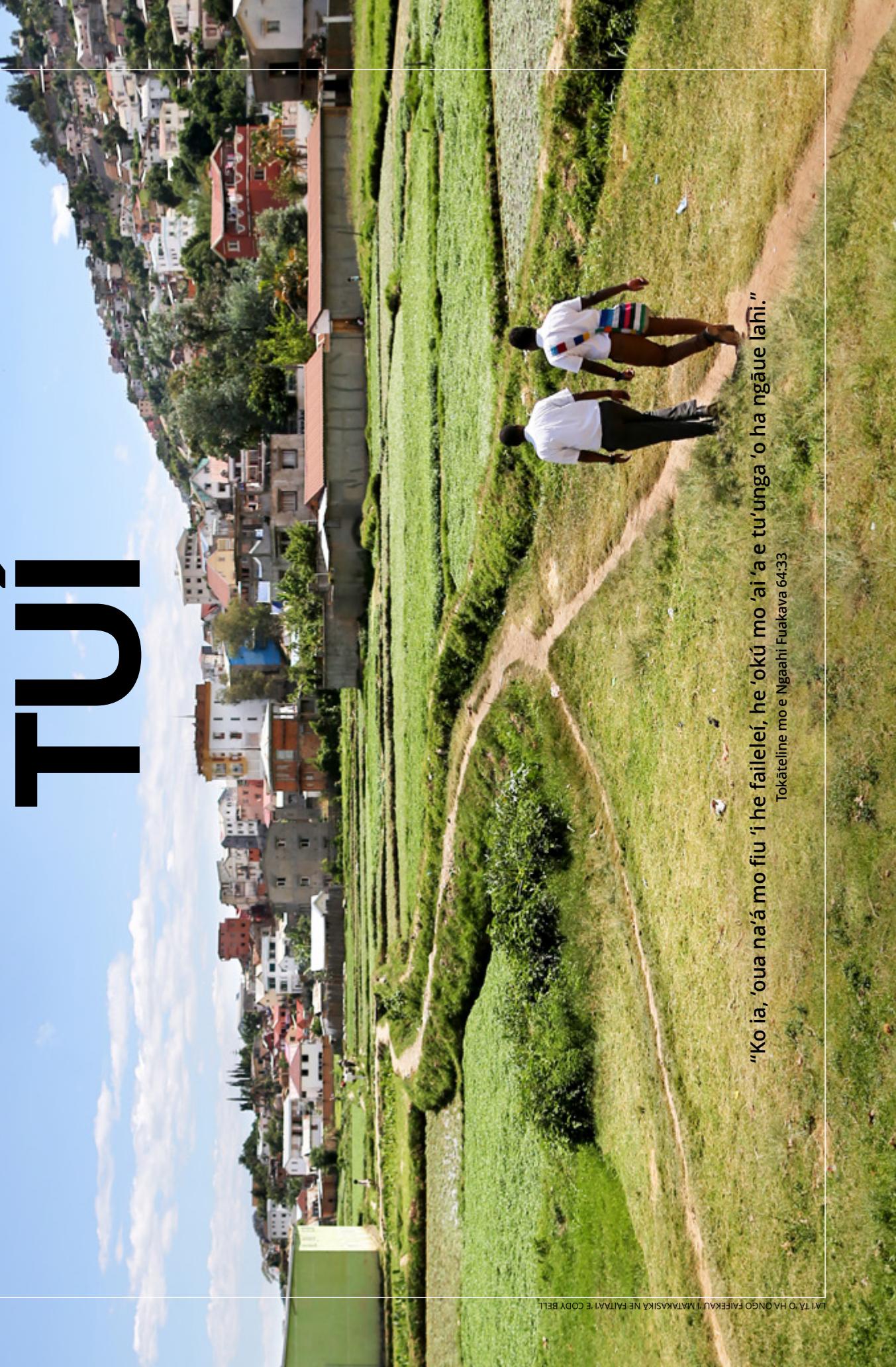
Ko e toafa ko 'ení'a e feitu'u na'a ku fakahoko ai ha ngaahi liliu na'a ne tokoni'i au ke u hoko ki he tu'unga 'oku ou 'i ai he 'aho ní. Ko e feitu'u 'ení na'a ku tukupā ai ke tali kakato e ongoongolelé'i, ngāue fakafafeikau, malí 'i he tempipalé, mo fakatapui 'eku mo'ui ki he 'Eiki. Ko e feitu'u 'ení na'a ku fakapapau'i ai 'oku 'ikai ke u toe fie hoko 'o hangē ko Leimana mo Lemuelá.

Kiate au mo hoku fāmilí, ne hoko e maomaonganooá ko homau fonua 'o e tala'ofá. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'u 'i 'Anitofakasitā, Silei.

'OKU HOKO FAKAKONGOKONGA MAI 'A E

TUÍ

"Ko ia, 'oua na'á mo fiu 'i he faileleí, he 'okú mo 'ai 'a e tu'unga 'o ha ngāue lahi."

Tokateline mo e Ngahaí Fuakava 64:33

Dear Merilee ELDER GARY STEVE

Well you have got the big bif
you, I guess when you get T
already be past. I can't be
16 years old. It seems I
years ago when you us
red cowboy hat + pray
only 35 or so, but

Stay sweet + pure

one know that the ch

you. If

can you
actions speak louder than words
+ you do fit your name
of Humor: HAPPY

Love ya
Always

Gary

Two colors

TOH

mei ha Tuonga'ane Anga'ofo

*Ne 'ikai ma'u 'e hoku tuonga'ané hoku
fai'aho ta'u 16 he na'a ne kei ngāue
fakafaifekau. Ka ko e akonaki na'a ne
'omi kiate aú ne hoko ia ko ha me'a'ofo
te u mata'ikoloa 'aki 'o ta'engata.*

Fai 'e Merilee S. B. Averett

fakatatau ki hono talanoa ange kia Richard M. Romney

Hongofulu mā ono! Ko ha taimi fakaifo ia 'o e mo'u! Na'a ku fakakaukau, "Oku 'ikai totonu ke foua toko taha 'eni 'e ha taha."

Ne anga'ofo 'eku ongomātu'a fakapotopotó pea na'a na 'omi ma'u pē ha ngaahi talatalaifale lelei. Ne toki mali pē hoku tokoua lahí peá ne hiki atu mei he vahefonuá. Ne mo'ua pē hoku kī'i tuonga'ané 'i he'ene ngaahi hoha'a ta'u 11. Na'a ku ma'u ha ngaahi kaungāme'a lelei, pea na'a ku 'ilo'i e mātu'aki tokanga mai 'eku kau taki faka-Siasí kiate aú.

Ka ne hoku hoku tuonga'ané ko Keulí, ko hoku falala-'angá ia. Na'a ku manumanumelie'a ai 'i he me'a kotoa pē he'eku kei ta'u hongofulu tupú. "Ko e taimi kotoa pē 'oku ou talanoa ai kiate iá, 'oku mahino ange e me'a kotoa," ko 'eku pehē loto pē ia kiate aú. "Oku ou faka'amu na'a ne 'i hení he taimí ni."

Ka na'e 'ikai. Na'a ne mama'o fau 'i Siapani, 'o ngāue fakafaifekau taimi kakato.

Neongo 'eku manatu 'ofa kia Keulí, na'e fakafiefia hoku fai'ahó. Na'e ngaahi 'e he'eku fine'eikí e me'atokoni pongipongi fai'aho angamahení, pea na'a ku ma'u ha ngaahi me'a'ofo kimu'a peá u 'alu ki he akó. 'I he efiafi ko iá, ne fononga atu homau fāmilí 'o ma'u me'atokoni efiafi ko ha pisa pea faka'osi 'aki ha keke fai'aho.

Ne lava pē ke u fakakaukau loto atu ki he teití, faka-'ulí, mo e ngaahi me'a fakafiefia kehe te u lava 'o fai ko ha taha ta'u 16.

Ka neongo iá, ko e me'a'ofo lelei taha na'a ku ma'u he 'aho ko iá ko ha tohi 'i he meilí. Ne 'ikai ngalo 'ia Keuli hoku 'aho mātu'aki makehé! Ne hoku 'eni kimu'a 'i he taimi 'o e īmeilí, pea na'e 'omi e tohí 'i ha taimi lōloa mei Siapani ki he Tele'a Kesí, 'i 'lutā, USA. Ne fakaifo kiate au 'a e a'u mai 'a e tohí 'i hoku 'aho fā'ele'i! Na'e tohi fakamata'itohi e tohí, pea ne 'ai ke hangē ne 'i ai hoku tuonga'ané 'i he'eku lau iá:

"Alā si'i Melelī:

"Oku 'amanaki ke hoku mai ho 'aho fā'ele'i, 'ikai ko ia? Mahalo te ke ma'u 'e koe e tohi ko 'ení kuo 'osi hoku ia. 'Oku 'ikai ke u tui ki ai—"okú ke ta'u 16. Ko e ngaahi ta'u si'i pē kimu'a atú na'a ke fa'a [tui ai ho kī'i tatā kaupoe kulokulá].

"Angalelei mo angama'a, pea tuku ma'u pē ke 'ilo'i 'e he taha kotoa 'okú ke mahu'inga'ia 'i he Siasí. Kapau te ke fai ia, he 'ikai pē ke ke teitei 'i ha tūkunga 'e fie ma'u ai ke ke fai ha fili 'o fakamafasia'i koe 'e he ngaahi mālohi fakakaume'a. Hangē ko 'ení: 'I he 'apiako mā'olungá, ne 'ilo'i 'e he taha kotoa na'e 'ikai ke u fie inu pe ifi, ne te'eki ai pē, pea na'e 'ikai pē ke fakaafe'i au ia ki ha paati ne hoku ai e ngaahi me'a ko iá. Ne 'ilo'i 'e hoku kaungāme'a ne 'ikai ke u fai pehē. . . .

"Kapau te ke tuku ke 'ilo'i 'e he kakaí ho'o ngaahi tu'unga mo'u, 'e omi kiate koe ha kakai 'oku nau mo'u 'aki ho'o ngaahi tu'unga mo'u. 'Oku 'ikai ko 'eku 'uhingá ke ke *tala* ia ki he taha kotoa, ka 'oku le'o lahi e ngaahi ngāue. 'Okú ke ma'u ha laumālie lelei, pea 'okú ke ngali pē mo ho hingoá. 'Okú ke poto he fakakatá. 'Ofa ke ke ma'u ha 'Aho Fā'ele'i Ta'u 16' Fiefia!" Na'e laine'i kulokula 'a e sētesi faka'osí. He 'ikai ha toe me'a'ofo fai'aho lelei ange! Na'a ku toutou lau ia kae 'oua kuó ne foki mai mei Siapani peá ma toe lava 'o femātaaki mo talanoa.

Kuo lau ta'u 'eni talu mei he'eku ma'u e tohi ko iá, ka 'oku ou kei tauhi pē ia. Kuo liliu ha ngaahi me'a lahi talu mei ai, kae 'ikai liliu 'eku 'ofa 'i hoku tuonga'ané. 'I he 'aho ní 'oku ou poupou'i ia 'o 'ikai ngata pē ko hoku tuonga'ané mo e kaungāme'a, ka ko 'Eletā Keuli E. Siti-venisoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Ko e akonaki 'okú ne 'omí ko ha fakamo'oni makehe 'o Kalaisi ki he funga 'o e māmaní ko ha mālohi makehe ia 'i he'eku mo'u, 'o hangē pē ko e tohi na'a ne 'omi kiate au 'i hoku fai'aho ta'u 16. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'u 'i 'lutā, USA.

Ko e Hā Te Ke 'Ilo 'i he Tohi 'a Molomoná?

Fai 'e 'Eletā Gary E. Stevenson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo
'e Toko Hongofulu Mā Uá

Oku ou sioloto atu ki ha'amou kumi ha taimi mo ha feitu'u lōngonoa ke lau ai e Tohi 'a Molomoná, 'oku ou sioloto atu ki ha'o ma'u e ngaahi talí, ongo'i hano tataki koe, pe ma'u ha'o fakamo'oni pē 'a'au ki he Tohi 'a Molomoná pea mo Sīsū Kalaisi.

Te ke lau e tohi pelepelengesí ni pea te ke fetaulaki ai mo ho Fakamo'ui 'ofeiná, 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi, 'i he meimeい peesi kotoa pē. 'Oku fakafuofua 'oku meimeい faka'aonga'i Hono huafá 'i he 'avalisi ko e veesi 'e 1.7 kotoa pē.¹ Na'a mo Kalaisi tonu ē na'a Ne fakamo'oni'i 'a hono mo'oni 'i he ngaahi 'aho faka'osí ni He'ene folofolá, "Pea hangē 'oku mo'ui 'a homou 'Eikí mo homou 'Otuá 'oku mo'oni ia" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 17:6).

'Oku ou fakafeta'i ko e fakaafe pea mo e tala'ofa na'e fai 'e he 'Eikí 'i he palōfita ko Molonáí ki he taha kotoa pē 'o kimoutolu—pea ki he taha kotoa 'okú ne lau e Tohi 'a Molomoná. 'Oku ou faka'osi 'aki 'a e fakaafé ni mo e tala'ofa pea tānaki atu mo 'eku fakamo'oni: "Pea 'i ho'omou ma'u 'a e ngaahi me'a ni [a e Tohi 'a Molomoná], 'oku ou fie na'ina'i kiate kimoutolu ke mou kole ki he 'Otuá, ko e Tamai Ta'engatá, 'i he huafa 'o Kalaisi, pe 'oku 'ikai ke mo'oni 'a e ngaahi me'a ni; pea kapau te mou kole 'i he loto-fakamātoato, mo e loto-mo'oni, 'o ma'u 'a e tui kia Kalaisi, te ne fakahā 'a hono mo'oni kiate kimoutolu, 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni" (Molonai10:4; vakai foki, veesi 3, 5).

'E hanga 'e he ngaahi mo'oni te ke ma'u 'i he Tohi 'a Molomoná 'o langaki hake mo ue'i fakalaumālie koe. Te nau fakamālohaia ho'o tuí, fakafonu ho'o mo'ui 'aki ha maama pea mo teuteu'i koe ki ha kaha'u he 'ikai fa'a malava ke mahino kiate koe.

Te ke 'ilo'i 'i he tohí, 'a e 'ofa ta'efakangatangata mo e 'alo'ofa ta'emafakamatala'i 'a e 'Otuá. 'I ho'o feinga ke muimui ki he ngaahi akonaki 'o e tohí, 'e lahi ange ho'o fiefiá, tupulaki ho'o mahinó pea 'e 'oatu ai mo e ngaahi tali 'okú ke fekumi ki ai ki he ngaahi faingata'a 'o e mo'ui fakamatelié. 'I ho'o tafoki ki he tohí, ko ho'o tafoki ia ki he 'Eikí. ■

Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2016.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Susan Easton Black, *Finding Christ through the Book of Mormon* (1987), 16–18.

'I ai hano
foha 'e toko fā.

Fā'ele'i he 'aho
6 'Aokosi 1955 i
Cache Valley,
'Iutā.

Nofo i 'Eisia 'o laka
hake 'i he ta'u e hiva
'o 'ene mo'ui.

Elder

'I he'ene kei talavoú,
na'a ne fa'a 'alu mo 'ene
tangata'eiki 'o 'a'ahi ki he
kau uitou
'i he uötí.

Ui ko ha
'Apostolo i
Okatopa
2015.

'Okú ne
lau hono
uaifi
ko e "huelo 'o e
la'a 'i he'eku
mo'ui."

Mali mo
Lesa Siini Hikili
'i 'Epeleli 'o e 1979 i he Temipale
'Aitahō Folo i 'Aitahoó.

Pehē ko hono
ui ki he
Kōlomu
'o e Toko Hongofulu
Mā Uá "ko ha a'usia
faka'ohovale."

Ma'u hono
faka'ilonga ako BA i he
pule i 'o e ngaahi
pisinisi
mei he 'Univēsiti 'o e
Siteiti 'lutaá.

Kamata 'i mo ha taha

ha kautaha fa'u me'angāue 'a ia ne hoko
ai ko e palesiteni mo e 'ōfisa pule lahi ki
hono fakalelé 'o a'u ki he 2008.

Ui ia ke ngāue 'i he
Misiona
Fukuoka
Japan
ko ha faifekau
kei talavou.

'I he'ene kei ta'u 11, na'e
fakahao fi ia 'e
he 'ene tangata 'eiki
mei ha'ane mei faka'aaki ta'e'ilo ha
ngata huhu kona.

Manako ki he
sikií, fakaheheke
he sinoú, mo e
kaka mo'ungá.

Ngāue ko e palesiteni 'o e
Misiona Nakoia
Siapaní
mei he 2004 ki he 2007.

KAKAI LALAHÌ KEI TALAVOÚ

NA'Á KE FOKI NAI KI
'API 'OKU TE'EKI KE 'OSI
HO'O TAIMI NGĀUE
FAKAFAFEKAÚ?

*Tatau ai pē pe ko e hā e 'uhingá, te
ke lava 'o hokohoko atu ke fiefia he
ngaahi tāpuaki 'o e ongoongoleleí.*

42

TO'U TUPÚ

TE KE LAVA
'O HOKO KO HA
FAKAMO'ONI 'O
SÍSÜ KALAISI.

56

FAKHĀ
FAKATĀUTAHĀ

MUIMUI 'I HE
SÍPINGA 'A NÍFAÍ

58

KO HONO AKO'I
E FĀNAÚ

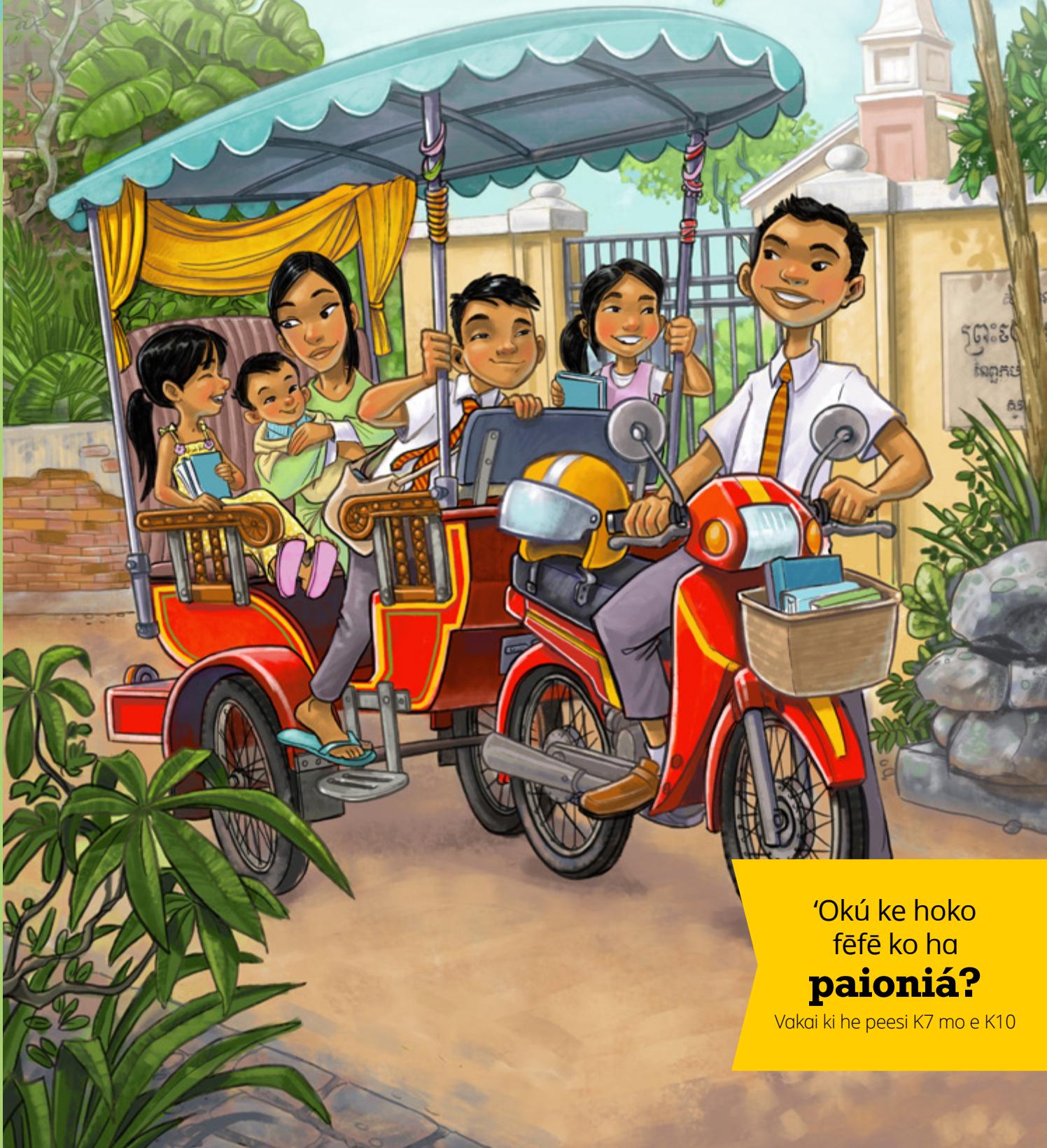
KO HONO 'UHINGA
'O E HOKO KO
HA KALISITIANÉ

K12

SIASI 'O
SÍSÜ KALAISI
'O E KAU MĀONI'ONI
'I HE NGAahi 'AHO
KIMUI NI

Ko e Kaume'á

'Okú ke hoko
fēfē ko ha
paioniá?

Vakai ki he peesi K7 mo e K10

Fai 'e
Dallin H. Oaks

Tokoni 'Uluaki 'i he
Kau Palesitenisí
'Uluaki

Ko Hono Vahevahe 'o e Ongoongoleleí

Na'e fekau 'e he Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí 'Ene kau
ákongá ke nau vahevahe eongoongoleleí mo e taha
kotoa pē 'i he māmaní. Na'á Ne pehē,

**"Mou 'alu ki māmani kotoa pē, 'o
malanga 'aki 'a e ongoongoleleí ki
he kakai fulipē"** (Ma'ake 16:15).

'Oku tau fie ma'u e mēmipa kotoa
'o e Siasí ke tokoni 'i hono 'ave 'o e
ongoongoleleí ki he māmaní kotoa.

Ko ha ngaahi founa 'eni te ke lava
ai 'o tokoni:

- ① **'Ofa** 'i he taha kotoa pē 'o hangē
ko hao kāingá, 'o hangē ko ia na'e
ako'i 'e Sīsuú.
- ② **Tauhi e ngaahi fekaú** ke ke lava
'o hoko ko ha tokotaha tā sīpinga
lelei.
- ③ **Lotua** ke 'ilo'i ko hai 'oku mateu-
teu ke ako fekau'aki mo e ongo-
ongoleleí mo e founa te ke lava
ai 'o vahevahe ia mo kinautolú.
- ④ **Tokoni'i e ni'ihi kehé** ke nau
ako lahi ange fekau'aki mo Sīsū
Kalaisi.

'Oku 'uhinga e ngāue fakafaifekaú
ke ma'u ha 'ulungaanga 'o e 'ofa mo
tokoni'i e ni'ihi kehé. 'Oku tatau ai pē
pe 'e tali fefé 'e he tokotaha kehé, ka
ko ha faifekau lavame'a koe kapau te ke
vahevahe eongoongoleleí 'i he 'ofa! ●

*To'o mei he "Ko Hono Vahevahe 'o e Ongoongolelei Kuo
Toe Fakafoki Mai," Liahona, Tisema 2016, 57–60.*

Vahevahe 'i he 'Ofa

Te ke fakaha'a'i fēfē nai ho'o 'ofá he 'ahó ni?
Fakatauhoa 'a e fakatātā takitaha mo e fika mei
he pōpoaki 'a Palesiteni 'Oakesí.

Ko e Lotu mo **FILIPÉ**

Fai 'e Shirley Espada-Richey

(Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni)

"Lotu ma'u pē" (*Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:38*).

Ko e fuofua taimi 'eni 'o Siosefa 'i he 'api 'o Filipé. Na'á na fiefia 'i he'ena fo'u ha vaka vavā mei he pepa fefeká. Ne na toe valivali ia 'aki ha lanu maama hangē ha ulo 'o ha afī. I he taimi ne ui mai ai e fine'eiki 'a Filipé ke na 'alu ange ki he ma'u me'atokoni efiafí, ne muimui atu 'a Siosefa 'ia Filipe ki he peitó.

Ne pehē ange 'e he tangata'eiki 'a Filipé, "Te u fai e kelesí."

Ko e 'uhinga ia ki he hā? Ko e fifili ia 'a Siosefá. Na'á ne siofi 'a Filipe mo hono fāmili 'i he'enau ala ki honau la'é, ki honau fatafatá, ki he to'ohemá pea ki he to'omata'ú. Ne te'eiki sio 'a Siosefa 'i ha taha kuó ne fai pehē kimu'a.

Ne mafao atu e nima 'o Filipé. Na'e vakavakai holo 'a Siosefa 'o ne sio 'oku piki nima e toenga 'o e fāmili 'o Filipé mo punou honau 'ulú. *'Oku nau teuteu nai ke lotu? Ko e 'uhinga nai ia 'o e pehē ke "kelesí"?* ko e fifili ia 'a Siosefá.

Ne 'ikai loto 'a Siosefa ke ne fakalotomamahi'i 'a Filipe, ko ia ai na'á ne puke e nima 'o Filipé. Ne puke atu 'e he tangata'eiki 'a Filipé e nima 'e taha 'o Siosefá pea kamata ke ne lotu.

"E 'Eiki, tāpuaki'i kinautolu . . ."

Kimu'a pea nau tangutu ki laló, ne toe ala e fāmili 'o Filipé ki honau la'é mo e fatafatá 'o hangē ko ia na'a nau fai kimu'a.

'I he a'u 'a Siosefa ki 'apí, ne fehu'i ange 'e he Fine'eiki pe na'e fēfē hono 'ahó.

"Na'á ke ongo'i fiefia?" Ko e fehu'i ange ia 'a e fine'eiki.

"Io," ko e tali le'o si'i ia 'a Siosefá. Na'á ne a'usia ha taimi fakafiefia. Ne fakalata e vaka vavaá, pea na'e ifo e hemipéká. Ka na'á ne hoha'a ki ha me'a.

Na'e toe siofi fakapapau'i ia 'e he'ene fine'eiki. "Oku hangē 'oku 'ikai ke sai ho le'ó. 'Oku 'i ai ha me'a 'oku hoko?"

"Ko e . . ."

Ne lahi ha ngaahi fehu'i 'a Siosefa! Na'á ne toutou fakakaukau pē ki he lotu ko iá. Ko e hā ne kehekehe ai ia mei he founiga na'á ne lotu ai mo hono fāmili?

Na'á ne fehu'i ange, "Fine'eiki, na'e founiga fēfē ho'o lotú kimu'a peá ke kau ki he Siasí?" Na'e talaange 'e Siosefa kiate ia fekau'aki mo e lotu 'a e fāmili 'o Filipé.

Na'e 'uhinga ki
he hā 'o e pehē
ke "kelesí"?

"Oku hangē ko ha kau Katolika kinautolú, 'o hangē ko ia na'á ku 'i aí" ko 'ene Fine'eikí ange ia. "Na'a nau tā e faka'ilonga 'o e kolosí 'aki honau nimá. 'Okú ke sio ki he'ene hangē ha kolosí? Ko ha fakamanatu ia na'e pekia 'a Sisū ma'atautolu.

Ne malimali 'a Siosefa. "A ia 'oku tui mo Filipe kia Sisū?"

Ne pehē ange e Fine'eikí, "Oku tonu ia. 'Okú ke manatu'i e me'a na'e lea 'aki 'e he tangata'eiki 'a Filipé 'i he lotú?"

Ne pau ke toe ki'i fakakaukau 'a Siosefa ki ai. "Na'á ne fakamálō ki he 'Otuá ko e ngaahi me'aoaki kuó Ne foaki mai ma'atautolú . . . pea na'á ne lau kau kia Kalaisi!"

"Sio ki ai?" Ko e lea atu ia 'a e Fine'eikí mo 'ene malimalí. "Oku 'ikai ke tau fu'u faikehekehe. 'Oku ou fiefia 'i ho'o lava 'o lotu mo e fāmili 'o Filipé."

Hili ha ngaahi 'aho si'i mei ai, ne ha'u 'a Filipe ke na va'inga. Na'á na va'inga 'i tu'a pea ui kinaua 'e he Tangata'eikí ki he ma'u me'atokoni efiafí. Ne lea e kete 'o Siosefá 'i he'ena lele ki he peitó.

Na'e pehē ange 'a Siosefa, "Oku ou fu'u fiekaia 'aupito!"

"Mo au pē," ko Filipe ange ia.

Ne tangutu hifo e taha kotoa 'i honau tangutu'anga he tēpilé. Ne tangutu 'a Filipe 'i he tafa'aki 'o Siosefá. Ne fai 'e Filipe e faka'ilonga 'o e kolosí pea ala atu ki he nima 'o Siosefá.

Na'e talaange 'e Siosefa, "Ko e founiga 'eni 'oku mau lotu ai 'i homau falé. 'Oku mau kūnima, kuikui homau matá, punou homau 'ulú, pea lotu."

"Ko ia pē?"

"Ko ia pē."

"Faingofua," ko Filipe ange ia.

Ne kuikui e mata 'o Siosefá mo malimali. Na'á ne fiefia 'i he'ene lava 'o lotu mo hono kaungāme'a. ●

'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'u 'i Kalefonia, USA.

'Oku 'i ai hoku kaungāme'a he akó 'oku nau Katolika mo Mosilemi, pea 'oku mau kaungāme'a lelei kotoa he ko e founiga ia 'oku finangalo 'a Sisū ke tau fakahaa'i ki he ni'ihi kehé.

'Elisapeti A., ta'u 8, Mitileni Hihifo, 'Ingilani

Fonu 'i he Ngaahi Ngāue Lelei

Ko ha kau fafine 'eni 'e toko tolu mei he Fuakava Fo'oú na'a nau tokoni'i e kakaí. Lau e me'a na'a nau faí; pea fakatauhua ia ki he fakatātaá. Ko e hā te ke lava 'o fai ke tokoni ki ha taha he 'ahó ni?

Ko e ngāue ma'u'anga mo'ui 'a **Pisilá** ko hono fa'u 'o e tēnití mo hono husepānití. Na'a ne ako'i e ongoongoleí mo hono husepānití. Mahalo kuó na fakahoko 'ena ngaahi fakata'anga faka-Siasi 'i hona 'apí. (Vakai, Ngāue 18:26.)

Na'e fakatau 'e **Litia** e fakalanu lanu vāleti. Na'a ne ongo'i e Laumālié peá ne fakakaukau ke papitaiso. Na'a ne 'oatu ki he kau ākongá ha feitu'u ke nau nofo ai 'i hono 'apí lolotonga 'enau fonongá. (Vakai, Ngāue 16:14-15.)

Na'e foaki 'a **Tapaita** ki he masivá mo tuitui e vala mo e 'ū kote ki he kau paeá. Hili 'ene mālōloó, ne fokotu'u ia 'e Pita mei he maté. (Vakai, Ngāue 9:36, 39-40.)

'Oku poupou'i 'e he peesi ko 'eni 'a e peesi 108 'o e Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au—Ma'a e Fakafo'ituituú mo e Ngaahi Fāmili.

Ke Hoko ko ha Paioniá!

Loto mālohi

F

Fakalea mo fakatu'ungafasi 'e Ruth Muir Gardner
Fokotu'utu'u 'e Vanja Y. Watkins

The musical score consists of five staves of music. The first staff starts in F major and transitions to C7, then F major again. The second staff starts in C7 and transitions to F major. The third staff starts in F major and transitions to Gm. The fourth staff starts in Gm and transitions to C7. The fifth staff starts in C7 and ends with a repeat sign followed by 1. F and 2. F endings.

Lyrics:

1. I - ka - i ke fi - e
(2. 'O) - ku fie - ma - 'u ke

ma - 'u ke te - ke sali - ote Pe
to - 'a Mo tui ke iku - na, Ngā

lue 'o la - u ma - i - le Ke
ue - 'aki ho i - ví ko - to - a Ho

ho - ko koe paio - nia.
ko koe pai - o 2. 'O nia.

Mālō e Lelei mei Kemipoutia!

**Mālō e lelei, ko
Paulo au. Pea
ko Mākō 'eni.**

'Okú ma 'a'ahi ki
Kemipoutia. Ko e me'a
'eni kuó ma 'ilo'í!

Ko **Kemipoutiá**
ko ha fonua ia 'i he
Tonga-hihifo 'o 'Esiá.
'Oku fakafuofua ki ha
kakai 'e 15 miliona
'oku nofo aí, mo ha
kau mēmipa 'e toko
14,000 'o e Siasí.

Ko ha Tohi 'a Molomona
faka-Kemipoutia 'eni. Ko e
lea faka-Kemipoutiá 'oku
ui ko e Khmer (kuh-MY).
'Oku mata'itohi 'e 74 'enau
'alafapeti—ko e lahi taha ia
'i he 'alafapeti he māmaní!

'Oku fakafe'iloaki e
kāngalotu 'o e Siasi
ko 'ení 'i he founga
tukufakaholo faka-
Kemipoutiá, 'oku ui
ko e sampeah. Ko e
māolunga ange ho
nimá, ko e lahi ange
ia 'o e faka'apa'apa
'okú ke fakahā'í.

Nā'e fanonganongo 'e Palesiteni Nalesoni he ta'u kuo 'osí 'e langa e fuofua tempiale 'o Kemipoutiá 'i Fenomi Peni, 'a e kolomu'á! E tokoni e tempipalé ke sila'i fakataha ki he ta'engatá e ngaahi fāmili hangē ko 'ení.

'Oku tokolahí ha fānau Palaimeli 'i Kemipoutia ko kinautolu pē 'a e kau Kalisitiane 'i honau 'apiakó.

'Oku hoko 'ení he ko e tokolahí taha 'o e kakai 'i Kemipoutiá 'oku nau kau ki ha tui fakalotu 'oku ui ko e lotu faka-Putá. 'Oku ako'i kinautolu 'e he'enua tui fakalotú ke nau faitotonu, fa'a fakamelino, mo fakapotopoto. Ko ha maka fakamanatu Puta 'iloa 'eni 'i Kemipoutia 'oku 'a'ahi ki ai e kakai mei he funga 'o e māmaní kotoa.

'Oku faka'aonga'i lahi 'i he me'akai faka-Kemipoutiá 'a e prahok, ko ha kilimi ika 'oku mahi mo kona. Nā'e ngaahi 'e he kāingalotu 'o e Siasí ha fu'u kulo supo lahi ke kai fakataha 'i he senitā fakasiteikí 'i he vaha'ataimi 'o e ngaahi sēsini konifelenisi lahí.

Fakamālō atu
'i ho'o fie mamata'i 'a
Kemipoutia mo kimauá.
Tau toki sio!

Fe'i loaki mo e ni'ihi hotau ngaahi kaungāme'a mei Kemipoutiá!

'Oku ou ongo'i fiefia 'i he'eku talangofua ki he 'Otuá.

**Sineti B., ta'u 6,
Kamipongi Tomi,
Kemipoutia**

Hili hono ako'i au 'e he ongo faifekaú 'i apí, nā'ku papitaiso pea 'oku ou fiefia 'aupito!

**Sina B., ta'u 8,
Kamipongi Tomi,
Kemipoutia**

**'Okú ke ha'u mei
Kemipoutia? Fai tohi mai
kiate kimaua! 'Okú ma loto
ke fanongo meiate koe.**

Paionia ko Malá

Fai 'e Jessica Larsen

(Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni)

'Okatopa 2018, Panomi Peni, Kemipoutia

Ne fakama'u 'e Mala hono pivá pea sio atu ki he sio'atá. Ne ngali fakaoli ke tui e vala lotú he 'aho Tokonakí, ka ko ha Tokonaki makehe 'eni. Ko e konifelenisi lahí!

“Okú ke fiefia nai ke kau atu ki he fakataha lahi 'a e kakai fefiné?” Ko e fehu'i ange ia 'a Maki (Fine'eiki). Na'a ne helu fakalelei mo vave e 'ulu 'o Malá. “Oku ou fie feinga ke fanongo ki he lahi taha te u lavá.”

“Io! “Ofa pē ke nau fai ha ngaahi talanoa paionia!” Ko e me'a ia ne sa'i ia taha ai 'a Malá.

Na'e talaange 'e Maki, “Mahalo pē te nau fai pehē. ‘Okú ke ‘ilo'i nai ko ha paionia ho'o tangata'eik?”

Na'e puputu'u 'a Mala. Kuo te'eki ke toho he'ene tamaí ha saliote toho tangata.

Na'a ne fehu'i ange, “Oku anga fefé 'ene hoko ko ha paioniá?”

Na'e kamo 'a Maki ki he matapásio'ata, he ve'e vai-tafé. “Na'a ne taumāta'u 'i hē 'o fetaulaki ai mo e ongo faifekaú. Na'e talaange 'e Makí, ko ia 'a e fuofua tokataha 'i hono fāmilí ke papitaisó,” ko e talaange ia 'e Maki. “Okú ne hoko leva ai ko ha paionia! Ta ò á 'o kumi ho'o kui fefiné.”

Na'e talitali mai 'a Yiay (Kui Fefiné) kiate kinaua 'i he loki taupotu ki mu'á. Na'e nofo fakataha 'a e fāmili

‘o Malá mo 'ene ongo kuí. Na'e tokoni 'a Yiay ke tokanga'i 'a Mala 'i he tuku 'a e akó he kei ngāue 'ene ongomātú'a. Na'e tu'u 'a Yiay he tafa'aki 'o e paikí, ko ha paikí 'oku 'i ai hono mīsini ke 'ave holo kinautolu 'i he loto koló.

“Ko e ta'u pē 'eni 'e 25 'o e 'i Kemipoutia 'a e Siasí,” ko e fakamatala ia 'a Maki kia Mala 'i he'ene fakaava e matapaá mo teke atu e paikí ki he halá. “A ia ko e kau paionia kotoa kitautolu. Mo koe pē!”

“Oku anga fefé 'eku hoko ko ha paioniá?” Ko e fifili ia 'a Mala 'i he'ene heka ki he paikí. Na'e faka'ulí 'a Maki 'i he paikí, pea heka 'a Yiay 'i mui kae 'i loto 'a Mala. Na'e piki ma'u 'a Mala 'i he'enu afeafe holo he hala femo'uekiná.

‘I he'enu fakalaka he falekaí, na'a nau nāmu'i e tií. ‘Oku inu tī e meimeい taha kotoa hení. Ka na'e 'ikai pehē 'a Mala. ‘Okú ne muimui ki he Lea 'o e Potó. Na'e malimali 'a Mala. Ko ha founiga ia 'e taha na'a ne hoko ai ko ha paioniá!

‘I he afe 'a e paikí 'i ha tulikí, ne sio atu 'a Mala ki ha wat, ko ha temipale faka-Puta. Ne mā'olunga e 'ato kulo-kula mu'atōtaó 'i he ngaahi fale kehé. Na'e tele pokoi'i 'e he kau tauhi 'o e falé (monks) honau 'ulú pea nau tangutu teunga lanu moli 'o ako 'i he 'ata'ataá.

Na'e 'ilo'i 'e Mala ko e tokolahi taha 'o e kakai 'i Kemipoutiá na'a nau lotu faka-Puta. Na'e 'ikai ke nau tui kia Sisú Kalaisi. Ka na'e tui 'a Mala. Na'e fakakaukau 'a Mala, "Ko e founiga ia 'e taha 'oku ou hoko ai ko ha paioniá." Pea 'i he 'aho ní, te ne fanongo ai ki he palōfitá!

'I he afe atu 'a e paikí ki he tau'anga me'alelé, ne sio atu 'a Mala ki he a'u mai ha kakai fefine tokolahi. Ne lue mai ha ni'ihi pe heka paiki mai. Ne a'u mai ha ni'ihi 'i he *tuk tuks*, ko ha ki'i saliote 'oku taulani'i 'e ha paiki. Ne tui kofu pe piva lanu taha e tokolahi 'o e kakai fefiné, 'o hangē ko Malá. Pea ko e ni'ihi na'a nau tui *sampsots*, ko ha 'ū piva lōloa na'e ngaohi mei ha ngaohi filo fakalanulanu.

Ne tangutu hifo 'a Mala, Maki mo Yiaty 'i he falelotú mo e kakai fefine kehé. Kuo 'osi fakahoko e konifelenisí ia 'i ha uike 'e taha kimu'a 'i Sóleki Siti, 'Iutā, 'i 'Amelika. Ka ko 'eni 'e lava ke mamata e kakai 'i Kemipoutiá ki hono fakamafola ia 'i he Khmer (lea faka-Kemipoutiá). Na'e lea faka-Pilitánia mo faka-Kemipoutia 'a Mala 'i 'api, pea na'a ne ako foki e lea faka-Falaniseé 'i he akó. Ka ko e tokolahi taha 'o e kau Kemipoutiá 'oku nau lea faka-Kemipoutia pē.

Na'e 'ikai ke talanoa e tokotaha ne fuofua leá ki ha kau paioniá. Ka na'e fai 'e he tokotaha lea fika uá ha talanoa kau ki he'ene lue 'i ha hala kelekele tahake mo

pelepela 'i he'ene foki ki 'api mei he akó. Na'e ui ia ko e "hala 'o e tamaiki tangatá," pea na'a ne fa'a to'o hono suú pea lue la'i va'e pē. Na'a ne fie fakahoko ha ngaahi me'a faingata'a kae lava ke ne hoko ko ha paionia! Na'e malimali 'a Mala 'i he'ene fakakaukau ki he ngaahi founiga na'a ne hoko ai ko ha paioniá.

Ko e tokotaha ne lea tukú ko e palōfitá. Na'a ne tu'u hangatonu. Ne fakafanongo lelei 'aupito 'a Mala. Na'a ne pehē, "Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou lau e Tohi 'a Molomoná ke 'osi mei he taimí ni ki he faka'osinga 'o e ta'ú. "E fakaava mai e ngaahi langí kiate kimoutolu. 'E tāpuekina kimoutolu 'e he 'Eikí."

Ne 'ilo'i 'e Mala he 'ikai faingofua ke lau kotoa e Tohi 'a Molomoná. Na'a ne vakai atu ki he kakai fefine na'a nau feohí. Kuo nau fili kotoa ke muimui kia Sisú Kalaisi. Kuo nau ha'u kotoa he poó ni ke fanongo ki he palōfitá. Te ne muimui ki he palōfitá, 'o hangē ko ia na'a nau faí. Te ne hoko ko ha paioniá! ●

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'ú 'i Tekisisi, USA.

'I he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 'o e 2018, na'e fanonganongo foki 'e Palesiteni Lásolo M. Nalesoni 'e langa ha temipale 'i Kemipoutia.

Ko e Kalisitiane au!

Fai 'e Marissa Widdison

Ngaahi Makasini 'o e Siasí

'I hono papitaiso mo
hilifakinima aú, na'á ku
to'o kiate au 'a e huafa
'o Kalaisí.
'Oku 'uhinga ia 'oku ou
fili ke muimui kiate la mo
feinga ke fai e me'a 'oku
totonú.

Ko e Kalisitiane au! 'Oku ou lau faka'aho e folofolá,
'o ako ki He'ene mo'uí,
ki He'ene ngaahi maná, ki He'ene ngaahi akonakí, ki He'ene
feilaulau ta'engatá.

Ko e Kalisitiane au! 'Oku ou fie ma'u ke 'ilo'i 'e he māmaní
na'e pekia 'a Sīsū ma'anautolu.
Koe'uhí na'á ne foaki 'Ene mo'uí ma'atautolú,
te tau toe mo'uí kotoa pē!

Ko e Kalisitiane au! 'Oku ou tui ko Kalaisi
'a e 'Alo Tofu Pē Taha 'o e 'Otuá—
Ko e Pilinisi 'o e Melinó, Tauhi Sipi Leleí,
Mā 'o e Mo'uí, ko e Tokotaha Mā'oni'oní.

Ko e Kalisitiane au! 'I he mamahi hoku
laumālié koe'uhí ko e angahalá mo e
ngaahi hoha'a 'o e māmaní,
'Oku tafoki hoku lotó kia Sīsū pea 'oku
ou 'ilo'i te Ne 'i ai.

Ko e Kalisitiane au! 'Oku ou faka'aonga'i
'a ia 'oku ou ma'u ke tokoni'i hoku ngaahi
kaungāme'a faingata'a'ia.
'Oku ou feinga ke fai 'a ia ne mei fai 'e
Kalaisi; 'oku ou muimui kiate la.

Ko e Kalisitiane au! 'Oku
ou manatu'i 'a Kalaisi 'i he
founga na'a Ne kole
mai ke tau to'o e
sākalamēnití:
'Oku ou to'o e sākalamēnití
he uike takitaha mo
palōmesi ke faitotonu.

Ko e Kalisitiane au! 'Oku ou anga-
tonu, 'o a'u pē ki he'eku toko tahá.
'Oku ou faitotonu, to'a, mo angama'a.
Te ke lava 'o falala mai kiate au.

Ko e Kalisitiane au! 'Oku ou fakamolemole'i
kinautolu kotoa 'oku nau fili ke fai 'a
ia 'oku halá.
'Oku ou tali lelei e melinó mo e kaungāme'a
mo tokoni'i e kakaí ke nau feohi.

Ko e Kalisitiane au! 'Oku
ou 'ofa kia Sīsū Kalaisi
'aki hoku lotó kotoa.
'Oku mo'oni ia!
Ko koe 'eni—kātaki
'o vahevahe e 'uhinga
'o ho'o hoko ko e
Kalisitiané! ●

NA'A KE 'ILO'I KOĀ?

Na'e fuofua
faka'aonga'i 'a e
hingoa "kau Kalisitiané"
'i he Fuakava Fo'oú ke
fakamatala'i e kakai
'i he kolo ko 'Anitioké
na'e muimui kia Sīsū.
Te ke lava 'o lau kau
kiate kinautolu 'i he
Ngāue 11:26.

“Te Ke Fie Ha‘u ki Hoku Papitaisó?”

Na‘e fie kaila ‘aki ia
‘e ‘Ōliva mei he ‘ato
‘o e ngaahi falé ke
fanongo ki ai ‘a
‘Ingilani kotoa!

Fai ‘e Rebecca Hogg
mo Eric B. Murdock

(Makatu‘unga ‘i ha talanoa mo‘oni)

*“Oua na‘a manuki‘i ho‘o kei si‘i e ha
taha; ka ke ‘i he kakai tuī ko e faka‘ilonga”
(1 Timote 4:12).*

Ne ‘ikai fa‘a tatali ‘a ‘Ōliva ke ‘osi e uiké. Ko e uike hokó ‘a e ‘aho lahi kuó ne tatali ki ai talu mei he‘ene ta‘u faá. ‘E papitaiso ai ia.

Na‘e fiefia ‘aupto ‘a ‘Ōliva ‘i hono papitaisó peá ne fie ma‘u ke kaikaila ‘aki ia mei he ‘ato ‘o e ngaahi falé ke fanongo ki ai ‘a ‘Ingilani kotoa! Ne ‘ikai ke ne fa‘a tatali ke talaange ki hono kaungāme‘a ko Tilení ‘i he ‘apiakó.

“Oku ‘ikai ke u tui ki ai. Kuo *faifai* pea mei hoko hoku ‘aho papitaisó,” ko e lea ia ‘a ‘Ōlivá. “E faka‘ofo-‘ofa ia!”

“Na‘á ku pehē ‘e au ko e fanga ki‘i pēpeé pē ‘oku papitaisó.” Na‘e hangē na‘e puputu‘ú ‘a Tilení.

Ne talaange ‘e ‘Ōliva, “Kuo pau ke ta‘u valu pe lahi ange e fānaú kae toki papitaiso kinautolu ‘i he

Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Ko hoku Siasí ia."

"Tōatu," ko Tileni ange ia.

Ne fakafokifā pē hono ma'u 'e 'Oliva ha fo'i fakakau-kau. "Te ke fie ha'u ki hoku papitaisó?"

"Io," ko Tileni ange ia. "Ka 'oku fie ma'u ke u 'uluaki kole ki he'eku ongomātu'a."

"Sai ia!"

Na'e fiefia 'a 'Oliva he mahalo 'e ha'u 'a Tileni ki hono papitaisó. Na'a ne toe ma'u ha fakakaukau 'e taha. "Oku 'ikai ke u fie ma'u ke ha'u pē ha kaungāme'a 'e toko *taha* ki hoku papitaisó. 'Oku ou fie fakaafe'i e kakai tokolahi taha te u ala lavá!" Ne fakavavevave atu 'a 'Oliva ki honau 'apí pea talaange ki he'ene Fine'eikí 'oku 'i ai ha'ane palani.

I he Sāpate 'aukai kimu'a pea papitaiso iá, ne kamata 'e 'Oliva 'ene palaní. Na'a ne vahevahe 'ene fakamo'oní mei he tu'unga malangá; pea na'a ne pehē, "Oku papitaiso au 'i he Tokonaki kaha'u, pea 'oku ou fie ma'u ke ha'u e taha kotoa! Kātaki mu'a, te mou lava 'o fakaafe'i mai ha taha pē 'okú ke 'ilo'i 'oku 'ikai ko ha mēmipa pe 'oku 'ikai ha'u ki he lotú, ki hoku papitaisó?" Na'a ne ongo'i hangē ko ha faifekau iá. Na'a ne sa'iia 'aupito 'i he ongo ko iá.

I he uike hono hokó, ne fakaafe'i 'e 'Oliva e ngaahi kaungāme'a, kau mēmipa 'o e fāmilí, mo e kau faiakó ki hono papitaisó.

Na'a ne talaange kiate kinautolu, "Te u fiefia lahi kapau te mou ha'u!"

'I he ofi mai 'a e 'aho Tokonakí, ne kamata ke fifili 'a 'Oliva pe ko e toko fiha nai 'e ha'u. 'E fefé nai kapau te nau fu'u femo'uekina kotoa pe 'ikai ke nau fie ha'u?

Na'a ne fai ha ki'i lotu nounou ke ha'u pē ha ni'ihi tokosi'i meiate kinautolu na'a ne fakaafe'i. Pea 'ikai leva ke ne toe hoha'a pe ko hai 'e ha'u. Na'a ne 'ilo kuó ne fai ha me'a lelei 'i hono fakaafe'i pē kinautolú. 'Ikai ngata aí, ko e me'a mahu'inga taha 'i he 'aho ko iá, ko hono papitaisó ia.

'I he'ene a'u ki he 'apisiasí 'i hono 'aho papitaisó, ne 'ikai ke mei tui 'a 'Oliva ki he me'a ne mamata ki aí. Ne 'i ai ha tokolahi hono ngaahi kaungāme'a ke pou-pou'i ia. Na'a ne vakai atu foki ki ha falukunga kakai ne 'ikai ke maheni mo ia. Na'a ne ta'ata'alo atu kia Tileni 'i he'ene hū mai mo 'ene ongomātu'a.

I he hokosia e taimi ke papitaiso aí, ne hifo 'a 'Oliva ki he vai māmāfaná. Ne puke 'e he'ene tangata'eikí hono nimá, 'o hangē ko 'ena fakaangaangá. Na'a ne fai leva e ki'i lotu nounou 'o e papitaisó pea tuku hifo 'a 'Oliva ki he loto vaí. Tuaiekemo, kuo toe tu'u hake 'a 'Oliva—kuo pīponu ka na'a ne malimali. Na'a ne 'ilo'i na'a ne muimui ki he tā sīpinga 'a Sisuú.

Hili e fetongi 'a 'Olivá ki hono vala mātu'u, na'e fakama'u ia ko ha mēmipa 'o e Siasi 'e he'ene tangata'eikí mo ha kau tangata toko si'i kehe pea foaki ange ha tāpuaki makehe, 'a ia na'a nau fakaafe'i ia ai ke ne ma'u e Laumālie Mā'oni'oni. Hili iá, ne kole 'e 'Oliva pe 'e lava ke vahevahe 'ene fakamo'oní.

"Mālō 'aupito ho'omou ha'u ke poupou'i au he 'aho makehe ko 'ení. 'Oku ou fiefia lahi 'aupito ai," ko 'Oliva ia. "'Oku ou hounga'ia 'i hono papitaiso aú, pea 'oku ou tui ko e Siasi 'eni 'o Kalaisi 'i he māmaní."

Hili iá, ne omi e kakaí 'o talamonū ange kia 'Oliva.

"Mālō mu'a hono fakaafe'i aú!" Ko Tileni ange ia. "Na'a ku ongo'i loto māfana."

"Ne anga'ofa e taha kotoa!" Ko e talaange ia 'e he fine-eiki 'a Tileni. "Na'a mau ongo'i ne talitali lelei kinautolu."

I he pō ko iá, ne tangutu hifo e Tangata'eikí 'i he ve'e mohenga 'o 'Olivá. "He toki 'aho faka'ofo'ofa mo'oni!" Ko e Tangata'eikí ange ia.

Ne kamokamo pē 'a 'Oliva. "'Oku ou fiefia 'i he'eku kau fakataha mo hoku kaungāme'a." ●

'Oku nofo 'a e ongo fa'u tohí 'i Keni, Ingilani, mo Iutā, USA.

'A'ahi 'a 'Eletā Kulisitofasoni ki Filipainí

Na'e 'a'ahi 'a 'Eletā D. Toti Kulisitofasoni mo Sisitā Kefi Kulisitofasoni ki he kāingalotu 'o e Siasí 'i Filipainí. Ko ha fonua ia 'oku lahi hake he 7,000 hono 'otu motú. Pea 'oku tokolahi hake 'i he 770,000 'a e kau mēmipa 'o e Siasí!

'Oku tokolahi ha kāingalotu 'o e Siasí mei Filipainí—tautautefito ki he kau finemuí—'oku nau ngāue fakafaifekau. Na'e pehē 'e 'Eletā Kulisitofasoni 'oku 'iloa kinautolu 'i he'enua poto hono ako e ngaahi lea fakafonuá.

**Na'e ako'i
'e 'Eletā
Kulisitofasoni
'o pehē:**

Anga'ofa mo tokanga'i e ni'ihi kehé. 'Oku ui 'eni ko e ngāue fakaetauhí. Mo'ui 'aki e ongoongoleléi—kotoa! Vahevahe e ongoongoleléi mo e ni'ihi kehé.

"Ko e fanga
ki'i me'a īkí 'oku nau
fakahoko e liliu lahi
'i he mo'ui 'a e ni'ihi
fakafo'ituituí mo e
ngaahi fāmilí."

Kumi Ia!

'Oku sai'ia 'a Malia mo Taniela mei he 'Otu Filipainí 'i he tokoni ki he'ena *lola* (kui fefine). Na'a na taufetongi 'i hono teke e salio teketeké 'i he páká lolotonga 'ene fakamatala ange fekau'aki mo e faifekau na'a ne papitaiso iá. Sio pe te ke lava 'o kumi ha me'a 'e 9 'e lava ke faka'aonga'i 'e Malia mo Taniela 'i ha'ana ngāue fakafaifekau ha 'aho.

tohi himi

hēkesi

sū lelei

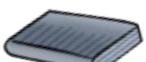
polosi fufulu nifo

ngaahi folofolá

peni

tohinoá

ipu

sū lelei

Fakahā pea Tala

'Alisipeta K., ta'u 7, Vahefonua Siliní, Lepupelika Sekí

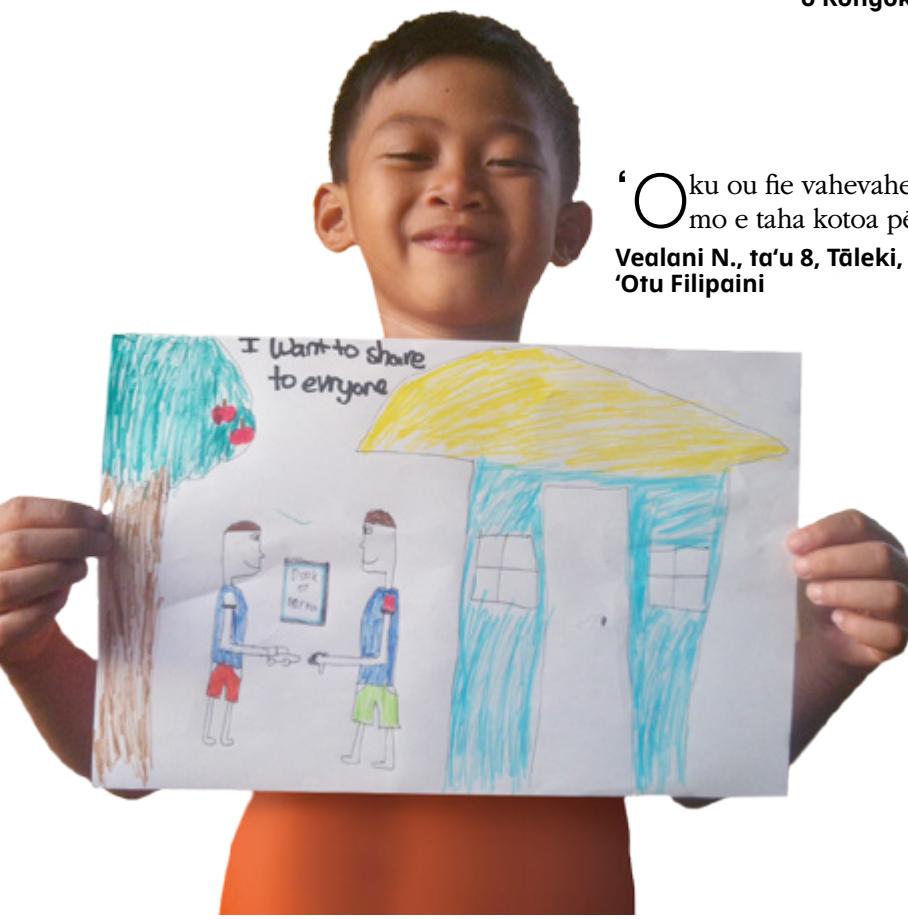
'O ku 'i ai
hoku kau-
ngāme'a na'á ma
fetaulaki he matā-
tahí lolotonga e
'aho mālōloó. Ko
e fakakaungāme'a
ko ha me'a'ofa faka'ofa'ofa ia mei
he Tamai Hēvaní.

**Telesikā J., ta'u 6, Vahefonua Siliní,
Lepupelika Sekí**

Ko e fānau au
K'a e 'Otuá. 'Okú
ne 'ofa 'iate au.

**Nahomi K.,
ta'u 3, Vahefonua
Kasaí Lotolotó,
Lepupelika
Fakatemokālati
'o Kongokoú**

'O ku ou fie vahevahé
mo e taha kotoa pē.

**Vealani N., ta'u 8, Tāleki,
'Otu Filipaini**

'O ku ou sa'i'a he fe'iloaki mo e
kakai kehé.

Ífeni L., ta'u 6, 'Okitani, Falanisē

Sio ki he me'a na'á ku fa'u ki he
ngoue anga'ofá!

**'Apahania mo Satieli G., ta'u 5 mo e 7,
Pueto Liko.**

I he'eku kei si'i,
na'á ku ilifia he vaí.
Neongo na'e talamai
'e he kakaí ke 'oua te
u hoha'a, ka na'á ku
manavasi'i. Ne talamai
'e he ongo faifekaú
na'e papitaiso 'a Sisū
Kalaisi ke tā ha sīpinga, pea na'á ku ongo'i
'oku kamata ke mole atu 'eku ilifiá. I hono
papitaiso aú, na'á ku ongo'i fiefia lahi.

Sela T., ta'u 11, 'Ile ti Falanisē, Falanisē

Fai 'e 'Eletā
Taniela B. Wakolo
'O e Kau Fitungofulú

“*Oku totonu ke mou 'ai kiate kimoutolu 'a e huafa 'o Kalaisí*” (3 Nīfai 27:5).

Na'e fā'ele'i au 'i Fisi. Ne 'ikai kau 'eku nongomātu'a ki he Siasí, ka na'a na 'alu ki ha siasi 'e taha.

'I he'eku tupu haké, na'a ku mali mo hoku uaifi ko Ānitá. Na'a ne hoko ko ha mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'a ne toutou fakaafe'i e ongo faifekaú ke talaona mo au.

'I ha 'aho 'e taha na'a ku talaange ai te na lava 'o omi he taimi ma'u me'atokoni efiafí 'i he pō 'e tolu ka hokó. Na'a ku talaange kuo pau ke na faka'aonga'i 'a e ko e Tohi Tapú ke tali 'aki 'eku ngaahi fehu'i. Na'e haohaoa 'ena ngaahi talí. 'I he pō hono tolú, na'a na fai mai ha fehu'i kiate *au*.

“Kapau ne 'i ai hao falekoloa, ko e hā e hingoa te ke ui 'akí?”

Na'a ku tali ange, “Te u ui ia ko e Falekoloa 'o e Fāmili Uakoló koe'uhí he ko hoku falekoloa ia.”

Na'a na fehu'i mai, “Ko hai 'oku totonu ke fakahingoa ki ai ha Siasi?”

Ko ha fehu'i lelei ia. Pea na'a ku 'ilo'i e talí 'i hoku lotó mo hoku laumālié. Ko e Siasi mo'óni 'e fakahingoa ia kia Sisū koe'uhí he ko Hono Siasi. Pea ko e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní na'e fakahingoa ia kiate Ia!

Ne toe pē ha'aku fehu'i 'e taha: “E papitaiso fakakū au?” Hili ha uike 'e taha mei ai, ne papitaiso au.

'I hono papitaiso aú, na'a ku to'o kiate au 'a e huafa 'o Sisū Kalaisí. 'Oku 'uhinga ia na'a ku hoko ko ha mēmipa 'o Hono Siasi mo palōmesi ke muimui kiate Ia. 'Oku ou fai hoku lelei tahá he 'aho kotoa ke mo'ui 'o hangē ko Iá. 'Oku ou 'ilo'i ko e Siasi mo'oni eni 'o Sisū Kalaisí. ●

Ko HONO Siasi Ia

Na‘e Folofola ‘a Sīsū ke Vahevahe e Oongoongoleí

Hili e pekia pea toetu‘u ‘a Sīsuú, na‘á Ne ‘a‘ahi ki He‘ene kau ākongá.
Na‘á Ne folofola ange ke nau ako‘i e kakai kotoa pē ke talangofua
ki he ngaahi fekaú mo papitaiso.

Ne hoko eni 'a Pita ko e palōfita te ne tataki e Siasí 'i he māmaní. Na'e tala'ofa 'a Sīsū 'e 'iate kinautolu 'a e Laumālie Mā'onī'oní.

Hili hono ako'i 'Ene kau ākongá,
ne liuaki 'a Sīsū ki he langí.

Ne kamata ke fononga holo e kau
ākongá pea ako'i e kakaí 'i he ngaahi
fonua kehekehe.

Te u lava foki ‘o tokoni ke vahevahe ‘a e ongoongoleleí. Te u lava ‘o hoko
ko ha kaungāme‘a lelei mo tu‘u ma‘u ‘i he totonú. ●

Lau e me‘a na‘e ako‘i ‘e Sisū ‘i he Mātiu 28 mo e Ngāue 1.

‘Oku Finangalo ‘a Sīsū Ke u Vahevahe e Oongoongoleí

Si'i Ngaahi Mātu'a,

Ne folofola 'a Sisū ki He'ene kau ākongá ke 'ave 'a e ongoongolelei "ki māmani kotoa pē" (Ma'ake 16:15). 'E lava ke 'oatu 'i he makasini 'o e māhina ní ha ngaahi fakakaukau ki ho fāmilí ki hono vahevahe 'o e ongoongolelei 'i he feitu'u 'oku mou nofo aí. Kapau 'e vahevahe 'e he taha kotoa 'okú ne ma'u e makasini ko 'ení mo ha fāmili kehe pē 'e taha, fakakaukau angé ki he tokolahi 'o e kakai te nau ako kau kia Sisuu! Ko ha ngaahi fehu'i 'eni te mou lava 'o ale'a'i 'i ho'omou lau e talanoa takitaha:

- 'Oku 'i ai nai ha taha 'e lava ke fakaafe'i 'e hotau fāmilí ki he Palaimelí, ki ha papitaiso, pe 'ekitiviti 'a e Siasí?
- Ko e hā 'e lava 'e hotau fāmilí 'o fai he māhiná ni ke vahevahe e ongoongolelei 'i he'etau tā sīpingá?
- 'Oku 'ilo'i nai 'e hotau kaungāme'a mo e kaungā'apí ko e kau Kalisitiane kitautolu?

Faka'ilonga'i fakafāmili e taimi kotoa pē 'oku vahevahe ai 'e ha taha 'a e ongoongolelei 'i he ngaahi talanoa ko 'ení. Hili iá pea fa'u e palani ngāue fakafaifekau 'a homou fāmilí. Pea talamai pe na'e fēfē ia!

Tuku ke tau fakafonu e māmaní 'aki e lele!

Ko e Kaume'a

New *Friend* section
50 E. North Temple St.,
Room 2393
Salt Lake City, UT 84150, USA
liahona@ldschurch.org

Kumi e Liahona 'oku fufuu'i i lotó!

FAKAHOKOHOKO 'O E TOHÍ

- K2** Mei he Kau Palesitenisí 'Uluakí: Vahevahe 'o e Ongoongolelei
- K4** Ko e Lotu mo Filipé
- K6** Fonu 'i he Ngaahi Ngāue Leleí
- K7** Hivá: Ke Hoko ko ha Paioniá!
- K8** Mālō e Lelei mei Kemipoutia!
- K10** Paonia ko Malá
- K12** Ko e Kalisitiane au!
- K14** Te Ke Fie Ha'u ki Hoku Papitaisó?
- K16** Kau 'Apostolo 'i he Funga 'o e Māmaní: 'A'ahi 'a 'Eletā Kulisitofasoni ki Filipainí
- K18** Fakahā pea Tala
- K19** Ko Hono Siasí Ia
- K20** Ngaahi Talanoa Mei he Folofola: Na'e Folofola 'a Sisū ke Vahevahe e Ongoongolelei
- K23** Peesi Valivalí: 'Oku Finangalo 'a Sisū Ke u Vahevahe e Ongoongolelei